

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Στην Αρχαιότητα αλλά και στον Μεσαίωνα κάθε επιδημική νόσος με υψηλή θνησιμότητα χαρακτηριζόταν *πανώλη* ή *λοιμός*. Επίσης το όνομα *λέπρα* αρχικά δήλωνε κάθε είδους παραμορφωτικές δερματικές ασθένειες. Όταν μια επιδημία εξαπλώνεται πέρα από τα σύνορα μιας χώρας, τότε η ασθένεια γίνεται επίσημα *πανδημία*.

Μεταδοτικές ασθένειες εκδηλώνονταν ήδη κατά την εποχή των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών. Ωστόσο, η ελονοσία, η φυματίωση, η λέπρα, η γρίπη, η ευλογιά και άλλες μολυσματικές ασθένειες πρωτοεμφανίστηκαν στις νεοσύστατες εδραίες αγροτικές κοινωνίες, πριν από περίπου 10.000 χρόνια. Η παλαιότερη καταγεγραμμένη πανδημία συνέβη κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Από τη Λιβύη, την Αιθιοπία και την Αίγυπτο έφτασε στην Αθήνα, όπου έκασαν τη ζωή τους τουλάχιστον τα δύο τρίτα του πληθυσμού της πόλης. Η επιδημία πανούκλας του Μεσαίωνα (1348-1350), που πήρε τη μορφή πανδημίας, αποτέλεσε ίσως τη μεγαλύτερη ανθρωπιστική καταστροφή στην ιστορία: συνέπεία της ήταν να χαθεί το ένα τρίτο του πληθυσμού της Ευρώπης...

Στον 19ο αιώνα οι Ευρωπαίοι θεωρούσαν ως έσχατο σύνορο για τον έλεγχο των επιδημιών την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την Αίγυπτο. Γι' αυτό, το 1851 δεκατέσσερις χώρες, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα, με γαλλική πρωτοβουλία εγκαινίασαν τα διεθνή υγειονομικά συνέδρια για την ανταλλαγή πληροφοριών για την αποτροπή διάδοσης της χολέρας, της πανώλης και του κίτρινου πυρετού από την Ανατολή στην Ευρώπη. Οι ελληνικές κυβερνήσεις του 19ου αιώνα και η κοινή γνώμη, χάρη στην ανάμνηση της εμπειρίας του 1854, υποστήριζαν τη διατήρηση της καραντίνας. Άλλωστε, οι πρόσφυγες από τον Καύκασο το 1919 και από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο μετά το 1922 περνούσαν πρώτα από τα λοιμοκαθατήρια της χώρας.

Η ισπανική γρίπη, η οποία μεταπήδησε στον άνθρωπο από πτηνά, παραμένει ένα

ανατριχιαστικό σημείο αναφοράς, αλλά με ριζικές διαφορές από την τρέχουσα πανδημία του κορονοϊού. Το 1918, ενώ η πανδημία της γρίπης προκαλούσε εκατοντάδες χιλιάδες θύματα από την Καλκούτα μέχρι το Τέξας, κανείς δεν μπορούσε να προσδιορίσει την ακριβή αιτιολογία της.

Πολλοί τη συνέδεαν με ποικίλες αιτίες, από τη μολυσμένη ρωσική βρώμη και τις ηφαιστειακές εκρήξεις μέχρι την κακή ευθυγράμμιση των πλανητών – έτσι γεννήθηκε και ο όρος *influenza*, από την ιταλική λέξη για την «επιρροή». Χρειάστηκε να περάσει πάνω από μία δεκαετία έως ότου δύο Βρετανοί μικροβιολόγοι να διαγνώσουν πως υπαίτια ήταν μια νέα κατηγορία ασθνειών τις οποίες σήμερα αποκαλούμε ιογενείς, ενώ μόλις το 1940 η ανθρωπότητα κατάφερε να απεικονίσει τελικά τον θανατηφόρο ιό της γρίπης, χάρη στην εφεύρεση του ηλεκτρονικού μικροσκοπίου. Αλλά η ανθρωπότητα δοκιμάστηκε και μεταγενέστερα από θανατηφόρες επιδημικές νόσους όπως η σύγχρονη COVID-19, που προκαλείται από τον κοροναϊό SARS-CoV-2, με μεγάλες ανθρώπινες απώλειες.

Κάθε επιδημία αγγίζει ευαίσθητες χορδές στις κοινωνίες, ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές. Στον σημερινό παγκοσμιοποιημένο και τεχνολογικά συνδεδεμένο κόσμο άγγιξε όλες τις χορδές μονομιάς. Οι επιδημίες λειτουργούν σαν καθρέφτης για να δουν οι άνθρωποι ποιοι πραγματικά είναι, να εξετάσουν τη σχέση τους με το περιβάλλον, να σκεφθούν την ηθική υποχρέωση που έχει ο ένας απέναντι στον άλλο, να συνειδητοποιήσουν τη σημασία των δημόσιων υπηρεσιών υγείας.

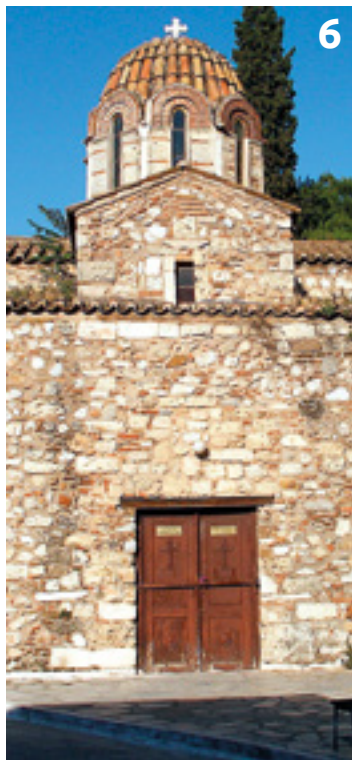
Διονύσιος Ν. Μουσμούτης
Εκδότης - Διευθυντής

- 6** Η άγνωστη Αθήνα
Η ιστορία των ναών της ενορίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου
της Χρυσοκαστριώτισσας στην Πλάκα
ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΟΙ ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

- 20** Επιδημίες στον αρχαίο κόσμο
ΤΟΥ ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ
- 33** Η «Ξένη του 1854» και η Ισπανική Γρίπη
Οι επιδημίες που θέρισαν την Ελλάδα
ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- 48** Τζων Σνόου: ο πατέρας της επιδημιολογίας
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ
- 53** Η ομηρία του βουλευτή Λάμπρου Ευταξία (ΜΕΡΟΣ Α')
ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

66 Τα Ορλοφικά και η Κύπρος

ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

80 Ο Κανάρης πυρπολεί την τουρκική ναυαρχίδα στη Χίο

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

97 Η δολοφονία του πρωθυπουργού της Βαυαρίας Κουρτ Άισενερ

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

108 Η Μαρξική Κίνα. Από παρίας, μεγάλη δύναμη

ΤΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΝΤ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

120 το Χθες ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ

122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ

124 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ

128 Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα (1968)

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ | ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

Επιδάουρου 5, 182 33 Άγιος Ιωάννης Ρέντης Αττικής

ΤΗΛΕΦΩΝΟ: +30 210 49.13.502 | FAX: +30 210 49.03.949 | EMAIL: info@istoria.gr

ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ: www.istoria.gr | ISSN 1107-0285 | ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ: 233712

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμότης | dmousmoutis@istoria.gr

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Λεπτομέρεια από τον πίνακα
Η πανούκλα στη Ρώμη
του Jules-Elie Delaunay (1869)

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη.

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπόκειται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licences/by/2.5/legalcode.

Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι φωτογραφίες βαίνει από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω.

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΥΛΗΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ:

Δ. Ν. Γεράκης, Μαρία Σαμπατακάκη

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Νίκος Βατόπουλος

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, αντεισαγγελέας Εφετών, δ.ν.΄

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρου΄

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας΄

Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο΄

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους΄

Κωνσταντίνα Μπότσιοι, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου΄

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Κύπρου΄

Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών΄

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών΄

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής Καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής,

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:
Ελένη Βαλεριάνου | evalerianou@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Τατιάνα Μοσχοπούλου
tmoschoroulou@istoria.gr

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου
info@istoria.gr

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Ευάγγελος Κωσταρέλης
ΤΗΛ. +30 210 49.13.502 | FAX 210 49.03.949

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα
ΤΗΛ. +30 210 36.11.880, +30 210 36.23.993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS
ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ΕΚΠΤΩΣΗ 25%
- ΣΤΑΘΕΡΗ ΤΙΜΗ
ΓΙΑ 1 ΧΡΟΝΟ
- ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ
Η "ΙΣΤΟΡΙΑ" ΣΠΙΤΙ ΣΑΣ

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ &
ΕΝΤΥΠΗ + ΨΗΦΙΑΚΗ

	ΕΤΗΣΙΑ	6ΜΗΝΗ
ΕΛΛΑΔΑ	50 €	25
ΚΥΠΡΟΣ	100 €	50
ΕΥΡΩΠΗ	110 €	55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120 €	60

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται
ο ΦΠΑ και τα ταχυδρομικά έξοδα
Για κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση
δικαιούστε δωρεάν ψηφιακή εγγραφή

ΨΗΦΙΑΚΗ 35 €

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr
E-MAIL: info@istoria.gr
210 49.13.502 | 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Επιθυμώ η συνδρομή μου να ισχύει
από το τεύχος του μηνός

- ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ
 ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.

ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ

ΤΗΛ. EMAIL

Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ
από το τεύχος του μηνός

- ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.

ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ

ΤΗΛ. EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

- Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

- Στον δικτυακό τόπο της "ΙΣΤΟΡΙΑΣ"
Με χρήση κάρτας μέσω Τράπεζας Πειραιώς ή PayPal

- Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ
ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΑΘΗΝΑ

Η ιστορία των ναών της ενορίας της Κοιμήσεως
της Θεοτόκου της Χρυσοκαστριώτισσας στην Πλάκα

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

Η εκκλησία της Παναγίας της Χρυσοκαστριώτισσας

Η διερεύνηση της ιστορίας της εκκλησίας της Παναγίας παρουσιάζει αρκετά προβλήματα. Δυστυχώς καμία αρχαιολογική ανασκαφή, λόγω ύπαρξης πολλών κατοικιών, δεν έχει γίνει γύρω και κάτω από την εκκλησία. Επίσης, στη διερεύνηση των νεότερων πηγών για τον ναό βρέθηκαν αρκετά λάθη τα οποία αναπαράχθηκαν από τους μετέπειτα ιστοριοδίφες, χωρίς να γίνει κάποια κριτική επεξεργασία.

Ο Έλληνας αρχαιολόγος Κυριάκος Πιττάκης (1798-1863), από τους πρωτοπόρους στη διαμόρφωση της ελληνικής αρχαιολογίας, εξέφρασε τη γνώμη, χωρίς να έχει πραγματοποιήσει αρχαιολογικές ανασκαφές, ότι κάτω από την εκκλησία της Παναγίας της Χρυσοκαστριώτισσας ίσως να βρισκόταν ένα ιερό της Εστίας (λατινικά Vesta). Ο ναός αυτός θα ανήκε στο αρχαίο οικοδόμημα του Πρυτανείου. Οι αφιερωμένοι στη λατρεία της Εστίας ναοί ήταν συνήθως κυκλικοί και στο κέντρο τους έκαιγε πάντα ένα λυχνάρι. Η κάθε πολιτεία τη λάτρευε ως άβυστη «κοινή των πολιτών» Εστία, στο λεγόμενο Πρυτανείο, υπό τη φροντίδα ειδικών ιερειών, των παρθένων Εστιάδων. Ο Θεόκριτος (315-260 π.Χ.) αναφέρει για το Πρυτανείο: *τὸ δὲ λύχνιον ἐν πρυτανείῳ· φαντὶ γὰρ αἰὲν ἄγγραν τόδ' ἔχειν* (=στο λυχνάρι στο Πρυτανείο έκαιγε πάντα άβυστη φωτιά). Το Πρυτανείο καταστράφηκε από σεισμό κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Η σημαντική και πολύ γνωστή αρχαία οδός Τριπόδων, με πληθώρα ναών και αφιερωμάτων εκατέρωθεν των πλευρών του δρόμου, περνούσε (τμήμα της βρέθηκε τα τελευταία χρόνια στο Μνημείο του Λυσικράτη) από την οδό Θρασυβούλου. Ο Πιττάκης πιστεύει ότι το

οικοδόμημα του Πρυτανείου βρίσκονταν εκεί όπου σήμερα έχουν χτιστεί οι εκκλησίες του αγίου Κωνσταντίνου Σαῖτα (οδός Λυσίου· δεν σώζεται πλέον), της Παναγίας Χρυσοκαστριώτισσας (οδός Θρασυβούλου 9), των αγίων Θεοδώρων (δεν διασφαφνίζει ποια εκκλησία), του αγίου Σπυριδώνα (οδός Λυσίου) και του αγίου Ιωάννη Μαγκούτη (τέρμα οδού Θρασυβούλου· δεν σώζεται).

Δεν διασώζονται ιστορικά στοιχεία για το χτίσιμο της εκκλησίας. Δυστυχώς, όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν έχει γίνει καμία αρχαιολογική ανασκαφή του ευρύτερου χώρου. Άρα η χρονολόγηση του ναού μπορεί να γίνει μόνο από τον υφιστάμενο αρχιτεκτονικό τύπο. Η σημερινή εκκλησία είναι μονόκλιτη βασιλική με καμάρα εσωτερικών διαστάσεων 14,7 μ. x 6,6 μ. και καλύπτεται με δίριχτη ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη. Η μορφή του θόλου, που είναι κατασκευασμένη με μπαγδανί, σχηματίζει τόξο κύκλου ανοίγματος 6,6 μ. x 2,1 μ. Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο οι ναοί που χτίζονταν στην Αθήνα ήταν συνήθως δικιόνιοι ή τετρακιόνιοι (απλοί ή σύνθετοι ή ημισύνθετοι) σταυροειδείς εγγεγραμμένοι τρουλαίοι ναοί με συνεπτυγμένο ή όχι ιερό. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας οι περισσότερες εκκλησίες ήταν μονόκλιτες ή τρίκλιτες βασιλικές με καμαροσκεπαστη ή ξύλινη σαμαρωτή στέγη, όπως δηλαδή ο ναός της Παναγίας. Γι' αυτό και στα τοπογραφικά σχέδια της Αθήνας, που συνέταξε ο αρχαιολόγος Τραυλός, η εκκλησία για πρώτη φορά απεικονίζεται σε χάρτη της περιόδου 1456-1687. Βέβαια κανένας δεν αποκλείει τα σημερινά δεδομένα να ανασκευαστούν σε περίπτωση αρχαιολογικής ανασκαφής του περιβάλλοντος της εκκλησίας. Ο ιστοριοδίφης Δημήτριος Καμπούρογλου (1852-1924) αναφέρει ότι η εκκλησία έχει

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Ο ναός της Παναγίας Χρυσοκαστριώτισσας στην Πλάκα (στη γωνία των οδών Θρασυβούλου και Αλιμπέρτη).

ανακαινιστεί εκ βάθρων και ότι στην εποχή του ήταν «ένα οικοδόμημα απαστράπτον από την καινουργότητά του». Μπορεί η σημερινή μονόκλιτη βασιλική, η οποία προστατεύεται από τις διατάξεις του νόμου περί προστασίας μνημείων (ΦΕΚ 153/Α'/28.06.02), να είναι χτισμένη πάνω σε μια μικρότερη εκκλησία παλαιοχριστιανικής ή μεσοβυζαντινής εποχής.

Στην απογραφή της 26ης Οκτωβρίου 1824 που έγινε στην Αθήνα καταγράφηκαν 35 ενορίες, 1.605 σπίτια και 9.040 κάτοικοι. Η εκκλησία της Παναγίας της Χρυσοκαστριώτισσας δεν αναφέρεται καθόλου, στην περιοχή που μας απασχολεί, ως ενοριακός ναός. Αντί αυτής αναφέρονται η ενορία του αγίου Νικολάου του Ραγκαβά (δεν αναφέρονται αριθμοί σπιτιών και

Αποψη του δυτικού τμήματος της Αθήνας. Στο βάθος ο λόφος των Νυμφών, θέση από την οποία ζωγράφισε ο Στάντεμαν το *Πανόραμά* του (1841). ΚΑΤΩ: Ο Παρθενώνας το 1821. Έργο του Έντουαρντ Ντόντγουελ.

Εσωτερική άποψη του ναού της Παναγίας της Χρυσοκαστριώτισσας.

κατοίκων), ο άγιος Ιωάννης Μαγκούφης (παράφραση της λέξης Μαγκούτη) με 41 σπίτια και 181 κατοίκους και η αγία Επιπαντή (παράφραση της λέξης Υπαπαντή) με 13 σπίτια και 73 κατοίκους. Είχε δικιο λοιπόν ο Καμπούρογλου όταν ανέφερε ότι η συνοικία της Γερλάδας «είχε κυρίως δύο μεγάλας ενορίας: την του Αγίου Νικολάου του Ραγκαβά και την του Αγίου Ιωάννου του Μαγκούτη. Δυνάμεθα να δεχθώμεν ως μικροενοριάν και την Χρυσοκαστριώτισσαν». Θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι δύο εκκλησίες-ενορίες που αναφέρει η απογραφή και ο Καμπούρογλου ήταν εκτός της περιοχής που έμεναν Τούρκοι. Λογικό είναι η εκκλησία της Παναγίας, που βρισκόταν σε δρόμους όπου έμεναν αμιγείς τουρκοί πληθυσμοί, να μην ήταν εύκολο να χρησιμοποιηθεί και ως ενοριακός ναός. Όταν αργότερα ο άγιος Ιωάννης Μαγκούτης και η Υπαπαντή κατεδαφίστηκαν, τότε τη θέση τους ως ενορία πήρε η Παναγία η Χρυσοκαστριώτισσα.

Ο Καμπούρογλου επαναλαμβάνει τη θεωρία του Πιττάκη, χωρίς να κατονομάζει τον αρχαιολόγο, ότι ίσως κάτω από την εκκλησία να υπήρχε ιερό της Εστίας. Πιστεύει όμως ότι αυτή η ιδέα ίσως εμφανίστηκε επειδή «*συνέδεσαν την ύπαρξιν του (ναού της Εστίας) και προς την παράδοσιν της αειλαμπούς χριστιανικής λυχνίας του ναού, μετενεχθείσης εκεί... από του Παρθενώνος ή του Ερχεθείου*». Ο ιστοριοδίφης συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι, επειδή υπήρχε αρχαίος ναός στα θεμέλια, το ιερό της παλαιάς εκκλησίας ήταν αναγκαστικά στον Βορρά. Ο Καμπούρογλου στο σημείο αυτό σφάλει, καθώς τα αρχαία ιερά ήταν προσανατολισμένα στη Δύση και όχι στον Βορρά. Στην ανατολική πλευρά ήταν η είσοδός τους. Οι εκκλησίες που χτιζόνταν πάνω σε αρχαίους ναούς ήταν προσανατολισμένες στην Ανατολή, δηλαδή το Ιερό της εκκλησίας χτιζόταν πάνω στην είσοδο του αρχαίου ιερού. Κατόπιν αναφέρει και έναν θρύλο, όπως ο

Αποψη της Αθήνας το 1841 από τον Λόφο των Μουσών προς την Πλάκα και τον Λυκαβηττό. Στο βάθος διακρίνεται ο Υμηττός. Απεικόνιση του Στάντεμαν στο *Πανοράμα* του.

ίδιος τον χαρακτηρίζει, ότι τρεις φορές το εικόνημα της Παναγίας μεταφέρθηκε στην εκκλησία από την Ακρόπολη και τις τρεις φορές επέστρεψε πίσω μόνο του. Ακολουθεί η αναφορά του και σ' ένα θαύμα στο οποίο, όταν (άγνωστοι) επιδρομείς κατέλαβαν την Ακρόπολη, πολλά γυναίκοπαιδα έπεσαν στον γκρεμό για να γλιτώσουν τη σφαγή και σώθηκαν χάρη στην Παναγία.

Ο γνωστός ιστοριοδίφης δεν άφησε ασχολίαστη και την προέλευση του ονόματος της εκκλησίας. Δεν πιστεύει ότι ο ναός ήταν ιδιωτικό εκκλησάκι της οικογένειας Καστριώτου, αφού δεν υπήρχε τέτοιο αθηναϊκό επώνυμο, ώστε «απομένει ως βασιμωτέρα η προέλευσις του ονόματος εκ του από της Ακροπόλεως εικονίσματος της Παναγίας», δηλαδή της Παναγίας της Αθηνιώτισσας. Βέβαια η εκκλησία ποτέ δεν είχε την ίδια την εικόνα της Παναγίας της Αθηνιώτισσας αλλά τύπο

(αντίγραφό) της, ενώ αρνείται κατηγορηματικά ότι το καντήλι της Εκκλησίας του Παρθενώνα είχε μεταφερθεί στη Χρυσοκαστριώτισσα μετά την κατάληψη της Ακρόπολης από τους Φράγκους το 1204. Μπορεί και μια οικογένεια που έμενε στο κάστρο της Ακρόπολης (οι οικογένειες που έμεναν στο κάστρο ονομάζονταν *Καστριώται*) να έδωσε το όνομα στη εκκλησία, αφού «οι διά του επωνύμου του κτήτορος χαρακτηριζόμενοι ναοί της Θεοτόκου, έφερον... εν προτασσομένη συνθέσει την λέξιν Χρυσό». Ο Πιττάκης πιστεύει ότι το όνομά της η εκκλησία το οφείλει «ως κείμενη υπό τους Β. πρόποδας της Ακροπόλεως». Θυμάται ότι πριν από την Ελληνική Επανάσταση «εκαίετο εξαιρετικώς άσβεστος λύχνος ακοίμητος», ο οποίος συνέχιζε να καίει «και μετά την Επανάστασιν, καίτοι ασκεπούς ούσης της εκκλησίας». Δεν μας αναφέρει ποια εικόνα της Παναγίας φιλοξενούνταν στην εκκλησία,

αλλά μόνο ότι την τιμούσαν για να για-
τρεύει τα άρρωστα βρέφη. Τέλος, αναφέ-
ρεται και η «σημασία της προτασσομένης
χρυσής ιδιότητας εις τας Θεοτόκους των
Αθηνών αποτελούντος τούτου εν από τα
ποικίλα χαρακτηριστικά». Στην Αθήνα
τα επίθετα της Παναγίας που συναντάμε
έχοντας το πρώτο συνθετικό «Χρυσό»
είναι: *Χρυσοδαφνιώτισσα, Χρυσοσεργια-
νιώτισσα, Χρυσοπεντελιώτισσα, Χρυσορ-
ροδακιώτισσα, Χρυσορροϊδαίνα, Χρυσο-
καμουχαριώτισσα, Χρυσοσπηλιώτισσα
και Χρυσοκαστριώτισσα.*

Η Παναγία η Χρυσοκαστριώτισσα γιόρ-
ταζε, όπως αναφέρει ο Καμπούρογλου,
«κατά την Αθηναϊκωτάτην Απόδοσιν της
εορτής της Κοιμήσεως, δηλαδή κατά τα
λεγόμενα *Εννιάμερα την 23 Αυγούστου.*
*Και ελιτάνευεν η πόλις ολόκληρος, πε-
ριάγουσα επισημότατα το εικόνισμα πέριξ
των τειχών. Μόνον οι ετοιμοθάνατοι δεν
παρευρίσκοντο κατά την λιτανείαν αυτήν.*
Το πλήθος των πιστών βιάδιζε ξημερώμα-
τα πάνω στην Ιερά Οδό και κατέληγε στο
μοναστήρι της Δάφνης. Ο Καμπούρογλου
πιστεύει ότι οι Αθηναίοι από τον 7ο αι.
παραδόθηκαν πνευματικώς στη λατρεία
της Παναγίας. Αυτή η «παναθηναϊκή επι-
κράτηση της Αειπαρθένου» φάνηκε όχι
μόνο από την πληθώρα των ναών που ήταν
αφιερωμένοι σε αυτήν «*αλλά και διά των
δυνάμεων και ιδιοτήτων, αίτινες μετ'
αυτής συνεταυτίσθησαν*» όπως Αειπάρ-
θενος, Αθηνιώτισσα και Νέα Κυρά.

Σήμερα η εκκλησία της Κοιμήσεως της
Θεοτόκου βρίσκεται στην οδό Θρασυβού-
λου 9, στη γωνία με την οδό Αλιμπέρτη,
στην περιοχή της Πλάκας, στην Αθήνα. Ο
διάκοσμος του ναού είναι έργο δύο του-
λάχιστον αγιογράφων. Η Πλατυτέρα, στην
Κόγχη του Ιερού, φέρει την υπογραφή
«Κανδρής» και την ημερομηνία 1914, ενώ
η βόρεια, η νότια και η δυτική πλευρά
φέρουν την υπογραφή «Μπραέσας» και την
ημερομηνία 1920. Ο Καμπούρογλου μας
αναφέρει ότι, όταν έτριψαν τους τοίχους

της εκκλησίας – αυτό θα πρέπει να έγινε
μετά το τέλος της Ελληνικής Επανάστα-
σης, όταν ο ναός είχε υποστεί μεγάλες
ζημιές και στην προσπάθειά τους να τον
ανακαινίσουν – ήρθαν στο φως αξιόλογες
τοιχογραφίες, οι οποίες στη συνέχεια κα-
λύφθηκαν με καινούριο σοβά. Στην επο-
χή του, όταν δεν είχε ακόμη συντελεστεί
η νέα αγιογράφηση του ναού από τους
Κανδρή και Μπραέσα, αναφέρει ότι σώ-
ζονταν ακόμα δύο-τρεις παλαιές εικόνες.
Πριν από την ανακαίνιση δεν υπήρχε
καμπίνα, παρά μόνο ένα ξύλινο σήμα-
ντρο. Ο Καμπούρογλου αρέσκει να ανα-
φέρεται σε καθημερινά λαϊκά βιώματα της
ζωής των Αθηναίων. Επισημαίνει λοιπόν
το γεγονός της ύπαρξης κάποιου ιερέα ο
οποίος, από τη βιασιότητα με την οποία
χτυπούσε το ξύλινο σήμαντρο της εκκλη-
σίας της Παναγίας, απέκτησε το παρωνύ-
μιο Παπατρακατρούκας. Οι εξωτερικές
διαστάσεις του ναού είναι 20,05 μ. μήκος,
8,1 μ. πλάτος και 8,95 μ. ύψος. Ο εσωτε-
ρικός ζωγραφικός διάκοσμος υπολογίζε-
ται στα 345 μ². Στις 2 Δεκεμβρίου 2015,
με τη συμμετοχή του μητροπολίτη Σύρου
Δωροθέου Β', εγκαινιάστηκε ένα παρεκ-
κλήσιο του αγίου Πορφυρίου μέσα στον
ναό της Παναγίας. Η ενορία ανήκει διοι-
κητικά στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών
και ο σημερινός της εφημέριος είναι ο
αρχιμανδρίτης Πρόδρομος Σκορδαράς.

Από τα παραπάνω, πιστεύω ότι η
εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου
θα πρέπει να χτίστηκε κατά τους δύο
πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας (15-
16ος αι.). Θα πρέπει να ανήκε αρχιτεκτο-
νικά στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής
(όπως ο σημερινός ναός), αλλά οι διαστά-
σεις του θα ήταν κατά πολύ μικρότερες
από τις σημερινές. Τις σημερινές διαστά-
σεις του ναού δεν είχαν στην περιοχή της
Πλάκας ούτε οι εκκλησίες που χτίστηκαν
στην ακμή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας,
πόσο μάλλον στα δύσκολα χρόνια της
υποδούλωσης στους Τούρκους. Θα πρέπει

να ήταν ιδιωτικό εκκλησάκι και να ανήκε σε κάποια άγνωστη χριστιανική οικογένεια η οποία έμενε στην περιοχή την οποία κατοικούσαν αποκλειστικά Τούρκοι. Λογικό είναι ότι λόγω του μικρού μεγέθους που θα είχε και της εκθρικής περιοχής στην οποία χτίστηκε δεν θα πρέπει να υπήρξε ποτέ ενοριακός ναός κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Γι' αυτό και σύμφωνα με τον Καμπούρογλου, αλλά και την απογραφή του 1824, δεν κατονομαζόταν ως ενοριακός ναός, σε αντίθεση με τις εκκλησίες Άγιος Ιωάννης Μαγκούτης και Αγία Υπαπαντή, οι οποίες ήταν και μεγαλύτερες σε μέγεθος, αλλά και βρίσκονταν έξω από την περιοχή όπου έμεναν αμιγείς τουρκοί πληθυσμοί. Μετά την απελευθέρωση και την

κατεδάφιση του Αγίου Ιωάννη Μαγκούτη η εκκλησία της Παναγίας θα πρέπει να πήρε τη θέση της ως ενοριακός ναός. Ο Πιττάκης αναφέρει ότι μετά την απελευθέρωση είχε δει την εκκλησία χωρίς οροφή. Σίγουρα και οι τοίχοι θα είχαν πάθει μεγάλες ζημιές, ενώ είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γερμανός φιλόλογος Μόμσεν την επισημαίνει ως γκρεμισμένη. Κανένας λιθογράφος της εποχής της Τουρκοκρατίας δεν την αναφέρει ή δεν την απεικονίζει σε κάποιο έργο του. Ίσως λοιπόν η εκκλησία να είχε υποστεί σοβαρές ζημιές πολύ πριν από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Στις αμέσως επόμενες δεκαετίες θα πρέπει αναγκαστικά να ανακαινίστηκε και να επεκτάθηκε. Τότε οι παλιές τοιχογραφίες, που αναφέρει ο Καμπούρογλου ότι

ΕΠΑΝΩ & ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, κάτω από τον βράχο της Ακρόπολης στη συμβολή των οδών Θεωρίας και Κλεψύδρας. (ΕΠΑΝΩ: Το 1969.)

είχε δει, σκεπάστηκαν με σοβά μέχρι την εκ νέου αγιογράφιση του ναού στις αρχές του 20ού αι. από τους δύο αγιογράφους που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Η ενορία σήμερα απαρτίζεται και από άλλες τέσσερις εκκλησίες. Την εκκλησία της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, την εκκλησία του Αγίου Σπυριδωνα, την εκκλησία της Αγίας Άννας και την εκκλησία του Αγίου Νικολάου ή Σεραφείμ.

Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος

Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος βρίσκεται στην οδό Θεωρίας, δυτικά της οδού Κλεψύδρας, στις βόρειες υπώρειες της Ακροπόλεως. Πρόκειται για απλό τετρακίονιο σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με τρούλο χωρίς νάρθηκα, με επέκταση στους μεταγενέστερους χρόνους προς τα ανατολικά και τα δυτικά προκειμένου να

Απεικόνιση της Πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς το 1754, από τους Τζέιμς Στιούαρτ και Νικόλας Ρεβέτ. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο ναός του Αγίου Σπυριδωνος στην οδό Λυσίου.

αυξηθεί ο εσωτερικός του χώρος. Η τοικοποιία είναι χτισμένη με καλά λαξευμένους λίθους και πάχος 60 εκ. Το Ιερό Βήμα χωρίζεται από τον κυρίως ναό με μαρμάρινο κιγκλίδωμα, το τέμπλο. Ο νοτιοδυτικός κίονας του ναού παρουσιάζει μικρή απόκλιση από την αρχική του θέση. Η καλή εξωτερική διατήρηση του ναού επέτρεψε την ασφαλή χρονολόγησή του κατά τον 12ο αι. Στη νότια πλευρά του ναού υπάρχει μικρό παρεκκλήσιο στο όνομα της αγίας Παρασκευής, που τμήμα του βρίσκεται μέσα σε φυσικό κοίλωμα του βράχου. Το παρεκκλήσιο, παλαιότερα, ήταν είδος κρύπτης που ήταν προσιτή από ένα τοξωτό άνοιγμα. Αργότερα διευρύνθηκε με τη δημιουργία πολύ ευρύτερου χώρου. «Ένα τοξωτό άνοιγμα στον βόρειο τοίχο κλείσθηκε με μικρότερου πάχους διάφραγμα από λίθους εκ περισυλλογής». Κάτω από το δάπεδο της εκκλησίας βρέθηκαν καμαροσκεπείς τάφοι.

Οι μονολιθικοί του κίονες έχουν κιονόκρανα με άβακα και εκίνο με λοξές ραβδώσεις, αφαιρούμενα (spolia) από ένα ρωμαϊκής εποχής κτίριο. Είναι κηρυγμένο προστατευόμενο μνημείο (ΒΔ 19-4-1921, Φ.Ε.Κ. 68/τ. Α/26-04-1921).

Ο Καμπούρογλου είχε βρει αίτηση, χωρίς να αναφέρει το έτος, ενός παλαιού ενορίτου και επιτρόπου της εκκλησίας αυτής, του Κλεομένου Οικονόμου, με την οποία ζητούσε να χρησιμοποιήσει πέτρες από την Ακρόπολη για τη συντήρηση του ναού. Σύμφωνα με τον Καμπούρογλου, γύρω από τον ναό είχε ταφεί ο οπλαρχηγός Οδυσσεάς Ανδρούτσος.

Ο ναός ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της Παναγίας και ονομαζόταν Αγία Σώτεια ή Σωτήρα, όπως επίσης επισημαίνει ότι οι αφιερωμένοι της Αθήνας ναοί στον Ιησού ονομάζονταν με το όνομα του Χριστού. «Πάντες δε ειπ' ονόματι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος τιμώνται»

ήδη ναοί, εις την Θεοτόκον, ως Σώτειραν, ήσαν αρχικώς και παλαιότερον καθιερωμένοι, του Σωτήρος τιμωμένου συνήθως ανά την Αθηναϊκὴν πεδιάδα». Πίστευε ότι οι εκκλησίες της Κοιμήσεως της Θεοτόκου που πανηγύριζαν στα Εννιάμερα της Παναγίας ονομάστηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια Σώτειρα ή Σωτήρα και μετά Μεταμόρφωση του Σωτήρος.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι ο εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός με τρούλο αποτελεί τη κυριότερη και τελειότερη μορφή της βυζαντινής ναοδομίας. Από την εποχή του Ιουστινιανού (527-565) είχε επικρατήσει η θεωρία ότι ο ναός αποτελεί εικόνα του κόσμου. Το δάπεδο συμβολίζει τη γη και ο τρούλος τον ουρανό. Ο Παντοκράτορας με την ακολουθία του δεσπόζει πάντα στον τρούλο-ουρανό. Η Πλατυτέρα στην κόγχη του Ιερού είναι η γέφυρα μεταξύ ουρανού και γης. Το τέμπλο χωρίζει τον ανθρώπινο κόσμο, που είναι ο κυρίως ναός, από τον επουράνιο, που είναι το Ιερό Βήμα. Τα θωράκια του τέμπλου θεωρούνται «αντίτυπα» των πλακών του Τάφου του Κυρίου.

Η εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνα - Κατάθεση της Τιμίας Ζώνης της Θεοτόκου - Αγίου Μανδηλίου

Η επόμενη τρισυπόστατη εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνα - Κατάθεση της Τιμίας Ζώνης της Θεοτόκου - Αγίου Μανδηλίου είναι στη νότια πλευρά της οδού Λυσίου, λίγα μόλις μέτρα από την οδό Μάρκου Αυρηλίου. Ήταν τρίκλιτη βασιλική με καμάρα εσωτερικά και καλύπτεται με διριχτή ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη. Το βόρειο κλίτος δεν υπάρχει σήμερα γιατί κόπηκε όταν ανοίχτηκε η οδός Λυσίου. Διασώζει αρκετά λείψανα τοιχογραφιών, όπως των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, του αγίου Σπυριδώνα κ.ά., στα δύο τοιχογραφημένα βήματα που βρίσκονται στο νότιο κλίτος. Στην κόγχη του Ιερού απεικονίζεται η Πλατυτέρα των Ουρανών. Η Αγία Τράπεζα αποτελείται από δύο κομμάτια ενωμένα μαζί. Το ένα ήταν από ταφικό μνημείο της αρχαιότητας και το άλλο από μαρμάρινη βάση αγάλματος. Στη βάση αυτή υπάρχει η εξής αναθηματική επιγραφή για τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Τιβέριο Κλαύδιο (41-54 μ.Χ.):

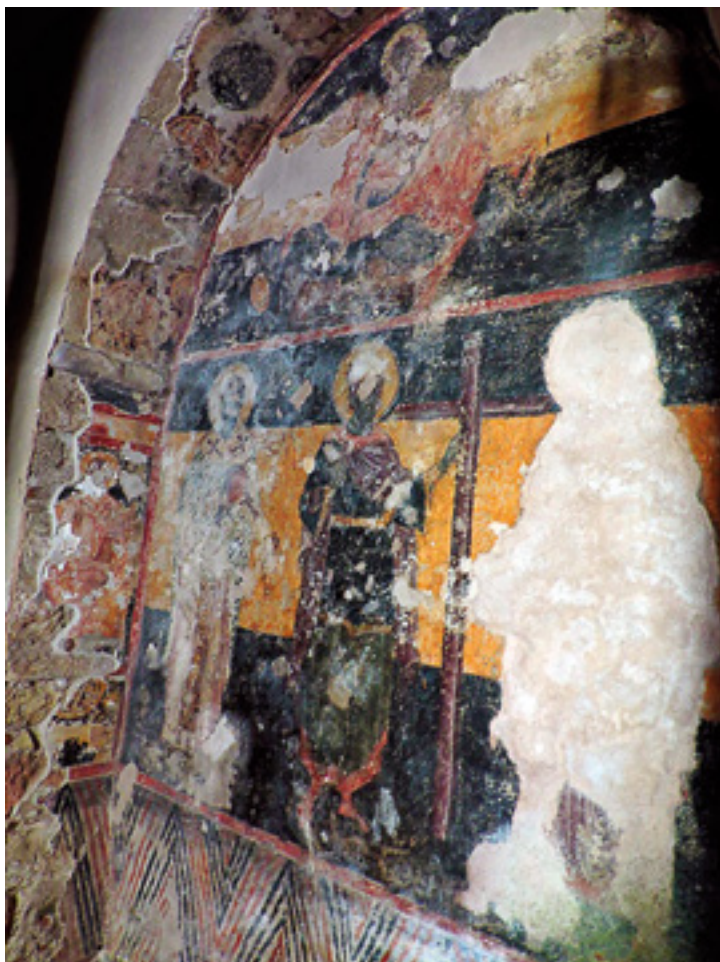

ΤΙΒΕΡΙΟΝ ΚΛΑΥΔΙΟΝ
 ΚΑΙΣΑΡΑ ΣΕΒΑΣΤΟΝ
 ΓΕΡΜΑΝΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ
 Η ΒΟΥΛΗ ΕΞ ΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥ ΚΑΙ
 Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΞΑΚΟΣΙΩΝ
 ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΣ
 ΣΤΤΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΣΑ...ΛΕ ΑΣ[Ε]ΥΟΥ
 ΚΑΙ ΑΓΩΝΟΘΕΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ
 ... ΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ ΑΓΩΝΩΝ ΚΑΙ
 ΥΙΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΕΙΝΟΥ ΕΞ ΟΙΑΣ

Ήταν ιδιωτική εκκλησία και ανήκε στην αρχή στην οικογένεια Μεντζελίδη και κατόπιν στην οικογένεια Σταθοπούλου.

Στην περιοχή της εκκλησίας διέμεινε για μεγάλο διάστημα ο ιστοριοδίφης Ιωάννης Σακελλίων (1815-1891).

Κάτω από την εκκλησία ο αρχαιολόγος Πιττάκης είχε εκφράσει τη γνώμη, χωρίς να έχουν πραγματοποιηθεί ποτέ ανασκαφές, ότι μπορεί να βρίσκεται ένα ιερό του Βάκχου ή και της Αθηνάς. Ο ναός υπέστη μεγάλες ζημιές το 1822 από τους Τούρκους. Την εποχή του Καμπούρογλου ο άγιος Σπυρίδωνας ήταν «ιδιωτικόν εκκλησίδιον, προσκεκολλημένον ενοριακώς εις την γειτονικήν Χρυσοκαστριώτισσαν».

Τοιχογραφία από το εσωτερικό του ναού του Αγίου Σπυρίδωνος. Έχει χαρακτηριστεί ιστορικό και διατηρητέο μνημείο. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Εσωτερική άποψη του ναού της Αγίας Αννας.

Μετά την απελευθέρωση, ο ναός ίσως χρησιμοποιήθηκε προσωρινά ως στρατώνας. Ο ιστοριοδίφης ισχυρίζεται ότι την περίοδο της Φραγκοκρατίας η εκκλησία ήταν απομεινάρι του ναού προσευχής του Ορθοδόξου Μητροπολίτη της Αθήνας. Στο σημείο αυτό ο Καμπούρογλου σφάλλει, επειδή οι αρχαιολόγοι τοποθετούν χρονολογικά την εκκλησία στην πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ο Τραυλός αποτυπώνει την εκκλησία, για πρώτη φορά, πάνω σε τοπογραφικό χάρτη της Αθήνας του 1456-1687. Το ίδιο και ο Ξυγγόπουλος. Την τοποθετεί στις εκκλησίες της Τουρκοκρατίας, ενώ ο αρχαιολόγος Μπούρας που διαπραγματεύεται τις εκκλησίες του 10ου-12ου αι. δεν την αναφέρει καθόλου.

Ο ναός της Αγίας Άννας

Η Αγία Άννα βρίσκεται στην οδό Διοσκουρών, ανάμεσα στις κάθετους οδούς Αρετούσας και Μητρώου. Ήταν μονόκλιτη βασιλική μέχρι το τέλος του 19ου αι.,

οπότε προστέθηκε ένα εγκάρσιο κλίτος στη δυτική πλευρά του ναού. Ο ναός αναφέρεται στα τοπογραφικά σχέδια των Κλεάνθη και Σάουμπερτ (1831), του Βάλιερ (1834) και του Στάουφερτ (1836), όπου συγκεκριμένα η εκκλησία επισημαίνεται ως ερείπιο. Στα μέσα του 19ου αι. αναφέρεται ότι οι τοίχοι της εκκλησίας σώζονταν ως τη μέση. Ο Τραυλός για πρώτη φορά την απεικονίζει σε χάρτες της πρώτης περιόδου της Τουρκοκρατίας. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο ναός, χωρίς να υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα να μας το επιβεβαιώσουν, κατατάσσεται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Πριν ή μετά την απελευθέρωση μετατράπηκε σε σωρό από ερείπια. Ο Πιττάκης είχε εκφράσει τη γνώμη ότι κάτω από την εκκλησία της Αγίας Άννας βρισκόταν ο ναός του Πύθιου Απόλλωνα που είχε το άγαλμα της Αρτέμιδας Ειλειθυίας (από το *ελεύθω+υιός*, δηλαδή μαμμή, και άρα θεά του τοκετού). Στα μετέπειτα χρόνια οι χριστιανοί πάνω

στο αρχαίο αυτό ιερό κατασκεύασαν τον ναό της Αγίας Άννας επειδή είναι προστάτιδα της τεκνοποιίας για τους χριστιανούς. Ο Πιττάκης στο σημείο αυτό σφάλει, γιατί η Αρτέμιδα Ειλειθυία ήταν η προστάτιδα θεότητα για την ομαλή εξέλιξη του τοκετού, ενώ η αγία Άννα βοηθάει τα ζευγάρια που αντιμετωπίζουν προβλήματα στην τεκνοποίηση. Ο γνωστός αρχαιολόγος είχε μία τάση (αυτό φαίνεται και στην περίπτωση του ναού της Παναγίας της Χρυσοκαστριώτισσας που πίστευε ότι κάτω από τα θεμέλιά της υπήρχε ναός της Εστίας) να ταυτίζει την αιτία αφιέρωσης ενός χριστιανικού ναού σε κάποιον άγιο, με βάση αντίστοιχες ειδωλολατρικές αφιερώσεις σε αρχαία ιερά που πίστευε ότι βρίσκονταν κάτω από τον χώρο της ανέγερσης της εκκλησίας.

Οι εικόνες του τέμπλου έχουν την επιγραφή «Β. Αντωνιάδης 1885» και «τῆν 10 Ἰανουαρίου 1885». Οι δύο επιγραφές σε συνδυασμό με την πλάκα που αναγράφει τους κτήτορες και το γεγονός ότι ο ιστοριοδίφης Καμπούρογλου λίγο πριν από το 1920 μιλάει για «τῆν ἀνακαινισθεῖσαν μικρὰν Ἀγίαν Ἄνναν» μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στα τέλη του 19ου αι. η εκκλησία αναστηλώθηκε. Τότε είναι που θα πρέπει να χτίστηκε και το εγκάρσιο κλίτος στη δυτική πλευρά του ναού. Τα τελευταία χρόνια η εκκλησία ερειμώσε με αποτέλεσμα την εκ νέου αναστήλωση του ναού το 2013.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου ἢ Σεραφείμ

Η τελευταία εκκλησία της ενορίας είναι ο ερειπωμένος σήμερα ναός του Αγίου Νικολάου ἢ Σεραφείμ που χτίστηκε πιθανότατα την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας (15ος αι.) και βρίσκεται στη νότια νοτινή επέκταση της οδού Πανός. Δίπλα του υπάρχει η είσοδος για τον αρχαιολο-

γικό χώρο της βόρειας κλιτύς της Ακρόπολης. Ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναού με τρούλο και στηριζόταν σε τέσσερις μονολιθικούς κίονες με βάσεις και κιονόκρανα ιωνικού ρυθμού σε δεύτερη χρήση. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με λίθινες πλάκες. Πρέπει στην αρχική του φάση να αποτελούσε το καθολικό ενός μικρού μοναστηριού λόγω της ύπαρξης κινστέρνας, υδατοδεξαμενών, κρήνης, αυλής και θολοσκεπών διαμερισμάτων. Τον 18ο αι. ο ναός απέκτησε επάλξεις και μετατράπηκε σε προμαχώνα της βόρειας πύλης του τείχους, της γνωστής «Ντάπιας του Λιονταριού». Ως προμαχώνας απεικονίζεται και στο Πανόγραμμα των Αθηνών του Άουγκουστ Στάντεμαν. Στα νεότερα χρόνια, για άγνωστους λόγους, ονομάστηκε Άγιος Σεραφείμ. Ο αρχιτέκτονας Μπίρης (1899-1980) αναφέρει σχετικά με την εκκλησία αυτή ότι: «υπάρχει ερειπωμένος παρά τη Μεσημβρινή πλευρά της παλαιάς προς την Ακρόπολιν οδού, κατά την ιδανικήν επέκτασιν της οδού Πανός».

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

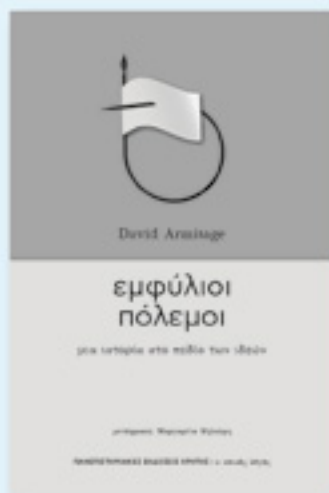
- Δ. Καμπούρογλου, *Το Ριζόκαστρον (Από τας παλαιάς Αθήνας), Ιστορικός Οδηγός*, Αθήνα 1920. — *Μελέται και Ερευναι*, Αθήνα 1923. — *Ιστορία των Αθηναίων, Τουρκοκρατία 1458-1687*, τ. 1-3, Αθήνα 1890.
- Α. Mommsen, *Athenae Christianae*, Lipsiae 1868.
- Κ. Μπίρης, *Αι Εκκλησΐαι των Παλαιών Αθηνών*, Αθήνα 1940.
- Χ. Μπούρας, *Βυζαντινή Αθήνα 10ος-12ος αι.*, Αθήνα 2010.
- Κυρ. Πιττάκης, *L'ancienne Athènes, ou, La description des antiquités d'Athènes et de ses environs*, Αθήνα 1835.
- Ι. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνας*, Αθήνα 1993.

Ο Χρήστος Νικολόπουλος είναι Θεολόγος - Βυζαντινολόγος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

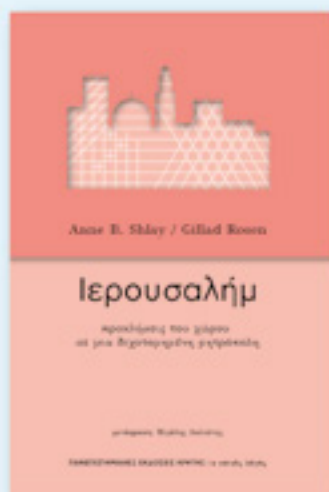
David Armitage

ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

μια ιστορία στο πεδίο των ιδεών

Οι εμφύλιοι είναι πόλεμοι παρατεταμένοι, εκτοπίζουν ολόκληρους πληθυσμούς, αναζωπυρώνονται εύκολα κι αφήνουν πολύ βαθιά τραύματα στα άτομα και τους λαούς. Ωστόσο, το πώς θα οριστεί ένας εσωτερικός πόλεμος εξαρτάται συχνά από την οπτική γωνία εκείνου που τον ορίζει.

Εντέλει, τι είναι εμφύλιος πόλεμος;

Anne B. Shlay - Gillad Rosen

ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

προκλήσεις του χώρου
σε μια διχοτομημένη μητρόπολη

Το λαβυρινθώδες πλέγμα των επιμέρους συμφερόντων, διεκδικήσεων, ισχυρισμών και προβληματισμών σχετικά με τον χώρο, τις γειτονιές και τις ανθρώπινες κοινότητες που συγκροτούν την Ιερουσαλήμ.

Mark Woolmer

ΦΟΙΝΙΚΕΣ

ιστορία και πολιτισμός

Ο Μαρκ Γούλμερ, αξιοποιώντας τα πορίσματα της πιο πρόσφατης ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας, παρουσιάζει μια νέα αποτίμηση αυτού του συναρπαστικού αλλά τόσο μυστηριώδους σημιτικού λαού.

www.cup.gr

✉ info@cup.gr

Facebook [CreteUniversityPress](https://www.facebook.com/CreteUniversityPress)

Twitter [@CreteUniPress](https://twitter.com/CreteUniPress)

Instagram [@cup_gr](https://www.instagram.com/cup_gr)

ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟ ΚΟΣΜΟ

Όψεις της αντίληψης για τις επιδημικές ασθένειες στην κλασική Αρχαιότητα με βάση τον μεγάλο λοιμό της Αθήνας το 430 π.Χ.

ΤΟΥ ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

Επιδημίες στην Προϊστορία και την Πρωτοϊστορία

Η αντιμετώπιση της ασθένειας είναι τόσο παλιά όσο και ο άνθρωπος. Πέραν όμως της ατομικής ασθένειας, το ίδιο παλιά είναι και η έννοια της επιδημίας. Δηλαδή της εξάπλωσης μίας ασθένειας σε μία περιοχή, μεγάλη ή μικρότερη μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ίχνη τέτοιων μολυσματικών ασθενειών μπορούν να εντοπιστούν χάρη σε αρχαιολογικά ευρήματα στη Μέση Ανατολή κατά την πρώιμη εποχή του Χαλκού, περίπου το 3.000 π.Χ. όπου εμφανίζεται η φυματίωση. Οι ασθένειες αυτές έχουν συσχετιστεί με τη μόνη κατοίκηση και την εξημέρωση των ζώων και την επακόλουθη αύξηση του πληθυσμού, ώστε να μπορούν οι ασθένειες αυτές να μεταδοθούν.¹

Καθώς στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολής εμφανίζονται λόγω του εύφωρου εδάφους τα πρώτα μεγάλα αστικά

κέντρα, με συνέπεια τη συγκέντρωση μεγάλων πληθυσμών, καθόλου τυχαία στην περιοχή αυτή εμφανίζονται και τα πρώτα ιστορικά κείμενα για την ύπαρξη επιδημιών και τον αντίκτυπό τους, παρά το ότι η ταύτιση με συγκεκριμένες ασθένειες είναι ιδιαίτερα δύσκολη και προκύπτουν αντικρουόμενες επιστημονικές υποθέσεις.

Πρόκειται για επτά προσευχές του βασιλέα των Χετταίων Μουρσίλις Β' (1322-1295 π.Χ.) που βρέθηκαν σε μία πινακίδα σφηνοειδούς γραφής στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας Χατιούσα (σημ. Boğazköy στην Τουρκία). Σε αυτές ο βασιλέας εκλιπαρεί συνεχώς τους θεούς του βασιλείου να τερματίσουν την ασθένεια που ρημάζει το βασίλειό του. Εξαιτίας των σφαλμάτων του πατέρα του Σουπιλιουλιούμας Α' οι θεοί εξαπέλυσαν μια αρρώστια στο βασίλειο των Χετταίων. Όταν ο τελευταίος συγκρούστηκε με το βασίλειο

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Λιμός σε αρχαία πόλη (έργο του Μίχιελ Σβέιρτς, 17ος αιώνας). ΚΑΤΩ: Η πινακίδα σφηνοειδούς γραφής με τις προσευχές του Μουρσίλις Β' (Κωνσταντινούπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο).

Λιθογραφία του 18ου αιώνα με απεικόνιση των Μακρών Τειχών της Αθήνας τα οποία τη συνδέαν με τον Πειραιά. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Σκελετικό κατάλοιπο από το νεκροταφείο Μπαντ εντ-Ντρα στη σημερινή Ιορδανία (Τάφος A 100 E). Ανήκει σε νέο άνδρα και στον τέταρτο οσφυϊκό σπόνδυλο φέρει αλλοίωση ενδεικτική φυματίωσης.

της Αιγύπτου, μεταφέρθηκαν στην επικράτεια κάποιοι αιχμάλωτοι στρατιώτες οι οποίοι μετέδωσαν την ασθένεια. Ο Σουπιλουλιούμας Α' πέθανε, καθώς και ο μεγαλύτερος γιος και διάδοχός του Αρνάβανδου Β' (Arnuwanda B'). Έτσι η βασιλεία πέρασε στον Μουρσίλις Β', ο οποίος έβλεπε την επικράτειά του να υποφέρει επί 20 έτη και τους υπηκόους του να πεθαίνουν με τέτοιο ρυθμό ώστε να μην υπάρχουν καλλιεργητές για τα χωράφια και να λαμβάνουν χώρα εξεγέρσεις.² Διαπιστώνεται λοιπόν ότι τη συγκεκριμένη περίοδο στις δύο μεγάλες αυτοκρατορίες της ύστερης περιόδου του Χαλκού, την Αίγυπτο και τους Χετταίους, μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη μιας μεγάλης επιδημίας η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει έναν από τους παράγοντες οι οποίοι

επέδρασαν στην κατάρρευση των μεγάλων αυτοκρατοριών λίγα χρόνια αργότερα. Από τα συγκεκριμένα κείμενα δεν διαπιστώνουμε κάποιο τρόπο αντίδρασης στην ασθένεια, η οποία λόγω της έντασής της αποδίδεται στην ενέργεια των θεών. Μια αντίληψη που ενυπάρχει και στα πρώτα κείμενα που μας αναφέρουν τα πρώτα ελληνικά κείμενα για τις επιδημίες.

Η αντίληψη για τις επιδημίες στα κείμενα της ελληνικής Αρχαϊκής Περιόδου

Πιθανώς αυτή την ταραγμένη μακρά περίοδο, η οποία επηρέασε εμμέσως και τον κυρίως ελληνικό χώρο με την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων λίγο μετά τον Τρωικό Πόλεμο, απηχεί και το έπος του Ομήρου *Ιλιάδα*. Αν και η γραπτή

του μορφή τοποθετείται στο 750 π.Χ., η προφορική παράδοση σαφώς μας πηγαινει πίσω στο 1200 π.Χ. περίπου στη δυτική Μικρά Ασία όπου τοποθετείται ο Τρωικός Πόλεμος. Ήδη από την έναρξη του έπους (Ραψωδία Α 8-100), καταλύτης της οργής του Αχιλλέα, που αποτελεί και το κεντρικό επεισόδιο του έργου, είναι το ξέσπασμα μιας επιδημίας που ξεσπά στο στρατόπεδο των Αχαιών. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται και για πρώτη φορά στην αρχαία ελληνική γραμματεία η όρος που χρησιμοποιείται για τις επιδημίες: *λοιμός* (Α 60).

Αποτελεί έργο του θεού Απόλλωνα, ο οποίος οργίζεται από τη συμπεριφορά του αρχηγού των Αχαιών βασιλέα Αγαμέμνονα. Αυτός αρνήθηκε να δεχτεί την παράκληση του Τρώα ιερέα του θεού Χρύση να απελευθερώσει με λύτρα την κόρη του Χρυσήδα την οποία κατείχε ως λάφυρο πολέμου. Τότε κατέβηκε από τον Όλυμπο και εξαπέλυσε τα βέλη του στο στρατόπεδο των Αχαιών ξεκινώντας από τα υποζύ-

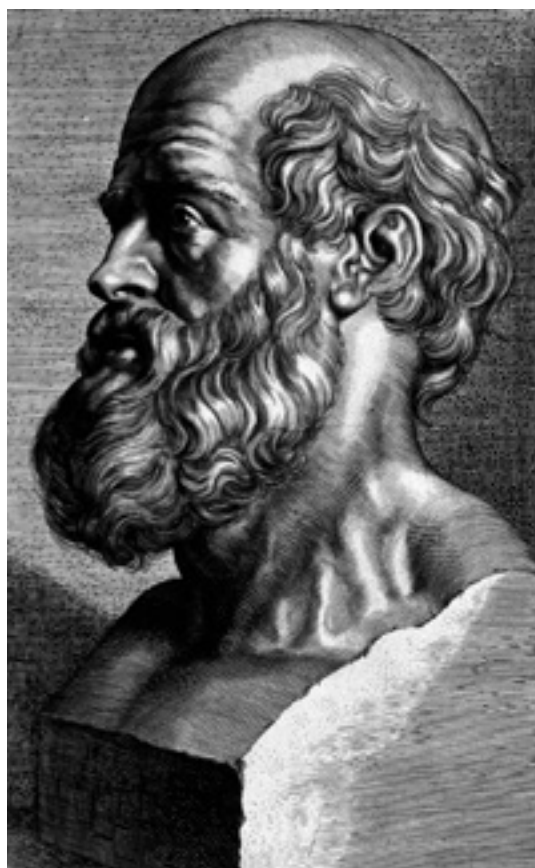
για και τους σκύλους και καταλήγοντας στους ανθρώπους, που πέθαιναν μαζικά για εννέα μέρες (Α 43-52). Χρειάστηκε η ερμηνεία των πράξεων του θεού από τον μάντη Κάλχα, ο οποίος εντόπισε την αιτία του θεϊκού θυμού στη συμπεριφορά του Αγαμέμνονα έναντι του Χρύση, ο οποίος έπρεπε να ικανοποιηθεί για πάψει η επιδημία, όπως και έγινε, παρά τις αντιρρήσεις του Αγαμέμνονα και την αφαίρεση από τον Αχιλλέα της δικής του αιχμάλωτης Βρησηίδας ως αντιστάθμισμα, κάτι που προκάλεσε την οργή του τελευταίου. Η επιδημία λοιπόν παραμένει συνδεδεμένη με την τιμωρία των θεών και η θεραπεία σε αυτή είναι ο εξευμενισμός τους.

Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη αντίληψη επιμένει στη συλλογική συνείδηση της γενικότερης εποχής, βαθμιαία οι επιδημίες αντιμετωπίζονται παράλληλα ως έχουσες και πρακτικά αίτια. Σύμφωνα με τον ποιητή Ησίοδο περίπου το 700 π.Χ., μπορεί ο Δίας να στέλνει τις ασθένειες που ταλαιπωρούν τους θνητούς, αλλά αυτές περιφέρονται στον κόσμο θέλοντας να βλάψουν τους ανθρώπους.³ Μάλιστα ειδικά οι επιδημίες, στέλνονται για τιμωρήσει ο Δίας ακόμη και έναν που αδικεί τιμώντας και τους γύρω του. Όμως η επιδημία, ο *λοιμός*, δεν έρχεται μόνος του, αλλά συνοδεύεται από πείνα, *λιμό* και υπογεννητικότητα.⁴

Σε κάθε περίπτωση πάντως οι επιδημίες πάντοτε σχεδόν στη γενικότερη αντίληψη και πεποίθηση σχετίζονται με την οργή των θεών έναντι της ανήθικης συμπεριφοράς των ανθρώπων, ακόμα και στον όψιμο 5ο αιώνα π.Χ. Ως τιμωρία στέλνουν την ασθένεια οι θεοί στον παραβάτη, ο οποίος καθίσταται ακάθαρτος και μολύνει τους γύρω του λόγω του ηθικού του ρύπου, του *μιάσματος*. Ένα κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της αντίληψης αυτής διατυπώνεται στην τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους Τύραννος*. Ο Οιδίποδας εν αγνοία του έχει σκοτώσει

Το 1995 στον Κεραμεικό της Αθήνας ανασκάφηκε ομαδικός τάφος που περιλαμβάνει θύματα από την εποχή του μεγάλου λοιμού το 430 π.Χ. ΚΑΤΩ. Στην ανασκαφή του Κεραμεικού της Αθήνας το 1995 ανάμεσα στα σκελετικά κατάλοιπα βρέθηκε και το κρανίο ενός εντεκάχρονου κοριτσιού, το οποίο αποκαταστάθηκε. Της δόθηκε το συμβατικό όνομα Μύρτις και αποτέλεσε το κεντρικό κομμάτι μιας σχετικής αρχαιολογικής έκθεσης. ΔΕΞΙΑ: Συμβατική απεικόνιση του Ιπποκράτη, πατέρα της Ιατρικής.

τον πατέρα του και έχει παντρευτεί τη μητέρα του βασιλεύοντας στη Θήβα. Οι θεοί οργισμένοι στέλνουν λοιμό στη Θήβα ο οποίος εξοντώνει τον πληθυσμό. Προκειμένου να απαλλαγεί η πόλη από την επιδημία θα πρέπει σύμφωνα με τον χρησμό που ζήτησε η πόλη από τον Απόλλωνα στους Δελφούς να δώσει το *μιάσμα* που προκάλεσε ο δολοφόνος του Λαίου. Για την απαλλαγή από τέτοιου είδους μιάσματα έχουμε σποραδικές αναφορές για την ύπαρξη ειδικών που με κατάλληλες μαγικές πρακτικές έσωζαν τις πόλεις από τέτοια μιάσματα. Πρόκειται για μορφές ανάμεσα στον μύθο και την ιστορία. Για παράδειγμα, ο *ιατρομάντις* Άπις, που έσωσε σε μυθικούς χρόνους το Άργος από ένα μιάσμα που είχαν προκαλέσει υπερφυσικά όντα (*Ικέτιδες* 263). Μάλιστα ο όρος *ιατρομάντις* μαρτυρείται επιγραφικά σε αρκετά όψιμη περίοδο, τον 1ο αιώνα μ.Χ. στην Κάτω Ιταλία,⁵ δείχνοντας ακριβώς τη διάρκεια αυτών των αντιλήψεων.

Μία ακόμη τέτοια θρυλική μορφή είναι ο Επιμενίδης από την Κρήτη, ο οποίος σύμφωνα με αντικρουόμενες παραδόσεις εξάγνισε την Αθήνα από μία επιδημία. Αυτό έλαβε χώρα κατά μία πληροφορία το 640 π.Χ., όταν οι άρχοντες στην Αθήνα εκτέλεσαν τους οπαδούς ενός υποψήφιου τυράννου, του Κύλωνα, ενώ είχαν καταφύγει στον ναό της Αθηνάς στην Ακρόπολη ζητώντας άσυλο⁶ είτε το 490 π.Χ..⁷ Από αντίστοιχες όψιμες πηγές του 5ου αιώνα π.Χ. μαθαίνουμε σποραδικές πληροφορίες για επιδημίες κατά την προηγούμενη περίοδο του 7ου και 6ου αιώνα, τις οποίες δύσκολα μπορούμε να εκτιμήσουμε ιστορικά λόγω της συντομίας των σχετικών αναφορών.⁸

Αυτή η σποραδικότητα των πληροφοριών μπορεί να εξηγηθεί από το γενικό οικιστικό πρότυπο στον κυρίως ελληνικό χώρο, αλλά και στον ελληνικό κόσμο της εποχής γενικότερα. Το πρότυπο της πόλης-κράτους συνέτεινε στην ύπαρξη μι-

κρών κοινοτήτων και στην αραιή κατοίκηση του πληθυσμού. Ακόμα και σε αυτές τις μικρές σε γενικές γραμμές εδαφικές επικράτειες ο πληθυσμός δεν συνωστιζόταν στο άστυ, δηλαδή στον κεντρικό οικισμό, αλλά συνήθως κατοικούσε σε μικρές κοινότητες γύρω από αυτόν προκειμένου να είναι κοντά στην καλλιεργήσιμη γη. Επομένως τα όποια επιδημικά φαινόμενα δεν μπορούσαν να έχουν διάρκεια καθώς δεν υπήρχε αρκετός πληθυσμός προκειμένου να εξαπλωθούν και τελικά έβαιναν προς ύφεση.⁹ Όμως κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια του 5ου αιώνα το γενικό αυτό σχήμα επρόκειτο να γνωρίσει μία αξιοσημείωτη εξαίρεση: τον μεγάλο λοιμό του 430 π.Χ. στην Αθήνα.

Ο μεγάλος λοιμός της Αθήνας: η οξεία παρατήρηση της ιστορίας

Το 431 π.Χ. ξέσπασε ο πολύχρονος πόλεμος ανάμεσα στις δύο ηγεμονικές πόλεις του κυρίως ελληνικού χώρου όπως είχαν διαμορφωθεί στα κρίσιμα πενήντα χρόνια μετά το αίσιο για την Ελλάδα τέλος των Περσικών το 480 π.Χ.,¹⁰ τη Σπάρτη και την Αθήνα. Ενώ η Σπάρτη θεωρούσε ότι είχε το πλεονέκτημα λόγω της ανώτερης στρατιωτικής της δύναμης σε πεζικό στρατό, η Αθήνα διέθετε την υπεροχή στο καινοτόμο όπως αποδείχτηκε όπλο της εποχής, στο ναυτικό. Η κυριαρχία της θάλασσας επέτρεπε στην Αθήνα σε συνδυασμό με τα εντυπωσιακά τείχη τα οποία ένωσαν την Αθήνα με το επίνειό της, τον Πειραιά, να αντέξει σε οποιαδήποτε κερσαία επίθεση και εισβολή στην επικράτειά της, καθώς ο εφοδιασμός της πόλης σε τρόφιμα μπορούσε να γίνει διά θαλάσσης. Η μόνη προϋπόθεση για την επιτυχία του σχεδίου, που είχε καταστρώσει ο πολιτικός ηγέτης της Αθήνας Περικλής, ήταν η εγκατάλειψη των κτηματικών περιουσιών και κατοικιών της Αττικής και η συγκέντρωση του μεγάλου πληθυσμού της υπαίθρου στο οχυρωμένο άστυ της Αθήνας.

Όπως και έγινε, κάτι που οδήγησε σε συνωστισμό πληθυσμού σε έναν μικρό χώρο για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Είμαστε στην ευτυχή θέση να ενημερωθούμε για τα επόμενα γεγονότα από την οξεία κριτική ματιά του σύγχρονου με αυτά ιστορικού και αυτόπτη μάρτυρα Θουκυδίδη, της πιο σημαντικής για την περίοδο ιστορικής πηγής.¹¹ Το 430, όταν συνέβη η δεύτερη εισβολή του στρατού της Σπάρτης και των συμμάχων της στην Αττική, ξέσπασε στην Αθήνα μία μολυσματική νόσος. Επρόκειτο για μια ασθένεια προερχόμενη από τα ανατολικά, την Αιθιοπία πέρα από την Αίγυπτο. Χτύπησε την περσική αυτοκρατορία και τη Λήμνο και μέσω του αναμενόμενου μέσου σωτηρίας της πόλης, των πλοίων, έφτασε στον Πειραιά. Η μετάδοσή της ήταν αστραπιαία και οι θάνατοι πάρα πολλοί. Παρά το γεγονός ότι ο Θουκυδίδης περιγράφει αναλυτικά τα συμπτώματα, δεν υπάρχει ομοφωνία στη σχετική έρευνα για το είδος της ασθένειας.¹² Η πιο πειστική εκδοχή προέρχεται από την εργαστηριακή μελέτη των καταλοίπων ενός ομαδικού τάφου που ανασκάφηκε στον Κεραμεικό της Αθήνας και έχει συσχετιστεί με την εποχή του λοιμού. Από τους νεκρούς εξήχθησαν τρία δόντια που περιείχαν πολφό. Από την εργαστηριακή ανάλυση του πολφού βρέθηκαν ίχνη του μικροβιακού παράγοντα *Salmonella enterica serovar Typhi* που συνδέεται με την εκδήλωση του τυφοειδούς πυρετού.¹³ Ωστόσο θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα συμπτώματα που περιγράφει ο Θουκυδίδης δεν ταιριάζουν απολύτως με τη συγκεκριμένη ασθένεια, τουλάχιστον στη σημερινή μορφή της. Όπως όμως και να έχει το θέμα, η ασθένεια ταλαιπώρησε την Αθήνα για δύο έτη (430-429 π.Χ.). Μάλιστα ακολούθησε τους Αθηναίους και έξω από την πόλη. Ενισχύσεις που έφτασαν την ίδια περίοδο στο εκστρατευτικό σώμα το οποίο πολιορκούσε την Ποτιδαία στη Χαλκιδική μετέφερε την ασθένεια

στους ευρισκόμενους εκεί στρατιώτες. Αναζωπυρώθηκε το 427 με μεγάλες και πάλι απώλειες Πέθαναν μόνο από τους στρατεύσιμους άνδρες 4.700. Θα έπρεπε να φτάσουμε στο 415 για να ανακάμψει η πόλη από τις απώλειες αυτές.

Πέραν όμως των πολύτιμων αυτών στοιχείων που μας δίνει ο ιστορικός, σημαντικές για την κατανόηση της εξέλιξης της αντίληψης για τις επιδημίες είναι οι παρατηρήσεις που κάνει για την εξέλιξη και τις συνέπειες της νόσου. Παρατηρεί ότι μολύνονταν όσοι πλησίαζαν τους ασθενείς για να τους φροντίσουν, ιδίως οι γιατροί ενώ η κατάσταση επιδεινωνόταν με τον συνωστισμό. Για πρώτη φορά στην ελληνική γραμματεία έχουμε με τρόπο ξεκάθαρο τη διαπίστωση ότι τα επιδημικά νοσήματα μεταδίδονται από άνθρωπο σε άνθρωπο με την επαφή. Στο ίδιο σημείο ο ιστορικός μεταφέρει τη γενική διάψευση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, καθώς οι Αθηναίοι παραμελούσαν πια την τήρηση των θρησκευτικών καθηκόντων τους στους ναούς, ενώ υπήρχε μια διάθεση ανομίας λόγω της απελπισίας σε σημείο που οι Αθηναίοι παραμελούσαν ακόμα και να θάψουν τους νεκρούς τους. Η εικόνα όμως αυτή που μας μεταφέρει ο ιστορικός βρίσκει ανταπόκριση στην ειδική ιατρική σκέψη της εποχής του;

Η επιστημονική αντίληψη των επιδημιών κατά τον 5ο αι. π.Χ.

Παρά τις οξείες παρατηρήσεις του Θουκυδίδη, η σύγχρονή του ιατρική σκέψη η οποία εκφράζεται από το σώμα κειμένων που αποδίδονται στον κατεξοχήν φημισμένο γιατρό της εποχής Ιπποκράτη δεν φαίνεται να εκμεταλλεύεται τις παρατηρήσεις του Θουκυδίδη για τη μετάδοση των μολυσματικών ασθενειών. Αν και ελάχιστες λεπτομέρειες για τη ζωή του Ιπποκράτη μπορούν να επιβεβαιωθούν από σύγχρονες με αυτόν πηγές,¹⁴ η συγκεκριμένη προσωπικότητα φαίνεται ότι

διαμόρφωσε καταλυτικά το επιστημονικό πεδίο της ιατρικής την εποχή αυτή, δημιουργώντας μία νέα σχολή ιατρικής.

Σύμφωνα λοιπόν με τα γραπτά του, οι μολυσματικές ασθένειες ως προς τη μετάδοσή τους δεν είχαν να κάνουν με την ανθρώπινη επαφή. Σύμφωνα με την παραδοσιακή ιπποκρατική θέση, όπως για παράδειγμα διατυπώνεται στο *Περί Φυσών 5*,

Αγαλμα του θεραπευτή θεού Ασκληπιού (Αθήνα, Αρχαιολογικό Μουσείο).

η μετάδοση των μολυσματικών ασθενειών έχει να κάνει με εξωγενείς παράγοντες που διαταράσσουν τη βασική ισορροπία των *χυμών* του σώματος. Οι χυμοί αυτοί είναι τέσσερις με βάση την προηγούμενη θεωρία των τεσσάρων στοιχείων που αποτελούν το σύμπαν του φιλοσόφου Εμπεδοκλή, ο οποίος είχε ονομάσει τα στοιχεία αυτά φωτιά, γη, νερό και αέρα. Οι χυμοί αυτοί διαταράσσονται όταν μέσω του αέρα μεταφέρονται στο ανθρώπινο σώμα απόρροιες που είτε προέρχονται από ελώδεις περιοχές είτε από πτώματα σε αποσύνθεση είτε και από τα άστρα. Τότε ανατρέπεται η ισορροπία των χυμών του σώματος και από την *ευκρασία* οδηγούμαστε στη *δυσκρασία*. Οι οσμές αυτές περιγράφονται με τον όρο *μάσματα*. Ο όρος λοιπόν αποσυνδέεται από τα θρησκευτικά του συμφραζόμενα, στα οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, και χρησιμοποιείται πλέον για δηλώσει την ύπαρξη φυσικών και όχι ηθικών ρύπων. Δεδομένου ότι οι ηθικοί αυτοί ρύποι έχουν ως φορέα τον άνθρωπο, η ιατρική σκέψη της εποχής δεν θα μπορούσε να δεχτεί τη σύνδεση του ανθρώπου με τη νέα διατύπωση της μiasματικής θεωρίας η οποία μετέφερε τον μηχανισμό διάδοσης των ασθενειών από το θρησκευτικό-μαγικό στο φυσικό-πραγματικό επίπεδο. Μια αντίληψη που διατρέχει το σύνολο της ιατρικής σκέψης σε όλη την Αρχαιότητα.¹⁵ Όμως η θρησκεία δεν θα έχανε τον ρόλο της στην προστασία των ανθρώπων από τις μολυσματικές ασθένειες. Λίγο μετά το ξέσπασμα του μεγάλου λοιμού στην Αθήνα, όπως μαθαίνουμε από διάφορες εναλλακτικές πηγές, ανθεί η λατρεία των θεραπειών - θεών.

Οι θρησκευτικές εξελίξεις μετά τον μεγάλο λοιμό στην Αθήνα

Η εικόνα του Θεουκυδίδη για τη χαλάρωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων κατά την περίοδο του μεγάλου λοιμού θα πρέπει

να μην θεωρείται απολύτως ακριβής δεδομένης της ευρύτερης ηθικής επιδίωξης του ιστορικού έργου του και την οικονομία της σύνθεσης του έργου αυτού. Ο προγραμματικός σκοπός του Θουκυδίδη, εμφανής σε διάφορα σημεία του έργου του, είναι να επισημάνει τη γενικότερη εξαχρέωση την οποία επέφερε ο πόλεμος στην κοινωνία της εποχής του μέσω διαφόρων ακραίων γεγονότων τα οποία προκαλούνται από αυτόν. Ο λοιμός λοιπόν είναι ένα από τα απρόβλεπτα αυτά σκοτεινά γεγονότα που δοκιμάζει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων, συμβάλλοντας στην ηθική πτώση.¹⁶

Από τον ίδιο τον Θουκυδίδη μαθαίνουμε ότι εν μέσω της επιδημίας ο Περικλής είχε οργανώσει μια εκστρατεία αντιποίνων στην εισβολή της Σπάρτης σε παραθαλάσσια μέρη της Πελοποννήσου.¹⁷ Ένα από τα μέρη της επίθεσης ήταν η Επίδαυρος. Ανάμεσα σε άλλα η Επίδαυρος ήταν διάσημη για το Ιερό αφιερωμένο στον Ασκληπιό, τον θεό-θεραπευτή.¹⁸ Ακόμα και όταν πέθανε ο Περικλής, θύμα και αυτός του λοιμού το 429 π.Χ., οι Αθηναίοι συνέχισαν να στρέφονται στην προσέγγιση θεοτήτων με θεραπευτικές ιδιότητες.¹⁹ Το 426 π.Χ. οι Αθηναίοι μετά από έναν χρησμό εξάγνισαν το ιερό νησί του Απόλλωνα και της Άρτεμις, τη Δήλο, μεταφέροντας το νεκροταφείο που υπήρχε εκεί και ενίσχυσαν τις γιορτές προς τιμήν των θεών, γνωστών για την ικανότητά τους να στέλνουν αρρώστιες με τα βέλη τους αλλά και να τις θεραπεύουν, όπως είδαμε στην περίπτωση της *Ιλιάδας*.²⁰ Το 425 η Αθήνα τιμά τον Απόλλωνα *Αλεξίκακο* για την προστασία που της προσφέρει από την αρρώστια.²¹ Ένας βωμός προς τιμήν του θεραπευτή-θεού Ασκληπιού βρίσκεται στο λιμάνι της Ζέας στον Πειραιά.²² Την ίδια περίοδο αφοσιωμένος οπαδός του Ασκληπιού είναι ο τραγικός ποιητής Σοφοκλής, ο εισηγητής της έννοιας του θεϊκού *μιάσματος* όπως είδαμε πιο πάνω, ο

οποίος μάλιστα συνέθεσε και έναν παιάνα προς τιμήν του θεού.²³ Ένας βωμός στην Αθηνά Υγεία αναφέρεται επίσης γύρω στο 420 π.Χ. στις Αχαρνές στην Αθήνα.²⁴ Μάλιστα όσο πλησιάζουμε προς τον 4ο αιώνα, χάρη στις εξελίξεις στην Αθήνα, ο Ασκληπιός αποκτά μια πανελλήνια αίγλη ως θεραπευτική θεότητα,²⁵ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο Απόλλων ως θεραπευτής θεός έχει χάσει την πανελλήνια αίγλη του. Πιθανώς καθόλου τυχαία ο ναός του Απόλλωνα στις Βάσες της Φιγάλειας, μία πόλη της Πελοποννήσου, συνδέεται με τον Απόλλωνα *Επικούριο*, τον βοηθό θεό έναντι των ασθενειών, και χτίζεται το 425 π.Χ.²⁶ Αν και ο Θουκυδίδης μας διαβεβαιώνει ότι ο λοιμός της Αθήνας δεν έπληξε σημαντικά την Πελοπόννησο δεν σημαίνει ότι υπήρχε η πιθανότητα περιοχές προς τη μεριά της Αττικής να επηρεάστηκαν μερικώς.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η σύνδεση της προστασίας από τις ασθένειες, ιδίως τις επιδημικές, δεν παύει να συνδέεται με τους θεούς παρά τις όποιες πνευματικές εξελίξεις.

Η αντοχή των αντιλήψεων περί επιδημίας έως το τέλος της Αρχαιότητας

Οι συγκεκριμένοι τρόποι κατανόησης και κοινωνικής και πνευματικής αντίδρασης απέναντι στις επιδημίες σε γενικές γραμμές διατηρούν την αντοχή τους με ελάχιστες διαφοροποιήσεις έως το τέλος της Αρχαιότητας, η οποία πλέον δεν είναι μόνον ελληνική αλλά και ρωμαϊκή. Και αυτό γιατί βαθμιαία όσο φτάνουμε στην Ελληνιστική Περίοδο η Ανατολή λόγω των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου συνδέεται πιο στενά από ότι προηγουμένως με τον κυρίως ελληνικό χώρο. Τα μεγάλα ελληνιστικά βασίλεια τα οποία προκύπτουν μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου βαθμιαία υποκύπτουν στην εξουσία της Ρώμης. Αυτή με τη σειρά

της μετασχηματίζεται από μία ανεξάρτητη πόλη με αριστοκρατική διακυβέρνηση σε υπερδύναμη και τελικά αυτοκρατορία, ενοποιώντας υπό την εξουσία της τεράστιες εδαφικές εκτάσεις τόσο στη Δυτική Ευρώπη, όσο και στην Ανατολή.

Είδαμε πιο πάνω ότι η Ανατολή ήδη από την Πρωτοϊστορία αποτελεί πηγή επιδημικών ασθενειών, θεωρούμενη ως τέτοια και από τον Θουκυδίδη. Στη Ιταλία και τη Ρώμη φαίνεται ότι κατά την κλασική ελληνική Αρχαιότητα τα πράγματα ήταν

Προτομή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου (121-180 μ.Χ.). Επί της βασιλείας του ξέσπασε η μεγάλη επιδημία που έμεινε γνωστή ως η Αρρώστια των Αντωνίνων.

Ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Λεύκιος Ουήρος (130-169) ήταν συναυτοκράτορας του Μάρκου Αυρηλίου και επικεφαλής στον πόλεμο εναντίον των Πάρθων το 165, όταν ξέσπασε η Αρρώστια των Αντωνίνων από την οποία και πέθανε. ΔΕΞΙΑ: Ο γιατρός Γαληνός (129-199) περιέγραψε στα έργα του την Αρρώστια των Αντωνίνων.

ελαφρώς διαφοροποιημένα. Η Ρώμη ήταν μία πολυάνθρωπη πόλη με τις συνεχείς επεκτάσεις της και, όπως μας πληροφορεί ο πιο σημαντικός ιστορικός της Τίτος Λίβιος περιοδικά ξεσπούσαν σε αυτή επιδημικές ασθένειες.²⁷ Ωστόσο, η ενοποίηση με την Ανατολή και η μετακίνηση εμπόρων και ιδίως μεγάλου αριθμού στρατευμάτων προς και από αυτή, σε συνδυασμό με τις παραπάνω εξεταζόμενες αντιλήψεις, μετατρέπουν τα σποραδικά επιδημικά φαινόμενα σε πανδημίες, δηλαδή σε μολυσματικές ασθένειες που επηρεάζουν ευρείες γεωγραφικές περιοχές προκαλούν μεγάλο αριθμό απωλειών και δεδομένης της ύπαρξης μεγάλων πληθυσμών επιμένουν να εμφανίζονται για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Μία πρώτη τέτοια πανδημία ξεσπά την εποχή της βασιλείας του αυτοκρατόρων Μάρκου Αυρηλίου και Λεύκιου Ουήρου το 165 μ.Χ. Αν και οι ίδιοι οι Ρωμαίοι πίστευαν ότι ξεκίνησε από τον Περσικό

Κόλπο, μάλλον αφετηρία ήταν η Μικρά Ασία, πιθανώς η Φρυγία. Η έκταση της ασθένειας ήταν εντυπωσιακή αποδεκατίζοντας πληθυσμούς από την ίδια τη Ρώμη, τη Γαλατία και τη Γερμανία έως την Αθήνα και την Αίγυπτο και διατηρώντας αμείωτη την έντασή της έως το 180 μ.Χ. Μια δεύτερη έξαρση ξέσπασε το 251 έως το 266 μ.Χ. Από τα συμπτώματα που περιγράφει μια σημαντική για την ιατρική της εποχής μορφή, ο Γαληνός (129-216),²⁸ η σχετική έρευνα έχει καταλήξει ότι πρόκειται για μία μορφή ευλογιάς και έχει μείνει γνωστή ως Αρρώστια των Αντωνίνων.²⁹ Ακόμη και σε τόσο όψιμη περίοδο, τα βασικά χαρακτηριστικά αντίληψης των επιδημιών της κλασικής περιόδου παραμένουν. Σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη, ο λοιμός ξεκίνησε μετά τη λεηλασία από τα στρατεύματα του Λεύκιου Ουήρου του ναού του Απόλλωνα στη Σελεύκεια του Τίγρη.³⁰ Ο Γαληνός όταν περιγράφει την ασθένεια αρνείται ουσιαστικά

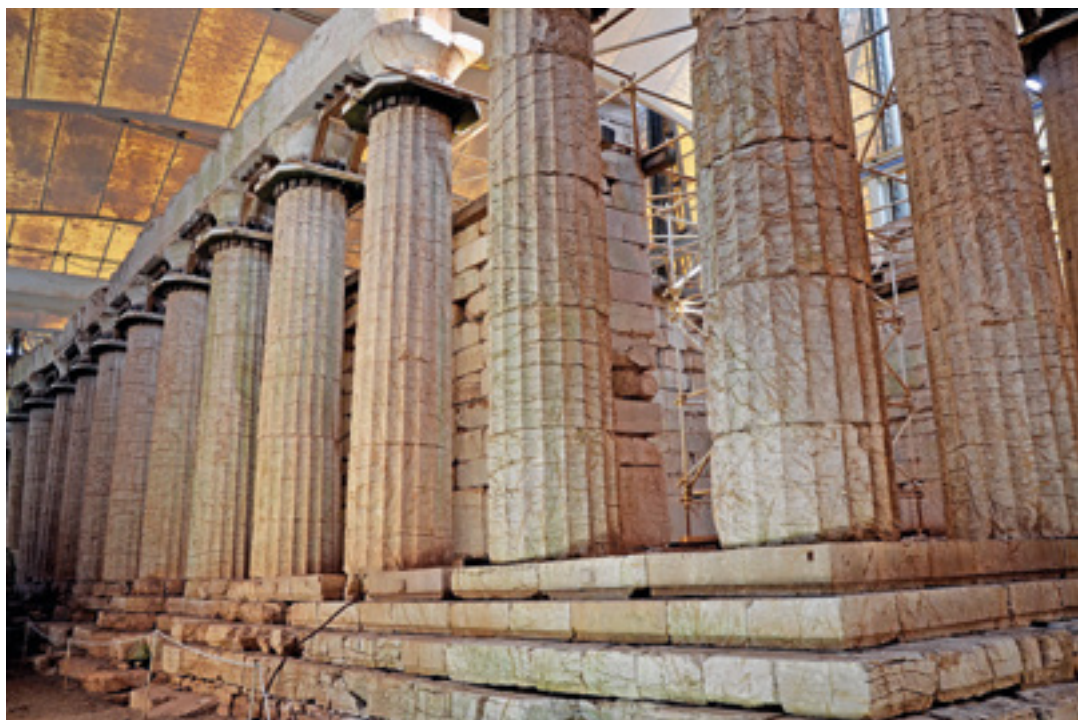
να παραδεχτεί το ενδεχόμενο η μετάδοσή της να οφείλεται σε σωματική επαφή, παραμένοντας πιστός στην ιπποκρατική ιατρική αντίληψη³¹ παρά το ότι ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος αναφέρεται την ίδια περίοδο ότι φοβόταν να βρεθεί κοντά στον γιο του για μην του μεταδώσει την ασθένεια.³²

Ακόμη και μετά το τέλος της Αρχαιότητας, στα πρωτοβυζαντινά χρόνια, μέρος των αντιλήψεων αυτών περί επιδημίας παραμένει ζωντανό. Στη μεγάλη πανδημία βουβωνικής πανώλης που ξέσπασε κατά την περίοδο βασιλείας του Ιουστινιανού αρχής γενομένης από το 542 μ.Χ. και ταλαιπώρησε την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία για 225 χρόνια έως το 750 μ.Χ. η περιγραφή της από τον ιστορικό Προκόπιο,³³ παρά τη διαφορά των συμπτωμάτων, έχει ως λογοτεχνικό της πρότυπο την περιγραφή του λοιμού της Αθήνας από τον Θουκυδίδη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 K. F. Kipple, *The Cambridge History of Human Disease*. Cambridge, 1993.
- 2 Για την πιο πρόσφατη έκδοση των κειμένων και την ερμηνεία τους βλ. P. Norrie, *A History of Disease in Ancient Times*. Palgrave MacMillan, 2016, σσ. 53-58.
- 3 Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι* 100-104.
- 4 Στο ίδιο, 238-245.
- 5 *Supplementum Epigraphicum Graecum* 53.1114
- 6 Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 1.
- 7 Πλάτων, *Νόμοι*, 642d.
- 8 Για έναν ενδεικτικό κατάλογο βλ. R. Sal-lares, *The Ecology of the Ancient Greek World*, Νέα Υόρκη, 1991, σ. 229, σημ. 320.
- 9 V. Nutton, *Ancient Medicine*, Routledge, 2013, σ. 24.
- 10 Μία ενδεικτική της τεράστιας σχετικής βιβλιογραφίας πρόσφατη αφηγηρία βλ. J. T. Roberts, *The Plague of War. Athens, Sparta the Struggle for Ancient Greece*. Oxford, 2017.

- 11 Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, 2. 47-54.
- 12 Για την πιο πρόσφατη εξέταση όλων των σχετικών απόψεων με την παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. J. Horgan, «The Plague at Athens, 430-427 BCE», *Ancient History Encyclopedia*: <https://www.ancient.eu/article/939/>.
- 13 M. I. Παπαρηγοράκης, «Ανάλυση DNA», http://www.myrtis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=58&lang=el, 2010.
- 14 V. Nutton, *Ancient Medicine*, ό.π., σσ. 53-71.
- 15 Για περισσότερα παραδείγματα βλ. Β. Βαϊόπουλος, «Πτυχές της έννοιας του μιάσματος και της μετάδοσης στην ελληνο-ρομαϊκή αρχαιότητα», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 102 [2007], σσ. 22-31.
- 16 S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides I. Books I-III*. Oxford, 1991, σσ. 316-317.
- 17 Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, 2. 55.
- 18 Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 9.517.
- 19 Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, 2. 65.
- 20 Ομήρου, *Ιλιάδα*, 3.104· Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, 12.58.
- 21 Πausανίας, *Αττικά*, 1.3.4.
- 22 Αριστοφάνης, *Σφήκες* 122-123.
- 23 Λουκιανός, *Δημοσθένους Εγκώμιον* 27· Φιλόστρατος, *Βίος Απολλώνιου* 3. 17.
- 24 Πausανίας, *Αττικά*, 1.31.6.
- 25 V. Nutton, *Ancient Medicine*, ό.π., σ. 107.
- 26 Πausανίας, *Αττικά*, 1.3.4.
- 27 Για έναν λεπτομερή κατάλογο βλ. R. Sal-lares, *The Ecology of the Ancient Greek World*, ό.π., σ. 251 με σημείωση 342.
- 28 V. Nutton, *Ancient Medicine*, ό.π., σσ. 222-253.
- 29 Για πρόσφατες αναλύσεις βλ. K. Harper, *Fate of Rome. Climate Disease and the End of an Empire*, J. Horgan Princeton, 2017, σσ. 65-118· J. Horgan, «Antonine Plague». *Ancient History Encyclopedia*. Retrieved from https://www.ancient.eu/Antonine_Plague/, 2019.
- 30 Αμμιανός Μαρκελίνος, *Res Gestae* 23.6.23-24.

Ο Ναός του Απόλλωνα στις Βάσσεις τις Φιγαλείας. Η ίδρυσή του το 425 π.Χ. μπορεί να συνδεθεί με την προστασία από τις ασθένειες.

31 Γαληνός, *Περί διαφοράς πυρετών*. 7.279-303.

32 *Historia Augusta* Anoninus Philii 28.8.

33 Προκόπιος, *Ιστορία των Πολέμων* 2.31.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Β. Βαϊόπουλος, «Πτυχές της έννοιας του μιάσματος και της μετάδοσης στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 102 [2007], σσ. 22-31.

Κ. Harper, *Fate of Rome. Climate Disease and the End of an Empire*, Horgan J. Princeton, 2017.

J. Horgan, «Justinian's Plague (541-542 CE)», *Ancient History Encyclopedia*: <https://www.ancient.eu/article/782/>, 2014.

— «The Plague at Athens, 430-427 BCE», *Ancient History Encyclopedia*: <https://www.ancient.eu/article/939/>, 2016.

— «Antonine Plague», *Ancient History Encyclopedia*. Retrieved from https://www.ancient.eu/Antonine_Plague/, 2019.

S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides I. Books I-III*, Oxford, 1991.

K. F. Kipple, *The Cambridge History of Human Disease*, Cambridge, 1993.

P. Norrie, *A History of Disease in Ancient Times*, Palgrave MacMillan, 2016.

V. Nutton, *Ancient Medicine*, Routledge, 2013.

Μ. Ι. Παπαρηγοράκης, «Ανάλυση DNA»: http://www.myrtis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=58&lang=el, 2010

J. T. Roberts, *The Plague of War. Athens, Sparta the Struggle for Ancient Greece*, Oxford, 2017.

R. Sallares, *The Ecology of the Ancient Greek World*. New York, 1991.

Ο Κλεάνθης Ζουμπουλάκης είναι δρ Αρχαίας Ιστορίας στο ΕΚΠΑ.

Η «ΞΕΝΗ ΤΟΥ 1854» ΚΑΙ Η ΙΣΠΑΝΙΚΗ ΓΡΙΠΗ

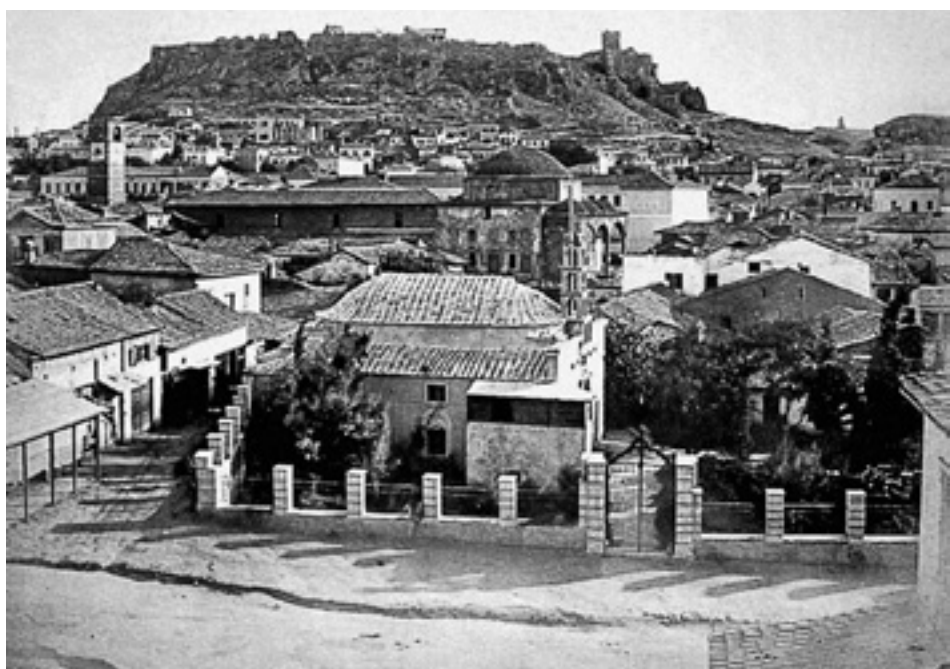
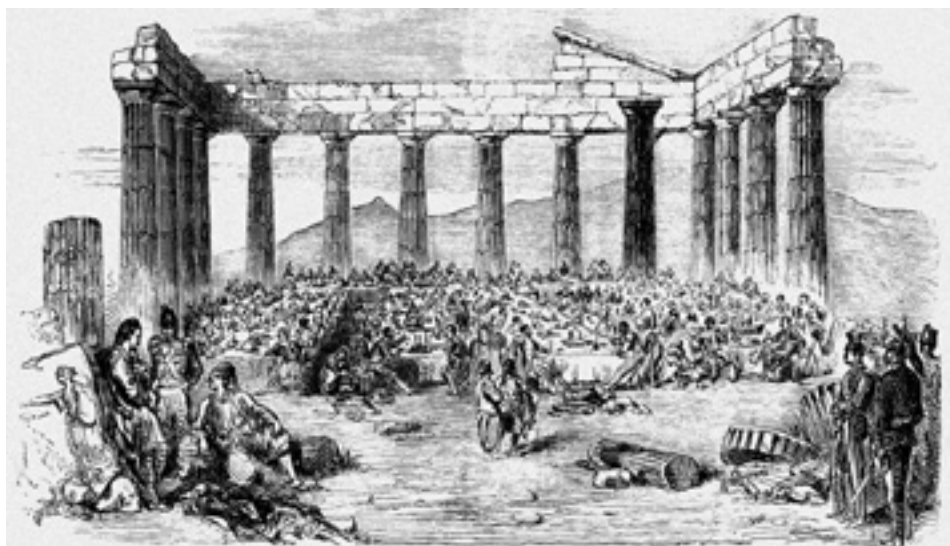
Οι επιδημίες που θέρισαν την Ελλάδα

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Στην Κίνα, μία μετάλλαξη της Νόσου των Πτηνών στάθηκε η αφορμή για το ξέσπασμα μιας πανδημίας που έπληξε ολόκληρο τον πλανήτη. Αρχικώς, οι κυβερνήσεις απέκρουσαν το πρόβλημα. Όταν η επιδημία έλαβε τη μορφή πανδημίας, διαδόθηκαν οι φήμες ότι επρόκειτο για ένα εργαστηριακό κατασκευάσμα, που «εξαπολύθηκε» από έναν... παγκόσμιο εχθρό. Όπου δεν λήφθηκαν αυστηρά μέτρα, η νέα γρίπη θέρισε τους πληθυσμούς. Όπου οι κυβερνήσεις θέσπισαν αυστηρούς περιορισμούς, υπήρξαν διαμαρτυρίες για την οικονομική καταστροφή των επιχειρήσεων και τη στέρηση των στοιχειωδών δημοκρατικών ελευθεριών των πολιτών. Η μόνη που κράτησε διαχρονικά σταθερή θέση ήταν η Εκκλησία, η οποία ερμήνευσε την πανδημία ως μέσο συνετισμού του «αμαρτωλού ανθρώπου» από τον Θεό. Όχι, δεν πρόκειται για τη σύγχρονη πανδημία με την ονομασία COVID-19, ούτε για τη Γρίπη των Χοίρων το 2009, ούτε για τη Γρίπη των Πτηνών το 1996. Πρόκειται για την Ισπανική Γρίπη του 1918.

ΕΝΑ ακόμη παράδοξο της Ιστορίας, που ως γνωστόν επαναλαμβάνεται, είναι ότι οι Αγγλο-Γάλλοι, στους οποίους πιστώνεται η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, κυριεύσαν τον Πειραιά,

γιατί οι Έλληνες είχαν επαναστατήσει εναντίον των Οθωμανών. Τα κατοχικά στρατεύματα, όμως, εκτός από την εθνική ταπείνωση και την οικονομική καταστροφή που προκάλεσαν, «αποβίβασαν» και τη

κολέρα. Στη συνέχεια, λοιπόν, εξιστορείται το χρονικό των μεγάλων επιδημιών που έπληξαν την Αθήνα και ολόκληρη τη χώρα, καθώς οι επιπτώσεις της πανδημίας του 1918 σε παγκόσμιο επίπεδο.

Οι επιδημίες τον 19ο αιώνα

Μετά τη μεγάλη επιδημία της πανούκλας τον Μεσαίωνα, οι πιο σφοδρές πανδημίες που εξαπλώθηκαν στη Γηραιά Ήπειρο σημειώθηκαν τον 19ο αιώνα. Οι βασικές αιτίες της εμφάνισης και της εξάπλωσής τους ήταν η αστικοποίηση, οι πόλεμοι και η ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων. Όλα τούτα προϋπέθεταν τη μαζική μετακίνηση ανθρώπων (εργατών στις πόλεις, στρατευμάτων στα διάφορα μέτωπα και ναυτικών), που όλοι τους διαβιούσαν υπό άθλιες συνθήκες υγιεινής. Τα συνήθη νοσήματα ήταν κυρίως η φυματίωση, η χολέρα και ο τυφοειδής πυρετός.

Στο νεότευκτο ελληνικό βασίλειο, το σύστημα οργάνωσης της δημόσιας υγείας ήταν σχεδόν ανύπαρκτο. Οι πρώτες κρατικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των επιδημιών έγιναν από τον Καποδίστρια, ο οποίος ίδρυσε λοιμοκαθατήρια (δηλαδή χώρους καραντίνας) και καθιέρωσε τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της ευλογιάς (δαμαλισμός). Αργότερα, όταν οι πρώτοι Βαυαροί στρατιώτες ήλθαν στο Ναύπλιο και έπεσαν θύματα του τύφου, η Αντιβασιλεία του Όθωνα άρχισε να συγκροτεί τις πρώτες δημόσιες υπηρεσίες υγιεινής (το Υγειονομικό Τμήμα, το Ιατροσυνέδριον, την Ιατρική Εταιρεία Αθηνών κ.ά.), οι οποίες κατήρτισαν έναν υγειονομικό χάρτη της χώρας με το νοσολογικό φάσμα του πληθυσμού.

Έως τα τέλη σχεδόν του 19ου αιώνα, η παγκόσμια ιατρική κοινότητα θεωρούσε ότι η μετάδοση των ασθενειών γινόταν μέσω του αέρα (μιασματική θεωρία).

Ωστόσο, υπήρχαν και οι «αιρετικοί» επιστήμονες, όπως ο καθηγητής Γεώργιος Πρινάρης με την πραγματεία του *Περί της ινδικής χολέρας* (1848), ο οποίος διαπίστωσε ότι οι μολυσματικές ασθένειες σχετίζονται και με τη ρύπανση του περιβάλλοντος, αφού η κατεύθυνση των επιδημιών ακολουθεί τη διεύθυνση των ποταμών και των εμπορικών οδών, καταλήγοντας ή έχοντας αφαιρητά τα μεγάλα λιμάνια και τα αστικά κέντρα. Λίγες δεκαετίες αργότερα, ο Γάλλος χημικός Λουί Παστέρ καθιέρωσε την εξελιγμένη μέθοδο αποστείρωσης (1870), καταρρίπτοντας τη «μιασματική» θεωρία, και το 1882 ο Γερμανός Ρόμπερτ Κοχ θεμελίωσε τη συστηματική αντιμετώπιση των επιδημιών.

Οι πρώτες επιδημίες στην Αθήνα – Η «Ξένη του 1854»

Το 1835, δηλαδή σχεδόν έναν μόλις χρόνο μετά την ανακήρυξη της Αθήνας σε πρωτεύουσα του νεοελληνικού κράτους, την πόλη έπληξαν η χολέρα και ο ελώδης πυρετός. Η μαζική εγκατάσταση των νέων κατοίκων σε συνδυασμό με την έλλειψη των υποδομών δημιούργησαν τις συνθήκες για την ταχεία εξάπλωση των μεταδοτικών ασθενειών. Τη χρονιά εκείνη, το 2% του πληθυσμού απεβίωσε από χολέρα (235 επιβεβαιωμένοι θάνατοι στους 12.706 κατοίκους), ενώ τρία χρόνια αργότερα τα θύματα ανήλθαν στο 4% των κατοίκων, εκ των οποίων το 60% ήταν βρέφη (291 θάνατοι βρεφών και 205 ενηλίκων). Για την αντιμετώπιση αυτής της κρίσης θεμελιώθηκε το πρώτο και το παλαιότερο εν ενεργεία δημόσιο νοσοκομείο της χώρας, το «Ελπίς», με δωρεές κυρίως του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α' (πατέρα του Όθωνα) και της Δούκισσας της Πλακεντίας Σοφί ντε Μαρμπούα-Λεμπρέν (1836, κτίριο του σύγχρονου Πνευματικού Κέ-

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Αγγλικά και γαλλικά στρατεύματα στην Ακρόπολη το 1854. ΜΕΣΗ: Αποψη του Πειραιά το 1860. ΚΑΤΩ: Το Μοναστηράκι το 1869.

ντρου της Αθήνας). Αντιστοίχως, δημιουργήθηκε και το πρώτο στρατιωτικό νοσοκομείο, που φιλοξενήθηκε στο Κτίριο Βάιλερ στην περιοχή του Μακρυγιάννη (1836).

Τον Οκτώβριο του 1847 και τον Ιούνιο του 1849 επιδημία ευλογιάς έπληξε την πρωτεύουσα. Έτσι, το 1851 και στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού και υγειονομικής προστασίας της πρωτεύουσας, ξεκίνησε η λιθόστρωση 18 οδών της πόλης, η ανέγερση πέντε γεφυρών στο ρέμα επί της σύγχρονης οδού Σταδίου και η τοποθέτηση τεσσάρων κρηνών για την τροφοδοσία των γειτονιών με καθαρό νερό (στις σύγχρονες οδούς Αδριανού, Αθηνάς και Κολοκοτρώνη και στη συμβολή της Αιόλου με τη Σταδίου).

Τον Μάιο του 1854 ο αγγλο-γαλλικός στόλος κατέπλευσε στον Πειραιά και στρατιώτες από τα πλοία κυριεύσαν αμαχητί το λιμάνι. Ο λόγος ήταν ότι ο Όθωνας δεν συμμορφωνόταν στις πιέσεις του Λονδίνου και του Παρισιού για αποτροπή των επαναστατικών κινημάτων στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Εκείνη τη χρονική περίοδο, η Αγγλία και η Γαλλία ήταν σύμμαχοι χώρες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και μάχονταν τη Ρωσία (Κριμαϊκός πόλεμος, 1853-1856). Επομένως, τα ελληνικά επαναστατικά κινήματα έβλαπταν τη συμμαχία τους.

Η επιδεικτική κατάληψη του Πειραιά εκτός από την ταπείνωση της ελληνικής κυβέρνησης επέφερε και μία απρόσμενη φονική επιδημία. Τα αποβιβασθέντα πληρώματα «εξαπέλυσαν» τη χολέρα, που έμεινε στη λαϊκή θύμηση ως η «Ξένη του 1854». Τα πρώτα κρούσματα εμφανίστηκαν στον χώρο στρατωνισμού των συμμαχικών δυνάμεων τον Ιούνιο. Αρχικώς η αρρώστια υποτιμήθηκε και δεν λήφθηκαν τα απαραίτητα μέτρα προστασίας του πληθυσμού (καραντίνα). Μόνον όταν το ξέσπασμα επέφερε τους πρώτους θανάτους αποφασίστηκε ο Πειραιάς να τεθεί υπό περιορισμό.

Οι Αρχές των Αθηνών προσπάθησαν να εμποδίσουν την είσοδο ανθρώπων προερχομένων από τον Πειραιά, αλλά τούτο δεν κατέστη εφικτό, αφού κυρίως ξένοι στρατιώτες έσπαγαν τον αποκλεισμό. Μάλιστα, ο αθηναϊκός Τύπος δημοσίευε τέτοιες περιπτώσεις και στηλίτευε την απολίτιστη συμπεριφορά των κατοχικών στρατευμάτων· οι Αγγλο-Γάλλοι στρατιώτες συνήθιζαν να αφοδεύουν επιδεικτικά στην Πλατεία Συντάγματος, βανδάλιζαν τα τυπογραφεία και κατέστρεφαν τα γραφεία των εφημερίδων. Τότε, λοιπόν, ο θρυλικός λήσταρχος Νταβέλης αναδείχτηκε σε λαϊκό ήρωα, απαγόντας έναν Γάλλο αξιωματικό, τον οποίο απελευθέρωσε αφού έλαβε τα σχετικά λύτρα, αλλά ο λαός θεώρησε την πράξη αυτή ως αντίσταση στην ξένη επιβουλή. Τέλος, μία ακόμη ενέργεια της κατοχικής διοίκησης του Πειραιά που επιδεινώσε την κατάσταση ήταν το κλείσιμο του Λοιμοκαθαρητηρίου.

Η χολέρα εξαπλώθηκε με γοργούς ρυθμούς. Οι Πειραιώτες άρχισαν να εγκαταλείπουν τις εστίες τους, καταφεύγοντας κυρίως στα νησιά του Αργοσαρωνικού, ενώ οι πιο πλούσιοι προτίμησαν τη Σύρο και το Ναύπλιο. Με αυτόν τον τρόπο, όμως, έγινε η διασπορά της νόσου σε ολόκληρη τη χώρα. Τον Αύγουστο του 1854 τα μέτρα περιορισμού χαλάρωσαν, οπότε έναν μήνα αργότερα τα πρώτα κρούσματα χολέρας εμφανίστηκαν και στην Αθήνα. Σύμφωνα με την πιο πιθανή εκδοχή, η νόσος μεταδόθηκε όταν δύο πλούστερες παρέλαβαν για καθαρισμό τα ρούχα ενός θύματος χολέρας από τη Σύρο, τα οποία είχαν σταλεί στους οικείους του ως ενθύμιο.

Τα μέτρα που λήφθηκαν ήταν άμεσα και καθολικά. Σχολεία, ταβέρνες, καφενεία, δημόσιοι χώροι και καταστήματα έκλεισαν, ενώ οι αγορές απολυμάνθηκαν. Οι γιατροί συμβούλευαν τον κόσμο να αποφεύγει το κρύο, την υγρασία και την κόπωση, ενώ η Εκκλησία συνέστησε τη μετάνοια των πιστών, αποδίδοντας τη

κολέρα στην οργή του Θεού για το παραστράτημα του ανθρώπου. Όσο η επιδημία εξαπλωνόταν τόσο οι Αθηναίοι τρέπονταν σε φυγή με προορισμό τα χωριά του Αμαρουσίου, των Καλυβίων, της Κηφισιάς και της Χασιάς. Έτσι για μία ακόμη φορά σημειώθηκε διασπορά και όχι περιορισμός της νόσου.

Στην Αθήνα και τον Πειραιά τα καταγεγραμμένα θύματα από τη χολέρα ανήλθαν σε 3.000 το 1854 και σε 1.000 το επόμενο έτος. Μεταξύ των θυμάτων ήταν ο Διδάσκαλος του Έθνους Γεώργιος Γεννάδιος και ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Φιλικής Εταιρείας, ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος. Τα χιλιάδες θύματα σε μία υπό ανάπτυξη πρωτεύουσα, που πολλοί κάτοικοί της είχαν φύγει, παρέμεναν άταφα για ημέρες, ώσπου να βρεθεί ο κατάλληλος χώρος και το προσωπικό για να τα διευθετήσει. Έτσι, λοιπόν, οι κατοκικές δυνάμεις προσέλαβαν τυχοδιώκτες και κακοποιούς για να αναλάβουν την «εργολαβία» των κηδειών, που συνήθως γινόταν σε ομαδικούς τάφους έναντι αδράς αμοιβής. Μάλιστα, λέγεται ότι εξαιτίας αυτών προήλθε και η λέξη *μόρτης*, δηλαδή ο μάγκας (από το γαλλικό *mort* που σημαίνει νεκρός).

Το 1855, για την αντιμετώπιση της υγειονομικής και της κοινωνικής κρίσης, η Βασίλισσα Αμαλία ίδρυσε το Αμαλίοιο

1. Αποψη των Αθηνών από την Ακρόπολη με τον Λυκαβηττό στο βάθος (1860). 2. Το Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο, στο κέντρο, στη θέση του οποίου ανεγέρθηκε το Μέγαρο Μαξίμου με την οδό Ηρώδου του Αττικού να καταλήγει στη Μεγάλη Γέφυρα του Ιλισού και το κούλον του Παναθηναϊκού Σταδίου (1870). 3. Το Παλιό Στρατιωτικό Νοσοκομείο των Αθηνών στο Κτίριο Βάιλερ στην περιοχή του Μακρυγιάννη (λιθογραφία, 1836). 4. Το Νοσοκομείο Ελπίς, όταν στεγαζόταν στο κτίριο επί της οδού Ακαδημίας, το σύγχρονο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων (1920).

Ορφανοτροφείον Κορασιδών. Αρχικώς, το φιλανθρωπικό αυτό ίδρυμα στεγάστηκε στο μέγαρο της πριγκίπισσας Μαρίας Υψηλάντη επί της Πλατείας Ελευθερίας (Πλατεία Κουμουνδούρου), όπου οι δύο γυναίκες φρόντιζαν περί τα 20 ορφανά. Ένα χρόνο αργότερα, το Αμαλίειον απέκτησε ιδιόκτητο χώρο στη θέση που αργότερα ανεγέρθηκε το Μέγαρο Μαξίμου (Πρωθυπουργικό Μέγαρο).

Μετά το πέρας της επιδημίας, με διατάγματα της Αμαλίας πολεοδομικές τροποποιήσεις έλαβαν χώρα στο κέντρο της πρωτεύουσας με σκοπό τη βελτίωση της καθημερινότητας των κατοίκων. Έτσι, κατά τα έτη 1856-1858 ανοίχθηκαν 30 νέοι δρόμοι (κυρίως στο πολεοδομικό τρίγωνο μεταξύ των σημερινών οδών Μητροπόλεως – Αθηνάς – Σταδίου), έγινε διαπλάτυνση των προϋπαρχόντων οδικών αξόνων και διαμορφώθηκαν νέες πλατείες (κυρίως γύρω από την Καπνικαρέα). Τα έργα όμως διακόπηκαν από τις διαμαρτυρίες των παρακείμενων ιδιοκτητών ακινήτων, επειδή σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρούνταν υψομετρική διαφορά ανάμεσα στο επίπεδο του δρόμου και των ισογείων των σπιτιών. Τελικώς, οι δυσκολίες ξεπεράστηκαν και τα έτη 1859-1862 με δωρεά του Τσοτίσα διανοίχθηκαν νέοι οδικοί άξονες (Ευριπίδου, Κολοκοτρώνη, Πανεπιστημίου, Σόλωνος, Σοφοκλέους, Σταδίου, Φιλελλήνων κ.ά.).

Η πανδημία του 1918

Το 1918 ολόκληρος ο κόσμος είχε περιέλθει στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι Ηνωμένες Πολιτείες αναχαίτισαν τις γερμανικές στρατιές στη Β΄ Μάχη του Μάρνη. Η πρώην τσαρική Ρωσία βυθιζόταν στον εμφύλιο σπαραγμό μεταξύ των «Λευκών» και των «Κόκκινων» (αντεπαναστάτες και κομμουνιστές αντίστοιχα). Στην Αυστροουγγαρία οι εθνικές μειονότητες ζητούσαν αυτοδιάθεση. Η Ιταλία απέκρουσε την επίθεση των βιεννέζικων στρατευ-

μάτων αλλά προτίμησε τη στασιμότητα παρά την αντεπίθεση. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχανε τις επαρχίες της στη Μέση Ανατολή και τη Μεσοποταμία. Η Ρουμανία προσάρτησε τα εδάφη της πρώην ρωσικής Βεσσαραβίας και η ουδέτερη στον πόλεμο Ισπανία έπρεπε ν' αντιμετωπίσει τους αυτονομιστές Καταλανούς και τις επαναστάσεις στην αποικία του Μαρόκου. Η Ισλανδία ανεξαρτητοποιήθηκε από τη Δανία και η Ιαπωνία είχε ήδη κυριεύσει τα υπό γερμανικό έλεγχο νησιά του Ειρηνικού Ωκεανού, ενώ αποβίβασε στρατιωτικές δυνάμεις στο Βλαδιβοστόκ. Η κινεζική επαρχία της Μογγολίας τέθηκε στη ζώνη επιρροής των Ρώσων κομμουνιστών και η Ελλάδα βυθιζόταν σε μια νέα πολιτική κρίση, αν και είχε σχεδόν διπλασιαστεί εδαφικά.

Και ενώ συνέβαιναν όλα τούτα, τον Απρίλιο του 1918 στην Ισπανία δημοσιολογήθηκαν τα πρώτα κρούσματα μιας φοβικής γρίπης. Πιθανότατα, η ασθένεια αυτή προήλθε από την Κίνα και έφτασε στην Ιβηρική μέσω των εμπορικών δραστηριοτήτων, αφού η ουδέτερη Ισπανία είχε μετατραπεί σε παγκόσμιο διαμετακομιστικό κέντρο. Η ιατρική κοινότητα δεν αντιλήφθηκε τον επερχόμενο κίνδυνο και δεν αντέδρασε άμεσα, ενώ σε όλες τις εμπόλεμες χώρες οι αναφορές στη γρίπη ήταν αρχικά ανύπαρκτες λόγω της λογοκρισίας του Τύπου.

Οι πρώτες ιατρικές μελέτες έδειξαν ότι επρόκειτο για μια μετάλλαξη των νόσων των πτηνών, που εισερχόταν στον ανθρώπινο οργανισμό κυρίως μέσω του αναπνευστικού συστήματος. Η ισχύς του ήταν τόσο μεγάλη, που σε πολλές περιπτώσεις ο θάνατος επερχόταν εντός 24-48 ωρών μετά τη μόλυνση. Κατά τις νεκροψίες διαπιστώθηκε ότι πληττόταν κυρίως το αναπνευστικό σύστημα. Οι πνεύμονες ήταν σχεδόν καλυμμένοι με αιμορραγικές φλεγμονές, οι θωρακικές κοιλότητες ήταν γεμάτες με πύον και εξωτερικά το

δέρμα γύρω από το στόμα, τον λαιμό και τα ακροδάχτυλα αποκτούσε μελανό χρώμα εξαιτίας της μειωμένης οξυγόνωσης. Η νέα ασθένεια έλαβε την ονομασία «Ισπανική Γρίπη», επειδή στην Ισπανία δημοσιεύτηκαν οι πρώτες αναφορές γι' αυτήν. Στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν λήφθηκε άμεσα κανένα μέτρο πρόληψης και στον Τύπο οι αναφορές ήταν περιορισμένες. Το σκεπτικό των παραπάνω κυβερνήσεων ήταν ότι, εάν γινόταν «διασπορά» πανικού, θα κατέρρεαν όλα τα μέτωπα του πολέμου, που σύντομα θα έφτανε στο τέλος του.

Μετά την Ιβηρική, οι πρώτοι που νόσησαν ήταν τα βρετανικά στρατεύματα που κατέλυαν επί γαλλικού εδάφους (Απρίλιος του 1918 στη Ρουέν). Όσο τα στρατεύματα μετακινούνταν τόσο και ο ιός εξαπλωνόταν. Η συμβίωση χιλιάδων στρατιωτών μέσα στα χαρακώματα, τα κορεσμένα υποτυπώδη στρατιωτικά νοσοκομεία και οι μαζικές μετακινήσεις στρατιωτών με πλοία και τρένα ήταν η καθοριστική αιτία για την ανεξέλεγκτη μετάδοση της νόσου. Σε διάστημα μικρότερο των δύο μηνών, η θανατηφόρος γρίπη είχε μεταδοθεί (κατά χρονική σειρά) στη Γαλλία, την Ιταλία, τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ στη Γερμανία μεταδόθηκε από τους αρρώστους αιχμαλώτους πολέμου. Τον Ιούνιο του 1918 η «Ισπανική Γρίπη» έφτασε στις μακρινές Ινδίες και τη Νέα Ζηλανδία, ενώ η Αυστραλία έμεινε αλώβητη έως το 1919. Η Νότια Αφρική επλήγη τον Αύγουστο του 1918.

Η Ισπανική Γρίπη εκδηλώθηκε σε τρεις φάσεις. Το πρώτο κύμα ήταν το ξέσπασμα (Απρίλιος-Μάιος του 1918). Το δεύτερο και πιο ισχυρό σημειώθηκε το φθινόπωρο (Οκτώβριος-Νοέμβριος του 1918) και το τρίτο τον Μάρτιο του 1919, όταν οι μολυσμένοι στρατιώτες επέστρεψαν μαζικά στις πατρίδες τους. Το καλοκαίρι μόνο του 1918 οι νεκροί στη Μεγάλη Βρετανία

Αμερικανικό νοσοκομείο στη Γαλλία με ασθενείς προσβεβλημένους από την ισπανική γρίπη. ΜΕΣΗ: Νοσηλεύτριες του Ερυθρού Σταυρού φροντίζουν νεκρό από την ισπανική γρίπη στην Ουάσινγκτον το 1918. ΚΑΤΩ: Γυναίκες από το Κουήνσλαντ της Αυστραλίας, που φορούν μάσκες προστασίας για τη γρίπη.

ανήλθαν στις 250.000. Στη Γαλλία πέθαναν περισσότεροι από 400.000 άνθρωποι, στις Ηνωμένες Πολιτείες τα θύματα ήταν μεταξύ 500.000-675.000, στην Ιαπωνία 390.000 και στη Βραζιλία 300.000. Σε μία μόνο ημέρα, τη 10η Ιουλίου, στο Βερολίνο καταγράφηκαν 160.000 κρούσματα! Στις πολυπληθέστερες χώρες του κόσμου πραγματικά σημειώθηκε μακελειό. Στις Ινδίες οι νεκροί ξεπέρασαν τα 5 εκατομμύρια και στην Κίνα, όπου η καταγραφή των νεκρών δεν ήταν συστηματοποιημένη, τα θύματα υπολογίζονται μεταξύ 1,28-9 εκατομμύρια.

Σχετικώς με τη μετάδοση της νόσου, υπάρχουν εικασίες ότι αρχικώς εξαπλώθηκε σε γαλλο-βρετανικά στρατεύματα, ερχόμενα σε επαφή με νοσούντες στρατιώτες από την Κίνα, οι οποίοι είχαν σταλεί για την ενίσχυση του δυτικού μετώπου. Όμως η βρετανική και η γαλλική κυβέρνηση αποσιώπησαν το γεγονός, οπότε η γρίπη μεταδόθηκε και στη γειτονική Ισπανία.

Όσες χώρες υποτίμησαν τη νόσο, αυτές επλήγησαν περισσότερο. Η απόκρυψη της αλήθειας στόχευε στη μη καταβάρθρωση του ηθικού των εμπολέμων λαών, επιφέροντας όμως τον αποδεκατισμό των στρατιωτών και του άμαχου πληθυσμού. Όταν αυτή η παγκόσμια υγειονομική κρίση δεν μπορούσε να παραμείνει κρυφή, ο αμερικανικός, ο βρετανικός και ο γαλλικός Τύπος δημοσίευσε ψευδώς ότι ο ιός εξαπολύθηκε εσκεμμένα από γερμανικό υποβρύχιο. Στην άλλη άκρη του Ατλαντικού, η «είδηση» αυτή καθησύχασε εσφαλμένα τους Αμερικανούς, όπου τα αποτελέσματα θα ήταν ολέθρια. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στη Φιλαδέλφεια, όπου διοργανώθηκε πάνδημη παρέλαση συμπαραστάσης στους στρατιώτες (28 Σεπτεμβρίου 1918), όλα τα νοσοκομεία της πολιτείας της Πενσυλβάνια γέμισαν λίγες ημέρες αργότερα με αρρώστους και νεκρούς.

Το ποσοστό της θνησιμότητας των νοσοούντων ξεπέρασε το 5%, ενώ περίπου ο 1 στους 3 κατοίκους της Γης ασθένησε από τη γρίπη. Τα φαινομενικά μικρά αυτά ποσοστά ισοδυναμούν με ιλιγγιώδεις αριθμούς. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας των 6 μηνών, 21,6 εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν από τη γρίπη (κάποιοι κάνουν λόγο και για 100 εκ.), ενώ οι νεκροί από τον τετραετή Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ανήλθαν στα 18,6 εκατομμύρια! Οι νοσούντες ξεπέρασαν τα 500 εκατομμύρια, παράλυοντας τις ήδη καταπονημένες δομές υγείας των χωρών. Όσον αφορά το ηλικιακό προφίλ των θυμάτων, ασθένησε το 99% των πολιτών ηλικίας μεταξύ 20-65 ετών, εκ των οποίων οι μισοί και παραπάνω ήταν μεταξύ 20-40 ετών. Μία ακόμη τραγική διαπίστωση ήταν ότι το ποσοστό θνησιμότητας των ασθενών εγκύων γυναικών ανήλθε στο 23-71%.

Η Ισπανική Γρίπη στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα τα πρώτα επίσημα κρούσματα της νέας γρίπης αναφέρθηκαν στην Πάτρα το καλοκαίρι του 1918. Σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες της εποχής, δύο εργάτες καπνοκοπτηρίου απεβίωσαν, μετά την παραλαβή ορισμένων κιβωτιών με καπνά, προερχόμενων από τη Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα, ο πρώτος νεκρός από τη γρίπη καταγράφηκε την 31η Ιουλίου. Όμως, τόσο η ελληνική επιστημονική κοινότητα όσο και οι επίσημοι κρατικοί φορείς δεν έδειξαν τη δέουσα προσοχή και δεν έλαβαν άμεσα κανένα περιοριστικό μέτρο ανάσχεσης της νόσου.

Τον Αύγουστο, η πιο πληττόμενη ευρωπαϊκή χώρα ήταν η ουδέτερη Ελβετία. Στη Γενεύη, η Σχολή Νεοσυλλέκτων έκλεισε και από τους 200 φοιτούντες νεαρούς μόνον οι 24 επέστρεψαν στα σπίτια τους. Το 70-80% των ιδιωτικών υπαλλήλων είχαν ασθενήσει και οι εφημερίδες με δυσκολία εκδίδονταν. Η ελληνική πρεσβεία στη Βέρνη έκλεισε, αφού το σύνολο του προ-

σωπικού ασθένεσε. Παρόμοια ήταν και η κατάσταση στη Γερμανία, όπου την πρώτη εβδομάδα του Αυγούστου το σύνολο σχεδόν της αυτοκρατορικής φρουράς νόσησε. Ο Ισπανός βασιλέας Αλφόνσο ΙΓ' ήταν σε κρίσιμη κατάσταση, ο Άγγλος πρωθυπουργός Λόντι Τζωρτζ παρομοίως, ενώ από την παγκόσμια αγορά φαρμάκων παρατηρήθηκε έλλειψη του μοναδικού για την περίπτωση ισχυρού φαρμάκου, της κινίνης. Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση με επικεφαλής τον Βενιζέλο και τον Εμ. Ρέπουλη δεν έλαβε έκτακτα μέτρα πρόληψης. Πιθανότατα, καθησυχάστηκε λόγω της ύφεσης του φαινομένου τον μήνα Σεπτέμβριο. Το ισχυρότερο όμως κύμα της νόσου δεν είχε έλθει ακόμη.

Την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου του 1918 η δυτική Μακεδονία και ιδίως οι περιοχές των Γρεβενών, της Καστοριάς, της Πτολεμαΐδας και των Σερρών αναδειχτήκαν στο εγχώριο επίκεντρο της γρίπης. Οι γιατροί δεν επαρκούσαν, τα φάρμακα είχαν εξαντληθεί και το 1/3 της τοπικής χωροφυλακής είχε αποδεκατιστεί. Οι νομάρχες και οι δήμαρχοι ζητούσαν απελπισμένα ενίσχυση για την κάλυψη των αναγκών σε τρόφιμα, καθαρό νερό και απολυμάνσεις δημοσίων χώρων. Τότε μόνον το Ιατροσυνέδριον (εθνικός φορέας υγείας) συμβούλευσε τους πολίτες όπως αυτοί προβαίνουν σε συχνές προληπτικές πρακτικές προστασίας μέσω στοματικών μπουκωμάτων και εισπνοών αντισηπτικών διαλυμάτων, καθώς και σε αποφυγή των συναθροίσεων.

Τη δεύτερη εβδομάδα του Οκτωβρίου η γρίπη εξαπλώθηκε στους νομούς Αιτωλοακαρνανίας, Αργολίδας, Αχαΐας, Ηλείας, Κορινθίας και Πρέβεζας. Τότε η ελληνική κυβέρνηση επικοινωνήσε με τη Μαδρίτη, ζητώντας συμβουλές και πληροφορίες για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Η απάντηση που έλαβε ήταν ότι δεν υπήρχε φάρμακο για την ίαση και πως το μόνο μέσο περιορισμού των κρουσμάτων ήταν

Όταν η μάσκα έγινε απαραίτητο προστατευτικό για την υγεία σε συνδυασμό με τη μόδα της εποχής.

η αποφυγή των συγκεντρώσεων και η επισταμένη καθαριότητα ανθρώπων και χώρων. Έτσι, λοιπόν, αποφασίστηκε το κλείσιμο των σχολείων σε όλη τη δυτική Μακεδονία, τα Τρίκαλα και την Πάτρα. Εν τω μεταξύ σημειώθηκε ραγδαία αύξηση των νοσούντων στο Αργινίο, τη Γαστούνη, το Γύθειο, τη Λαμία, τη Μεγαλόπολη, το Ναύπλιο και τα Μέγαρα.

Στο ξεκίνημα της τρίτης εβδομάδας του Οκτωβρίου, η φονική γρίπη έφτασε στην Αθήνα και τον Πειραιά, όπου σε μία μόνο ημέρα ασθένησαν περισσότερα από 100 άτομα. Τότε ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρακτιβάν επικοινωνήσε με τον Έλληνα πρέσβη στη Ρώμη, ζητώντας πληροφορίες για το πώς η Ιταλία αντιμετωπίζει την πανδημία. Η απάντηση ήταν παρόμοια με αυτή των Ισπανών. Έτσι, αποφασίστηκε το κλείσιμο των σχολείων στην Αθήνα και τον Πειραιά. Εν τω μεταξύ, η γρίπη χτύπησε και τη Λάρισα, ενώ στην Πάτρα ο

1

1. Κοριτσάκι προσπαθεί να «ξυπνήσει» τη μητέρα του, που έπεσε θύμα της ισπανικής γρίπης (Νοέμβριος 1918, Φιλαδέλφεια, ΗΠΑ). **2.** Η Ροζαλία Λομπάρντο ή αλλιώς «Ωραία Κοιμωμένη», ένα από τα τελευταία και πιο «δημοφιλή» θύματα της ισπανικής γρίπης. Ο πατέρας του δίχρονου κοριτσιού, μην αντέχοντας την απώλεια της κόρης του, ταρίχευσε το σώμα της - σώζεται σε άριστη κατάσταση έως σήμερα (Κατακόμβη Καπουτσίνων Μοναχών, Παλέρμο, 1920). **3.** Κηδεία νεαρής γυναίκας, θύμα της γρίπης στη δυτική Μακεδονία (1918). **4.** Νοσηλευόμενα παιδιά και νοσηλευτικό προσωπικό στην Παιδιατρική Κλινική Αθηνών (1918).

2

3

4

ROSALIA LOMBARDO
Nata 1916-Morta 1920

ημερήσιος αριθμός των νεκρών ανήλθε στα 15 άτομα.

Τη 18η Οκτωβρίου το Ιατροσυνέδριον εξέδωσε νέα σειρά μέτρων προστασίας των πολιτών, εστιάζοντας στον τρόπο περιποίησης των κατ' οίκον ασθενών και στα μέτρα προφύλαξης του συνόλου του πληθυσμού. Συστηνόταν η αποφυγή χειραφιών, ασπασμών, κόπωσης και χρήσης αλκοόλ, ενώ όσοι φρόντιζαν ασθενείς έπρεπε να φορούν ποδιά ή νυχτικά και να την αφαιρούν όταν βγαίνουν από το δωμάτιο περιθαλψής. Τα ρούχα, τα κλινοσκεπάσματα και τα μαντίλια των αρρώστων θα έπρεπε να αποστειρώνονται σε βρασμένο νερό για 10 λεπτά, ενώ τα ίδια μέτρα προφύλαξης θα έπρεπε να λαμβάνονται και για όσους ήταν στη φάση της ανάρρωσης.

Σύμφωνα με τον αναπληρωτή δήμαρχο Αθηναίων Σπυριδωνα Πάτση, η γρίπη προσέβαλε κυρίως τη μεσαία τάξη, την υπαλληλική, και όχι τις λαϊκές γειτονιές. Η ιατρική εξήγηση τούτου ήταν ότι οι τελευταίοι συνήθως εργάζονταν σε ασφαλείς ανοικτούς χώρους (χωράφια, οικοδομές κ.λπ.), ενώ οι πρώτοι συγχρωτίζονταν σε κλειστά γραφεία, ερχόμενοι σε επαφή άλλους πολίτες, οπότε η διασπορά του ιού ήταν πιο εύκολη. Κατόπιν τούτων, αποφασίστηκε το κλείσιμο των Δικαστηρίων, του Ωδείου και του Πανεπιστημίου και ξεκίνησε η απολύμανση των μέσων μαζικής μεταφοράς στην πρωτεύουσα και τον Πειραιά.

Η τελευταία εβδομάδα του Οκτωβρίου ήταν μία από τις χειρότερες της πανδημίας στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση απέστειλε με ατμόπλοιο μια ομάδα 10 στρατιωτικών γιατρών και μεγάλες ποσότητες ιατροφαρμακευτικών εφοδίων στην Πάτρα, όπου ο αριθμός των νεκρών ανερχόταν στους 47 ημερησίως. Ωστόσο, ο μη αυστηρός περιορισμός της μετακίνησης είχε ως αποτέλεσμα την ταχύτερη εξάπλωση τη νόσου. Νέα κρούσματα ασθενών αναφέρθηκαν

στην Άρτα, τον Βόλο και τον Τύρναβο, ενώ τρένα γεμάτα με επιβάτες κυριολεκτικά στοιβαγμένους ο ένας πάνω στον άλλο κατέφθαναν στον σιδηροδρομικό σταθμό των Αθηνών, όπου υγιείς και νοσούντες ταξίδευαν επί ώρες δίπλα-δίπλα. Σειρά είχαν πλέον τα Ιωάννινα, όπου ο ημερήσιος αριθμός των νεκρών ανήλθε στους 40. Έτσι, στην Αθήνα αποφασίστηκε το κλείσιμο των νυκτερινών κέντρων διασκέδασης και η μείωση των ωρών λειτουργίας των χώρων εστίασης και θεαμάτων, προκαλώντας τις αντιδράσεις των επαγγελματιών ιδίως της περιοχής της Ομόνοιας.

Στα τέλη του Οκτωβρίου, η εικόνα της γρίπης στη χώρα παρουσίαζε διακυμάνσεις ανά περιφέρεια. Στην Πάτρα και τη δυτική Μακεδονία τα νέα κρούσματα είχαν μειωθεί αισθητά, ενώ στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία, τη Στερεά και την Ηλεία παρατηρήθηκε έξαρση της νόσου. Στην Αθήνα, η εξάπλωση ήταν μεγάλη αλλά η ένταση παρέμενε στάσιμη. Έτσι, παρατάθηκε το κλείσιμο των σχολείων για άλλες δύο εβδομάδες, και την ίδια τακτική ακολούθησαν η Αίγινα, η Άμφισσα, η Ζάκυνθος, η Κόρινθος, η Λευκάδα, η Μεγαλόπολη, η Νάξος κ.ά. Την ίδια χρονική περίοδο, ένας Αυστριακός ιατρός ανακοίνωσε ότι ανακάλυψε τη θεραπεία της νόσου με τη χορήγηση υδραργυρικού ορού σε ασθενείς. Τρεις ημέρες αργότερα, ο διευθυντής του Νοσοκομείου «Ευαγγελισμός» Δελβάνης προέβη σε παρόμοια ανακοίνωση.

Παρ' όλα αυτά, η νέα γρίπη είχε καταστεί πολύ επιθετική, αφού μόλις μία ώρα μετά την εμφάνιση των πρώτων συμπτωμάτων, οι ασθενείς αισθάνονταν πλήρη εξάντληση. Σε πολλές περιπτώσεις, που ο γιατρός καλούνταν να μεταβεί σε κάποιο σπίτι, μέχρι να φτάσει εκεί έβρισκε ολοκληρη την οικογένεια νεκρή. Ανήμερα του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου), η Σκύρος βίωσε μία από τις χειρότερες ημέρες της σύγχρονης ιστορίας της. Από τους 3.200 κατοίκους του νησιού, οι 3.000

νόσησαν και οι περισσότεροι κατέληξαν μόνοι και αβοήθητοι. Αρχικώς, οι παππούδες και οι γιαγιάδες κουβαλούσαν τα νεκρά παιδιά και εγγόνια τους πάνω σε πόρτες, σκάλες και σκάφες, αλλά σύντομα χάθηκαν και οι ίδιοι. Οικογένειες βρέθηκαν νεκρές, αγκαλιασμένες πάνω στο κρεβάτι ή το τραπέζι. Όσοι επέζησαν βίωσαν μια πραγματική τρέλα. Κάποιοι γέμισαν τις τσέπες των ρούχων τους με χρήματα και άρχισαν να περιδιαβαίνουν τους δρόμους, εκλιπαρώντας για ένα γιατροσόφι. Όμως ούτε φάρμακο υπήρχε και συνήθως ούτε κάποιος ζωντανός για να του ακούσει.

Στην Αθήνα υπήρξαν καταγγελίες για υγειονομικές βόμβες εντός του αστικού ιστού, με πιο χαρακτηριστικές την πολυήμερη παραμονή ενός πτώματος σε προχωρημένη σήψη στις εκβολές του Κηφισού στο Φάληρο που ουδείς μεριμνούσε για την απομάκρυνσή του, καθώς και στη μετατροπή του ρέματος πλησίον του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου σε κοπρώνα. Κατόπιν τούτων, ο Δήμος Αθηναίων συγκρότησε μία υγειονομική επιτροπή για κάθε δημοτικό διαμέρισμα, που θα επιλαμβάνονταν τα όποια προβλήματα παρουσιάζονταν, ξεκίνησε ο μαζικός καθαρισμός των χέρσων οικοπέδων, το ασβέστωμα όλων των μαντρών και η πύκνωση των δρομολογίων του Ηλεκτρικού Σιδηροδρόμου για την αποφυγή του συνωστισμού των επιβατών. Και ενώ όλος ο πλανήτης βίωσε μια πανδημία, στην Ελλάδα δεν έλειψαν τα ευτράπελα. Ένας γιατρός από την Πάτρα ξεκίνησε μια διαμάχη με τους φιλολόγους για το εάν η λέξη γρίπη γράφεται με «ι» ή με «υ» και με ένα ή δύο «π».

Στην Αθήνα η θνησιμότητα από τη νέα γρίπη ήταν αυξημένη κατά 30% τον μήνα Σεπτέμβριο, συγκριτικά με τα θύματα της κοινής γρίπης κατά τον ίδιο μήνα του περασμένου έτους (531 νεκροί τον Σεπτέμβριο του 1917 και 689 τον Σεπτέμβριο του

1918). Τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου του 1918 παρατηρήθηκε σχετική βελτίωση της γενικής υγειονομικής εικόνας της χώρας και κυρίως της πρωτεύουσας, η οποία όμως δεν κράτησε πολύ. Ο Νοέμβριος ξεκίνησε με βροχές, υγρασία και χαμηλές θερμοκρασίες, συνθήκες οι οποίες ευνοούν τη μετάδοση της νόσου και καθιστούν τους πολίτες πιο ευάλωτους στα κρυώματα. Έτσι, στην Αθήνα την 3η του μηνός καταγράφηκαν 34 νέα θύματα. Αύξηση των κρουσμάτων παρατηρήθηκε και στην Άνδρο, την Κύμη και τη Σάμο, ενώ εκ νέου «νόσησαν» τα χωριά της Αρκαδίας. Ωστόσο, παρά τις παραινέσεις των ιατρών για αποφυγή των μαζικών συναιθροίσεων, ο τοποτηρητής της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος παρότρυνε τη διενέργεια λιτανειών για την εξάλειψη της νόσου.

Παγκοσμίως, αν και η ένταση του ιού είχε μειωθεί, ο αριθμός των θυμάτων είχε αυξητικές τάσεις. Τούτο οφειλόταν στην εξασθένηση των πληθυσμών από τις κακουχίες και τον υποσιτισμό λόγω του πολέμου. Επιπροσθέτως, στην Ελλάδα η έλευση του πρόωρου χειμώνα επιδείνωσε την κατάσταση. Τα δυσσίωνα νέα φαινόταν σαν να μην έχουν τελειωμό. Η ιατρική ομάδα του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού ανακοίνωσε ότι η πολλά υποσχόμενη θεραπευτική αγωγή με υδραργυρικές ενέσεις όχι μόνο δεν θεραπεύει τη νέα νόσο, αλλά δημιουργεί ανεπιανόρθωτες βλάβες στους νεφρούς. Στη Θεσσαλία εντοπίστηκαν πολλά κρούσματα μηνιγγίτιδας, ενώ στην πολύπαθη Σκύρο ξέσπασε και ελονοσία. Μόνο στο Βαρθολομιό της Ηλείας τα κρούσματα ξεπέρασαν τα 700 και οι θάνατοι ανήλθαν στους 150 κατά τον τελευταίο μήνα. Η κίνηση ήταν πλέον σε έλλειψη και γι' αυτό παρατηρήθηκε αισχροκέρδεια, ενώ καταγγέλλθηκαν και περιπτώσεις νόθευσής της με σόδα. Την 7η Δεκεμβρίου, αν και ο κίνδυνος της γρίπης δεν είχε αποσοβηθεί, αποφα-

Ο Κοιμώμενος Λέων του Ναυπλίου, ένα μνημείο που η δημιουργία του χορηγήθηκε από τον βασιλέα της Βαυαρίας Λουδοβίκο Α΄ (πατέρα του Όθωνα) στη μνήμη των Βαυαρών στρατιωτών που πέθαναν από επιδημίες ερχόμενοι στην Ελλάδα.

οίστηκε το άνοιγμα των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Αθήνα και τον Πειραιά. Δέκα ημέρες αργότερα οι θάνατοι αυξήθηκαν και πάλι, όπου στην Αθήνα 12 άνθρωποι απεβίωσαν σε ένα 24ωρο. Μάλιστα, τη 19η Δεκεμβρίου τα θύματα στην Αθήνα αυξήθηκαν ακόμη περισσότερο, φτάνοντας τα 24 σε μία μόνο ημέρα. Στην περιφέρεια, το νέο επίκεντρο της γρίπης ήταν η Κρήτη.

Σύμφωνα με τα καταγεγραμμένα στοιχεία οι νεκροί στην Αθήνα από τη γρίπη τον μήνα Οκτώβριο ανήλθαν στους 597, τον Νοέμβριο στους 650 και τον Δεκέμβριο στους 259. Στην ανατολική Μακεδονία, τη Στερεά, τη Θεσσαλία και τα νησιά του Αιγαίου δεν παρουσιάστηκε κανένα νέο κρούσμα. Και τα καλά νέα έφτασαν από το Παρίσι, όπου η Ακαδημία των Επιστημών ανακοίνωσε ότι η θεραπεία της γρίπης επιτυγχάνεται με ημερήσιες ενέσεις ορού καμφοράς και κολλοειδών μετάλλων (ιδίως ροδίου). Καθώς η γρίπη φαινόταν να υποχωρεί, ο πανικός των πολιτών ήταν

μάλλον σε έξαρση. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση μιας μητέρας από την Αθήνα, η οποία νόμιζε ότι και τα τέσσερα παιδιά της νοσούσαν, οπότε αυτή απελπισμένη προσπάθησε να αυτοκτονήσει. Στο άκουσμα της ειδήσης αυτής, ο διευθυντής της Παιδιατρικής Κλινικής Αθηνών απέστειλε στο σπίτι της έναν ειδικό ιατρό για να εξετάσει την οικογένεια, διαπιστώνοντας ότι τα δύο παιδιά ήταν απολύτως υγιή, ενώ τα άλλα δύο είχαν μόνον λίγα δέκατα πυρετού.

Οι συνέπειες παγκοσμίως - Επίλογος

Η μη άμεση αντιμετώπιση της Ισπανικής Γρίπης επέφερε σειρά οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και επιστημονικών ανατροπών σε ολόκληρο τον πλανήτη. Η αδυναμία της ιατρικής κοινότητας να αντιμετωπίσει άμεσα την πανδημία προκάλεσε τη δυσπιστία και τη δυσαρέσκεια των πολιτών προς τους γιατρούς, στρέφοντας τις λαϊκές μάζες σε ανορθόδοξες

και αντιεπισημονικές μεθόδους υγειονομικής προστασίας. Κατά το ξέσπασμα της νόσου, η πολιτική των κυβερνήσεων (κυρίως της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας) να αποκρύψουν το μέγεθος του προβλήματος, μετέτρεψαν μία επιδημία σε πανδημία. Ο μεγάλος ηττημένος, όμως, ήταν η Γερμανία. Εκτός από τη στρατιωτική ταπείνωση, την οποία υπέστη, πολιτικά διχάστηκε, οικονομικά καταστράφηκε, υγειονομικά αποδεκατίστηκε

και επισιτιστικά ξεκληρίστηκε (ιδίως οι κάτοικοι του Βερολίνου).

Η Ισπανική Γρίπη δεν έκανε διακρίσεις. Βασιλεις, πρωθυπουργοί, καλλιτέχνες, στρατηγοί αλλά και απλοί καθημερινοί άνθρωποι ασθένησαν. Μεταξύ των επιφανών νοσούντων που θεραπεύτηκαν ήταν η βασίλισσα της Δανίας Αλεξάνδρα, ο βασιλιάς της Ισπανίας Αλφόνσος ΙΓ', ο αυτοκράτορας της Αιθιοπίας Χαϊλέ Σελασιέ, ο Κάιζερ της Γερμανίας Γουλιέλμος Β',

ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΦΥΛΑΞΕΩΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΡΙΠΠΗΝ

Τὸ Ἰατροσυγχεῖον παρέχει τὰς ἑξῆς ὁδηγίας πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς γρίπης.

Ἡ ἠμυλωμένη ἢ γρίπη εἶναι κολλητικὴ ἀρρώστια.

Τὸ μικρόβιον τῆς ἠμυλωμένης εἶναι μέσα εἰς τὰ πύριμα τοῦ ἀρρώστου. Ὅταν ὁ ἄρρωστος βίχη ἢ πτερνίσκῃ ἢ ἀκούῃ δυνατὰ, βγαίνουν ἀπὸ τὸ στόμα καὶ τὴν μέσητοιχιάνδε μικροβία τῆς γρίπης, τὰ ὅποια γεμίζουν τὸν ἀέρα. Ὅσοι δὲ ἀνθρώποι εἶναι κοντὰ εἰς τὸν ἀρρώστου ἢ μέσα εἰς τὸ δωμάτιόν του ἠμυλωθὲν νὰ κολλήσων καὶ νὰ πάθων καὶ αὐτοὶ γρίπην.

Ἐπίσης κολλᾷ κανεὶς γρίπην, καὶ ὅταν φελέσῃ τὸν ἀρρώστου ἢ πῶσῃ τὸ χεῖρ του ἢ τὸ μαγδάλι του ἢ τὴν κροτάφην του ἢ τὴν νύχθιν μὲ τὸ ποτήρι τοῦ ἀρρώστου.

Πολλὸ ἐπιπλέον εἶναι ἡ γρίπη ἰσχυρὴ εἰς τοὺς γέροντας, τοὺς φθισικοὺς, τοὺς καρδιακούς καὶ ἄλλους τοὺς ἀδυνατικούς ὁργανισμούς.

Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη μάλιστα καθάλαθῃ καὶ ντῆς τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς γρίπης δηλ. κροταφίτιον, πυρετὸν, βήχα κλπ. νὰ πρῶσῃ εἰς τὸ κρεβάτι, νὰ κόψῃ δίναντες μὲ ζεστὸ γάλα καὶ νὰ φωνάξῃ τὸν ἰατρὸν χωρὶς ὕψιστον νὰ προσωφύσῃ τὸ κοινόν.

Ἀκόμη δὲ καὶ ὅσοι συνάχωνθον ἢ ἀρχίσων νὰ βῆχων καὶ ἂν δὲν ἔχων πυρετὸν, καλὸν εἶναι νὰ μὴ πολυαναμιχθῶσιν ἰδίως μὲ παιδιὰ γέροντας καὶ ἀδυνατικούς.

Ἐπίσης πρέπει μὲ πάντα τρόπον νὰ προσφύλασσῃται ἀπὸ κροταφίματα, νὰ μὴ κορυφᾷται περισσότερο ἀπὸ ὅσον πρέπει καὶ νὰ μὴ πίνῃ κρασί, κονιάκ ἢ ἄλλα σπῆρα.

Νὰ μὴ πληγαίη εἰς μέρη ὅπου εἶναι πολλοὶ ἂν θροῶσι, δηλαδὴ εἰς καφετεία, κινηματογράφους, θέατρα κλπ.

Ὅταν ἀρρωστήσῃ κανεὶς ἀπὸ γρίπην πρέπει γὰρ τὸν περιορίσων εἰς ἕνα δωμάτιον τοῦ σπιτοῦ, νὰ τὸν περιποιητῆται δὲ μόνον ἕνας ἀπὸ τὴν ἀσθενείαν του, χωρὶς νὰ μπαίνουν οἱ ἄλλοι μέσα εἰς τὴν κωμαρὸν του. Καλὸν δὲ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περιποιεῖται τὸν ἀρρώστου νὰ φορῇ μανδύαν ἢ ντυθῆν ὑποκόμιον μέσα εἰς τὸ δωμάτιον ἐπάνω ἀπὸ τὰ ρούχα του, τὸ ὅπου εἰς τὸ κομμάτι ὅταν θέλῃ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ δωματίου καὶ πλύνῃ τὰ χεῖρα του. Τὰ δὲ μαγδάλια, τῆς πιστοῖτης, τὰ ποτήρια, τὰ κομμάτια τοῦ ἀρρώστου δὲν πρέπει νὰ μεταχειρίζωνται τὰ ἄλλα πρόσωπα τῆς οἰκογενείας, καὶ τὰ βράσων μὲ κατὸ νερὸν δύο ἡμέρας ἢ ἄλλο φάρμακον, τὰ ὅποια δίδει ὁ ἰατρός.

—ΜΕΤΡΑ ΔΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Διαταγὴ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης, αἱ ἐνώσιον τοῦ Πρωτοδικείου καὶ τῶν Πρωτοδικείων Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς, δέκα, μὲ προσφορὰς μὲχρι τῆς 15ης Νοεμβρίου, θὰ ἀποσποδοῦν, ἰσοποσοτάων πρὸς τοῦτο καὶ τῶν μετόχων.

Κατ' ἐπίστασιν θὰ ἐξακολουθήσων ἐκδικαζόμενα αἱ δίκαι δὲ ἑ: οἱ κατηγορούμενοι διαταλοῦν ἐν προσωδικίαι, καθὼς ἐπίστασιν καὶ τὰ ἐνώσιον τοῦ Πρωτοδικείου ἐκ αὐτοφωρὰ κταίμενα. Τὸ μέτρον σκοπεῖ τὴν ἀρρωσίαν τῶν ἀκροατῶν εἰς τὰ δικαστήρια.

—ΔΙΑΚΟΜΗ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

Ἐπίστασιν ἀπερασίθη ἡ ἀναβολὴ ἐπὶ 25ῆ μισρον τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἡ ἐπὶ ὀκταήμερον διακοπὴ τῶν μαθημάτων τοῦ Ὁμίλου.

—ΑΠΟΛΥΜΑΝΣΙΣ ΟΧΗΜΑΤΩΝ

Τὸ ὑπουργεῖον τῆς Συγκοινωνίας διατάξεν ἐπιγόντως ὅπως ἀπολυμανθῶν τὰ ὀχήματα τοῦ ἠλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν Πειραιῶς, ὡς καὶ τῶν Τροχιδρόμων, ἐπὶ τὴν ἐπίστασιν τῆς ὑγειονομικῆς υπηρεσίας τοῦ ὑπουργεῖου τῆς Συγκοινωνίας. Ἐπίστασιν διατάξεν ὅπως ἡ ἀπολύμανσις αὕτη ἐξακολουθήσῃ καθημερινῶς μὲχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Απόσπασμα από την εφημερίδα *Αστήρ* της 18ης Οκτωβρίου 1918 για μέτρα προφύλαξης του πληθυσμού από τη γρίπη.

ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Λούντι Τζωρτζ, ο γερουσιαστής και μελλοντικός πρόεδρος των ΗΠΑ Φραγκλίνος Ρούζβελτ, ο πρόεδρος των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον, ο Γάλλος στρατηγός Ζοζέφ Ζοφρ, ο διάσημος Αμερικανός παραγωγός ταινιών Ουόλτ Ντίσνεϋ, ο Γερμανο-Εβραϊός συγγραφέας Φραντς Κάφκα, ο Νορβηγός ζωγράφος Έντβαρντ Μουνκ, ο Ούγγρος φυσικός και μελλοντικός εφευρέτης της ατομικής βόμβας Λεό Ζιλάρντ κ.ά.

Μεταξύ των δημοφιλών θυμάτων της Ισπανικής Γρίπης ήταν ο πρίγκιπας της Σαβοΐας Ουμβέρτος 29 ετών, ο πρίγκιπας της Σουηδίας Έρικ 29 ετών, ο πρωτότοκος γιος του σείχη Ιμπν Σαούντ 19 ετών, η πριγκίπισσα της Ιαπωνίας Όγιμα Σοτέματσου 59 ετών, ο πρόεδρος της Βραζιλίας Ροντρίγκες Άλβες 71 ετών, ο πρωθυπουργός της Νότιας Αφρικής Λούις Μπότα 57 ετών, οι Αμερικανοί αδελφοί και ιδρυτές της ομώνυμής τους αυτοκινητοβιομηχανίας Τζων και Χόρας Ντοτζ 56 και 52 ετών αντιστοίχως, ο Αυστριακός ζωγράφος Γκούσταβ Κλιμτ 56 ετών, ο ένας από τους πέντε επικεφαλής της Ρωσικής Επανάστασης Γιάκοβ Σβερντόφ 34 ετών, ο επιχειρηματίας και παππούς του νυν προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών Φρέντερικ Τραμπ 49 ετών, ο Γερμανός κοινωνιολόγος Μαξ Βέμπερ 56 ετών κ.ά.

Παγκοσμίως, το οικονομικό σοκ που προκάλεσε η Ισπανική Γρίπη ήταν μεγάλο αλλά ακόμη μεγαλύτερο ήταν αυτό που προήλθε από τον πανικό του πληθυσμού. Οι άμεσες συνέπειες οφείλονταν στην απώλεια των ανθρωπίνων ζωών και κυρίως του μεγαλύτερου μέρους του εργατικού δυναμικού, καθώς και στην πολύμηνη παύση των επαγγελματικών/εμπορικών δραστηριοτήτων. Όμως, η περαιτέρω «παράλυση» των μεγάλων αστικών κέντρων προήλθε από τον φόβο των κατοίκων, αφού

ο υγιής κόσμος απέφευγε να κυκλοφορεί ακόμη και για μήνες μετά το πέρας της πανδημίας. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειες αποδείχτηκαν ακόμη χειρότερες. Η γενιά που γεννήθηκε τον καιρό της Ισπανικής Γρίπης είχε κατώτερο μορφωτικό, οικονομικό και βιοτικό επίπεδο, συγκριτικά με αυτές πριν ή μετά την πανδημία, ενώ στον ενήλικο βίο τους πολλοί αντιμετώπισαν μεγάλα προβλήματα υγείας.

Γενικότερα, από τις επιδημίες του 19ου αιώνα αλλά και την πανδημία του 1918 συμπεραίνεται ότι όπου πάθησαν αυστηρά μέτρα προστασίας σημειώθηκαν τα χαμηλότερα ποσοστά θανάτων, όπως π.χ. στην Αυστραλία και το Μιζούρι. Η λογοκρισία και η απόκρυψη των ειδήσεων όχι μόνο δεν βοήθησαν την κατάσταση, τουναντίον τη χειροτέρεψαν. Η παραπληροφόρηση, τα λεγόμενα σήμερα fake news, και οι αναπόδεικτες θεωρίες είχαν μοιραίες συνέπειες.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

M. D. Grmek, *Οι ασθένειες στην αυγή του Δυτικού Πολιτισμού*, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα, 1989.

G. A. Rosen, *History of Public Health Expanded*, Johns Hopkins University Press, Λονδίνο 1993.

Ημερήσιος και περιοδικός Τύπος, Απρίλιος – Δεκέμβριος 1918, Αρχείο της Βουλής των Ελλήνων.

M. K. Μάνδουλα-Κουσουνή, *Η Ιστορία του Εργαστηρίου Υγιεινής, Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Δ.Δ., Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2010.

Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου, Βρυώνη Γ., Βογιατζάκης Ε., Τσακρής Α., *Οι μεγάλες επιδημίες του 19ου αιώνα και η γέννηση της Μικροβιολογίας στην Ελλάδα*, Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, τόμ. 62, τεύχος 2, Απρίλιος-Ιούνιος 2017.

Ο Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

ΤΖΩΝ ΣΝΟΟΥ: Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

Η θανατηφόρος πανδημία του κορονοϊού (COVID-19) που έχει πλήξει την ανθρωπότητα σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης έχει επιφέρει αλλαγές που θα επηρεάσουν το μέλλον της παγκόσμιας κοινότητας.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι αερομεταφορές, οι συγκοινωνίες, ο τουρισμός, οι αθλητικές και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις, οι συναναστροφές, τα Εθνικά Συστήματα Υγείας, αλλά και πολλοί άλλοι τομείς της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας, δεν θα είναι στο μέλλον όπως τους ξέραμε.

Είναι εξάλλου γνωστό ότι στο διάβα της Ιστορίας οι επιδημίες έχουν αλλάξει τις συνήθειες των πολιτών και έχουν αποτελέσει αιτίες ανασυγκρότησης των κοινωνιών.

ΕΙΝΑΙ χαρακτηριστικό ότι στα μέσα του 19ου αιώνα μια επιδημία χολέρας αποτέλεσε την αιτία για να αποκτήσει το Λονδίνο νέο αποχετευτικό σύστημα, ενώ συνέβαλε ώστε να εμφανιστεί απρόσμενα στον Τύπο ένα πρωτόλειο του σύγχρονου κλάδου της Δημοσιογραφίας Δεδομένων (Data Journalism).

Το 1854 το Λονδίνο, που ήταν παγκοσμίως η μεγαλύτερη πόλη σε πληθυσμό εκείνη την εποχή, επλήγη από μια θανατηφόρα επιδημία χολέρας με πολλά θύματα μεταξύ των οποίων υπήρχαν και μικρά παιδιά. Η ιατρική κοινότητα πίστευε στη Θεωρία του Μιάσματος, ότι δηλαδή η χολέρα μεταδίδεται μέσω του

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Ο γιατρός Τζων Σνόου, ο πατέρας της επιδημιολογίας, ΔΕΞΙΑ: Αφίσα προειδοποιεί τους πολίτες να πίνουν βρασμένο το νερό. ΚΑΤΩ: Η Βασιλική Εταιρεία Χημείας προς τιμήν του Τζων Σνόου.

CHOLERA AND **WATER.**

BOARD OF WORKS

FOR THE LIMEHOUSE DISTRICT,
Comprising Limehouse, Ratcliff, Shadwell,
and Wapping.

The **INHABITANTS** of the District within
which **CHOLERA IS PREVAILING**, are
earnestly advised

NOT TO DRINK ANY WATER
WHICH HAS NOT
PREVIOUSLY BEEN BOILED.

Fresh Water ought to be Boiled every
Morning for the day's use, and what
remains of it ought to be thrown away
at night. The Water ought not to stand
where any kind of dirt can get into it,
and great care ought to be given to see
that Water Butts and Cisterns are free
from dirt.

BY ORDER,

THOS. W. RATCLIFF,
CLERK OF THE BOARD.

Board Office, White Horse Street,
1st August, 1854.

Το μνημείο του Σνόου στο Κοιμητήριο του Μπρόκτον. ΔΕΞΙΑ: Αναμνηστική αντλία νερού στην περιοχή κατοικίας του Σνόου.

αέρα, αλλά στην προκειμένη περίπτωση η αντίληψη αυτή δεν βοηθούσε στην εξεύρεση της αιτίας και στην ικνηλάτιση της μετάδοσης της αρρώστιας. Τότε, ο Τζων Σνόου, ένας ευφυής γιατρός με συνθετική σκέψη και παρατηρητικότητα ικανού ρεπόρτερ, πρόσεξε ότι τα περισσότερα θύματα της χολέρας κατοικούσαν στην περιοχή του Σόχο ή σε σχετικά κοντινή απόσταση και ότι έπιναν νερό από τη δημόσια χειροκίνητη αντλία της Μπρόουντ Στριτ (Broad Street, σημερινή Broadwick Street).

Αφού έκανε επιτόπιο ρεπορτάζ και ήρθε σε επικοινωνία με κατοίκους της περιοχής, επιβεβαίωσε ότι πράγματι τα θύματα έπιναν νερό από τη συγκεκριμένη αντλία, ενώ και κάποια άλλα θύματα, παρόλο που κατοικούσαν πιο μακριά, τη χρησιμοποιούσαν επίσης σε τακτά ή αραιά διαστήματα. Στη συνέχεια, ερευνώντας την ποιότητα του νερού της δημόσιας

αντλίας της Μπρόουντ Στριτ διαπίστωσε ότι ήταν μολυσμένο, αφού δεν υπήρχε οργανωμένο αποχετευτικό σύστημα και βλαβερά λύματα περνούσαν κάτω από την αντλία λόγω ενός παλαιού βόθρου, ενώ πολλά άλλα κατέληγαν στον Τάμεση, απ' όπου αναδυόταν μια ανυπόφορη δυσοσμία.

Όπως είχε γράψει ο Σνόου στο ιατρικό περιοδικό *Medical Times and Gazette*: «Προσεγγίζοντας το μέρος ανακάλυψα ότι σχεδόν όλοι οι εξήντα ένας θάνατοι στην περιοχή προέρχονταν από μικρή απόσταση από την αντλία της Μπρόουντ Στριτ. Υπήρχαν μόνο δέκα θάνατοι σε σπίτια που βρίσκονταν κοντά σε μία άλλη δημόσια αντλία νερού. Στις πέντε από αυτές τις δέκα περιπτώσεις οι συγγενείς των θανόντων με ενημέρωσαν ότι τα θύματα πήγαιναν πάντα στην αντλία της Μπρόουντ Στριτ καθώς προτιμούσαν το νερό της από το νερό των άλλων κοντινών

τους αντλιών. Σε τρεις άλλες περιπτώσεις τα θύματα ήταν παιδιά που πήγαιναν σε σχολείο που ήταν κοντά στην Μπρόουντ Στρητ».

Ο Τζων Σνόου, παρά την αντίδραση του ιατρικού κατεστημένου και των Αρχών, ήταν πεπεισμένος ότι το νερό της δημόσιας αντλίας της Μπρόουντ Στρητ, αλλά προφανώς και άλλων, είχε άμεση σχέση με την επιδημία της χολέρας.

Συνεχίζοντας την έρευνά του, μαζί με τις επιστημονικές εξηγήσεις για τη μετάδοση της χολέρας από το μολυσμένο νερό, ενίσχυσε την άποψή του με τη δημοσίευση ενός χάρτη όπου παρουσίαζε αναλυτικά τις περιοχές, τα καταγεγραμμένα θύματα της επιδημίας καθώς και τους συγκεκριμένους δρόμους της κατοικίας τους.

Προάγγελος της Δημοσιογραφίας Δεδομένων

Ο περίφημος αυτός «Χάρτης τη Χολέρας» του Τζων Σνόου –κάτι αντίστοιχο των σημερινών infographics– αποτέλεσε μαζί με το επεξηγηματικό του άρθρο ένα πρωτόλειο της Δημοσιογραφίας Δεδομένων, του σύγχρονου νέου κλάδου ενημέρωσης που συνδυάζει την έρευνα, την ανάλυση και την εικονική παρουσίαση μιας ιστορίας.

Ο χάρτης του Σνόου υπήρξε δημοφιλής και είχε μεγάλο αντίκτυπο, ενώ συνέβαλε ώστε να εφαρμοστεί η προτεινόμενη ιδέα του, δηλαδή να μπει σε καραντίνα η αντλία νερού της Μπρόουντ Στρητ, φέρνοντας γρήγορα πολύ θετικά αποτελέσματα, αφού άρχισαν να μειώνονται αισθητά τα θύματα. Η μείωση των θυμάτων ανάγκασε τους πολέμιους της άποψής του να αναδιπλωθούν και στη συνέχεια να αναθεωρήσουν το δόγμα της Θεωρίας του Μιάσματος. Ακόμη και ο πιο φανατικός του αντίπαλος, ο γιατρός Ουίλλιαμ Φαρ, παραδέχτηκε το 1866 ερευνώντας μια άλλη επιδημία χολέρας ότι το νερό ήταν αιτία μετάδοσης και πρότεινε να πίνεται ύστερα από υποχρεωτικό βρασμό.

Πατέρας της επιδημιολογίας

Ο Τζων Σνόου είχε γεννηθεί στις 15 Μαρτίου 1813 στο Γιορκ της Αγγλίας και ήταν ο πρωτότοκος γιος μιας εννεαμελούς ταπεινής εργατικής οικογένειας. Από το 1830 διεξήγαγε για πολλά χρόνια μαζί με τον χειρουργό συνάδελφό του Τόμας Μάικλ Γκρηνχάου έρευνες για τις επιδημίες της χολέρας στην Αγγλία.

Το 1832 είχε αποκτήσει την πρώτη του βιωματική εμπειρία σχετικά με τη χολέρα, προσφέροντας τις υπηρεσίες του στο Κίλινγουορθ, ένα χωριό ανθρακωρύκων κοντά στο Νιούκασλ, όπου θήτευσε ως χειρουργός. Μετά την απόκτηση του διδακτορικού τίτλου του από το Πανεπιστήμιο του Λονδίνου το 1844 εργάστηκε στο ιατρείο του στην περιοχή του Σόχο και έγινε μέλος της Ιατρικής Εταιρείας του Ουέστμινστερ, μιας οργάνωσης προσανατολισμένης στην ιατρική έρευνα, στις συνεδριάσεις της οποίας υπήρξε τακτικός ομιλητής.

Ο Τζων Σνόου απέκτησε σπουδαία φήμη και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης γιατί ήταν πάντοτε έτοιμος να αποδείξει εμπράκτως και να εφαρμόσει πολλές από τις πρωτοπόρες ιδέες του, ενώ είχε δημοσιεύσει πλήθος σχετικών άρθρων. Είχε εργαστεί στο Νοσοκομείο Ουέστμινστερ, ήταν μέλος του Βασιλικού Κολεγίου των Χειρουργών της Αγγλίας από το 1838 και μέλος του Βασιλικού Κολεγίου των Ιατρών 1840. Το 1850 υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Επιδημιολογικής Εταιρείας του Λονδίνου που συγκροτήθηκε εξαιτίας της έξαρσης της χολέρας του 1849, ενώ θεωρείται ο πατέρας της επιδημιολογίας

Πρωτοπόρος αναισθησιολόγος

Ο Τζων Σνόου υπήρξε επίσης από τους πρώτους αναισθησιολόγους, καθώς μελέτησε τη χρήση και τη δοσολογία του αιθέρα και του κλωροφόρμιου στις εγχειρήσεις και στη μαιευτική με στόχο να απαλλάξει

τους ασθενείς από το έντονο στρες και τον πόνο.

Πάντως, αν και είχε τα πρωτεία στη χρήση του αιθέρα, ποτέ δεν αποφάσισε να κατοχυρώσει δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, προτιμώντας τη δημοσίευση των ερευνών του και των αποτελεσμάτων της δουλειάς του. Ο ίδιος είχε σχεδιάσει συσκευή για την ασφαλή διαχείριση του αιθέρα καθώς και μάσκα για τη σωστή χρήση του χλωροφόρμιου.

Ωστόσο, οι πρωτοποριακές μέθοδοι του τολμηρού γιατρού, οι οποίες δεν συνηθίζονταν εκείνη την εποχή, δεν έγιναν αμέσως αποδεκτές χωρίς εμπόδια, καθώς συνάντησαν αντιδράσεις από πολλούς συναδέλφους του αλλά και από την Εκκλησία της Αγγλίας. Όμως στη συνέχεια, ιδιαίτερα όταν υπό την εποπτεία του με τη χρήση αναισθητικού χλωροφόρμιου γέννησε η βασίλισσα Βικτωρία τα τελευταία δύο από τα εννέα παιδιά της, τον Λεοπόλδο το 1853 και τη Βεατρίκη το 1857, οι αντιδράσεις άρχισαν να κάμπτονται και η μαιευτική αναισθησία να γίνεται αποδεκτή από το ευρύ κοινό.

Το 1858 δημοσίευσε σχετική μελέτη που αναφερόταν στη δράση του χλωροφόρμιου και άλλων αναισθητικών ουσιών σε συνδυασμό με τη σωστή χρήση τους, στην οποία συμπεριέλαβε και ένα προηγούμενο άρθρο του σχετικό με την εισπνοή του αιθέρα. Από ένα διάστημα και ύστερα υπήρξε περιζήτητος από τους χειρουργούς του Λονδίνου, οι οποίοι ζητούσαν τη συνδρομή του για να βελτιώσουν το επίπεδο των επεμβάσεών τους.

Ο Τζων Σνόου ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τις ασθένειες του αναπνευστικού συστήματος και είχε επιχειρήσει ακόμη και μέσα από την παρατήρηση των ζώων να τεστάρει και να επιβεβαιώσει τις απόψεις του. Σε ένα δημοσιευμένο άρθρο του το 1841 αναφέρεται στη φυσιολογία της ανα-

πνοής των νεογέννητων και στην κατάλυση οξυγόνου σε συνδυασμό με τις αλλαγές της θερμοκρασίας του σώματος. Το 1847 δημοσίευσε ένα σύντομο πόνημά του με τίτλο *Σχετικά με την εισπνοή του αιθέρα*, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως οδηγός για τη χρήση του.

Χορτοφάγος και δεινός κολυμβητής

Ο Τζων Σνόου απέφευγε το κρέας, ήταν δεινός κολυμβητής, ενώ έμεινε εργένης σε όλη του τη ζωή. Από την ηλικία των δεκαεπτά ετών υπήρξε χορτοφάγος οπαδός της διαίτας Ono-Lacto, καθώς συμπλήρωνε τη διατροφή του με αυγά και γαλακτοκομικά προϊόντα. Έπινε μόνο βρασμένο «καθαρό» νερό, ενώ υποστήριζε την ολοκληρωτική αποχή από το αλκοόλ. Ωστόσο, όταν το 1845 αρρώστησε από νεφρική διαταραχή την οποία απέδωσε στη χορτοφαγική του διαίτα, άρχισε να τρώει κρέας και να πίνει λίγο αλκοόλ για να διευκολύνει τη λειτουργία της πέψης. Πέθανε πολύ νέος, μόλις 45 ετών.

Στις 10 Ιουνίου 1858, ενώ εργαζόταν στο γραφείο του στο Λονδίνο, υπέστη εγκεφαλικό επεισόδιο από το οποίο δεν κατάφερε ποτέ να ανακάμψει, ενώ έξι ημέρες αργότερα, στις 16 Ιουνίου 1858, άφησε την τελευταία του πνοή. Η σορός του κήκε στο φημισμένο Κοιμητήριο του Μπρόκτον (πρώην Ουέστμινστερ) το οποίο ανήκει στις περιουσίες του Στέμματος και εκτείνεται σε ένα μεγάλο πάρκο στο δυτικό Λονδίνο. Εκεί υπάρχει και το μνημείο που θυμίζει την παρουσία του και το οποίο ανήγειραν οι συνεργάτες και οι φίλοι του.

Η ερευνητική του τόλμη και η πλούσια δράση του στον τομέα της ιατρικής τον κατατάσσει στους πρωτοπόρους επιστήμονες που χαράσσουν τους νέους δρόμους και συμβάλλουν στην πρόοδο που αναζητούν οι κοινωνίες σε όλες τις εποχές.

Ο Δημήτρης Ταταρούνης είναι δημοσιογράφος.

Η ΟΜΗΡΙΑ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗ ΛΑΜΠΡΟΥ ΕΥΤΑΞΙΑ (1936)

Ο ισοβίτης, τα πολιτικά παίγνια και ο Ιωάννης Μεταξάς

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟΥ

Το μεσημέρι της 17ης Απριλίου 1936 η ελληνική κοινή γνώμη συνταράζεται από την είδηση ότι ένας ισοβίτης έχει καταφέρει να αιχμαλωτίσει στο κελί του έναν εν ενεργεία βουλευτή, απειλώντας να τον σκοτώσει εάν δεν του δοθεί χάρη. Το γεγονός προκαλεί ισχυρούς τριγμούς και στο εύθραυστο πολιτικό σύστημα, καθώς μετά από μια μακρά περίοδο άκαρπων πολιτικών διαβουλεύσεων επίκειται η παροχή ή όχι ψήφου εμπιστοσύνης από τη Βουλή στην κυβέρνηση Μεταξά, την οποία έχει διορίσει λίγες ημέρες πριν ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄. Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταγράφει αυτή τη μοναδική στην ελληνική εγκληματολογική και πολιτική ιστορία υπόθεση, παρουσιάζοντας αδημοσίευτα έως σήμερα ντοκουμέντα.

Ο Λάμπρος Ευταξίας (1905-1996) το 1932, χρονιά κατά την οποία εκλέχτηκε βουλευτής με το Λαϊκό Κόμμα για πρώτη φορά (πηγή: Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου Ευταξία).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 17 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1936. Λίγο μετά τη 1 το μεσημέρι. Έξω από την κεντρική είσοδο των φυλακών Συγγρού, στην περιοχή του Ταύρου στην Αθήνα, σταματά ένα πολυτελές αυτοκίνητο. Από αυτό αποβιβάζεται ο 31χρονος βουλευτής Φθιωτιδοφωκίδας του Λαϊκού Κόμματος Λάμπρος Ευταξίας και ένας ακόμη άντρας, που κρατά έναν πολυτελή χαρτοφύλακα. Σκοπός της επίσκεψης του Ευταξία στη φυλακή είναι να συναντήσει τον 35χρονο ισοβίτη Παναγιώτη Μαρίνο. Ο Μαρίνος κατάγεται από την εκλογική του περιφέρεια και ο Ευταξίας τον συνδράμει προκειμένου να λάβει χάρη ή να επιτύχει μετριασμό της ποινής του.

Βλέποντας τον βουλευτή, ο θυρωρός των φυλακών Καλαϊτζάκης δεν κάνει έλεγχο –όπως όφειλε– στον ίδιο και στον άντρα που τον συνοδεύει. Είναι ένα ολέθριο σφάλμα.

Οι δύο άντρες συναντούν τον Μαρίνο στον κεντρικό διάδρομο του κτιρίου. Ανταλλάσσουν μερικές φράσεις σχετικά με το ζήτημα της χάριτος και ύστερα ο άντρας που συνοδεύει τον βουλευτή δίνει τον χαρτοφύλακα στον Μαρίνο και αναφέρει στον Ευταξία πως θα τον περιμένει στο καφεενεδάκι που βρίσκεται απέναντι από τις φυλακές. Ο άντρας αυτός ονομάζεται Χριστόφορος Μαρίνος και είναι ο νεότερος αδελφός του ισοβίτη.

Ο Παναγιώτης Μαρίνος προτείνει στον Ευταξία να περάσουν σε ένα κελί-γραφείο, το οποίο βρίσκεται δίπλα στο αρχιφυλακείο «για να τα πούμε καλύτερα». Ο Ευταξίας δέχεται χωρίς επιφύλαξη και ακολουθεί τον ισοβίτη στο δωμάτιο. Μόλις περνούν στο εσωτερικό, ο Μαρίνος κλειδώνει την ξύλινη πόρτα και βάζει από πίσω ένα βαρύ μπουφό και μία καρέκλα για μεγαλύτερη ασφάλεια. Ο Ευταξίας τα χάνει. «Τι κάνεις εκεί», ρωτά έκπληκτος τον Μαρίνο. Αυτός βγάζει από τον χαρτοφύλακα, κρυμμένο σε έγγραφα και εφημερίδες,

ένα περιστροφικό Μπράουνινγκ και του απαντά: «Είσαι αιχμάλωτός μου! Η θα πάρω αμνηστία ή αλλιώς και οι δύο θα βγούμε πεθαμένοι από 'δω μέσα». Είναι η αρχή ενός αστυνομικού και πολιτικού θρίλερ, που θα διαρκέσει 14 ώρες...

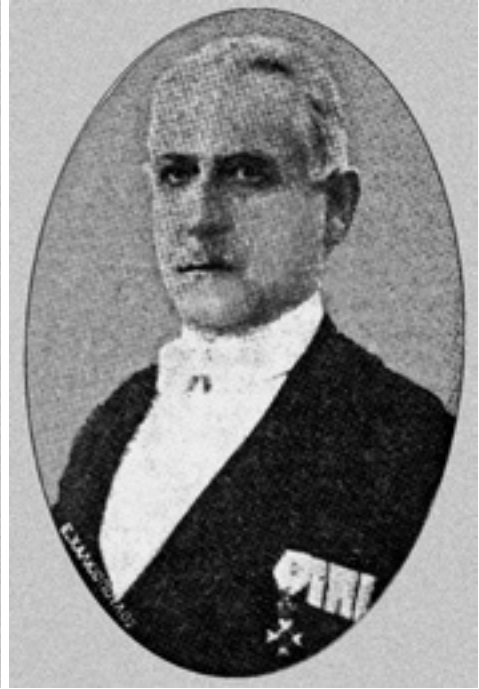
Σημαντική λεπτομέρεια: Μόλις τέσσερις μέρες πριν (στις 13 Απριλίου 1936) και μετά τον θάνατο του «υπηρεσιακού» πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Δεμερτζή, ο βασιλιάς Γεώργιος Β' (είχε επανέλθει στον θρόνο τον Νοέμβριο του 1935), χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων, είχε διορίσει ως νέο πρωθυπουργό τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και υπουργό Στρατιωτικών Ιωάννη Μεταξά. Στις εκλογές που είχαν προηγηθεί στις 26 Ιανουαρίου με απλή αναλογική, οι δύο βασικές παρατάξεις είχαν ουσιαστικά ισοψηφηθεί: οι αντιβενιζελικοί (με κυρίαρχο το Λαϊκό Κόμμα, υπό τον Παναγή Τσαλδάρη) διέθεταν στη νέα Βουλή 143 έδρες και οι βενιζελικοί (κυρίως, το Κόμμα Φιλελευθέρων, υπό τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, μετά την αυτοεξορία του Ελευθέριου Βενιζέλου στη Γαλλία) 142 έδρες. Η αδυναμία να σχηματιστεί αυτοδύναμη κυβέρνηση, με βασική διαφωνία των δύο παρατάξεων την επιτροπή ή μη στο στράτευμα των απότακτων αξιωματικών του φιλοβενιζελικού κινήματος του 1935, ανέδειξε ως ρυθμιστές τους κομμουνιστές (Παλλαϊκό Μέτωπο), που είχαν εξασφαλίσει 15 έδρες. Την ημέρα που ο Μαρίνος συνέλαβε ως όμηρο τον Ευταξία, ο Μεταξάς προετοιμαζόταν για τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του και τη λήψη ψήφου εμπιστοσύνης από τη Βουλή.

Ο «χώρος του δράματος»: οι φυλακές Συγγρού

Η ανέγερση των φυλακών Συγγρού ξεκίνησε το 1885, με εξ ολοκλήρου χρηματοδότηση του Ανδρέα Συγγρού, σε οικόπεδο 24 στρεμμάτων που παραχώρησε το

1. Ο Λ. Ευταξίας (όρθιος, στο κέντρο), με τον πρόεδρο της Δημοκρατίας Αλέξανδρο Ζαΐμη, το 1932 (πηγή: Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου Ευταξία). **2.** Γενική άποψη των Φυλακών Συγγρού κατά τη δεκαετία του 1920. Πάνω από την κύρια είσοδό τους υπήρχε η επιγραφή: «Προσήκει παντί τω εν τιμωρία, όντι βελτίονι γίνεσθαι». **3.** Ο δασοκόμος Παναγιώτης Μαρίνος (1901/1902-1936), δράστης της διπλής δολοφονίας στο Υπουργείο Γεωργίας τον Σεπτέμβριο του 1929 και της αιχμαλωσίας του βουλευτή Λ. Ευταξία, τον Απρίλιο του 1936.

Ο 38χρονος διευθυντής Δασών του Υπουργείου Γεωργίας Πέτρος Μαρκόπουλος ήταν το πρώτο θύμα του Π. Μαρίνου, το μεσημέρι της 17ης Σεπτεμβρίου 1929. ΔΕΞΙΑ: Ο γενικός επιθεωρητής Δασών του Υπουργείου Γεωργίας Μιχάλης Δαβερώνας, 55 ετών, ήταν το δεύτερο θύμα του Π. Μαρίνου. Σύμφωνα με τον δράστη, μαζί με τον Π. Μαρκόπουλο συγκάλυπταν την παράνομη δραστηριότητα στελεχών του υπουργείου.

ελληνικό δημόσιο στη θέση Χαμοστέρινα ή Βουνό. Η κατασκευή τους διήρκεσε δύο χρόνια και τα εγκαίνια πραγματοποιήθηκαν το 1887. Κατά τα πρώτα έτη της λειτουργίας τους, οι φυλακές χρησιμοποιούνταν για τον εγκλεισμό αποκλειστικά ποινικών εγκληματιών και, πολύ γρήγορα, οι συνθήκες που επικράτησαν μεταξύ των κρατουμένων επιδεινώθηκαν δραματικά. Για παράδειγμα, σε έκθεσή της μόλις το 1893, ειδική επιτροπή ελέγχου των φυλακών της χώρας περιέγραφε τις φυλακές αυτές ως «ελεεινόν καταγώνιον εν ω εν συμφυρμώ συνηελάζοντο και διέπραττον πάντα τα αίσχη άνθρωποι εκ συστήματος εγκληματίαι μετ' ανήβων υποπεσόντων εξ απειρίας σε σφάλματα [...]» και πως «[...] πάντα φαύλα πάθη ικανοποιούνται πληρέστατα». Οι συνθήκες αυτές απο-

τυπώθηκαν, αργότερα, και σε ρεμπέτικα τραγούδια, με τους χαρακτηριστικούς τίτλους «Γιάννης ο χασικλής» (1930), «Μές του Συγγρού τη φυλακή» (1931) κ.ά.

Το 1931, με ΠΔ μετατράπηκε από ειδική σε επανορθωτική φυλακή «εις ην θα κρατώνται οι καταδικασμένοι εις ποινήν μέχρις ενός έτους και οι υπόδικοι των εν Αθήναις και Πειραιεί δικαστηρίων. Εις ειδικόν διαμέρισμα της φυλακής δύνανται να κρατώνται και κατάδικοι εκτίοντες ποινήν άνω του έτους, εφόσον εργάζονται εις τα εν τη φυλακή ταύτη λειτουργούντα εργοστάσια [...]» (ΠΔ 11/15-12-1931, ΦΕΚ Α'). Όμως, κατά τον Μεσοπόλεμο (όπως και την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου) φυλακίστηκαν εκεί αρκετά μέλη του ΚΚΕ, κυρίως για παραβίαση του νόμου 4229 του 1929 «Περί μέτρων ασφαλείας του

κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» («Ιδιώνυμο»). Μάλιστα, στις αρχές της δεκαετίας του '30 σημειώθηκαν και δύο εντυπωσιακές αποδράσεις κομμουνιστών κρατουμένων: στις 15 Απριλίου 1931 οκτώ στελέχη του κόμματος δραπέτευσαν με τη συνδρομή ενός μέλους της φρουράς, που ανήκε στην ΟΚΝΕ, ενώ το βράδυ της 4ης προς 5η Μαρτίου 1932 διέφυγε ο κομμουνιστής Μιχάλης Μπεζεντάκος, τρυπώντας τον εξωτερικό τοίχο των φυλακών. Στη διάρκεια των Δεκεμβριανών του 1944 δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν στο συγκρότημα των φυλακών, καθώς εκεί κρατούνταν παλιοί ταγματασφαλίτες, αλλά αποκρούστηκαν από σώμα χωροφυλάκων και Βρετανών αλεξιπτωτιστών που το υπερασπιζόνταν.

Το κτίριο κατεδαφίστηκε το 1960 και στη θέση του ανεγέρθηκε συγκρότημα εργατικών πολυκατοικιών (πίσω από το κτίριο του παλιού Δημαρχείου Ταύρου).

Το έγκλημα του Μαρίνου

Το έγκλημα για το οποίο είχε καταδικαστεί ο Μαρίνος διαπράχθηκε στις 2 το μεσημέρι της Τρίτης 17 Σεπτεμβρίου 1929 έξω από το Υπουργείο Γεωργίας, που βρισκόταν στη συμβολή των οδών Φιλελλήνων 10 και Ξενοφώντος, στο κέντρο της Αθήνας. Το κτίριο αυτό (Μέγαρο Γερούση) είχε ανεγερθεί περίπου το 1918 από τον αρχιτέκτονα-μηχανικό Βασίλειο Τσαγρή (1882-1941), αποτελούσε ιδιοκτησία της ασφαλιστικής εταιρείας «Ανατολή» (είχε ιδρυθεί το 1855 από τον Σωτήριο Γερούση) και κατεδαφίστηκε τον Οκτώβριο του 1968.

Ο Μαρίνος καιροφυλακτούσε, κρυμμένος πίσω ένα περίπτερο, ακριβώς έξω από την είσοδο του κτιρίου, και μόλις είδε να βγαίνουν από το υπουργείο ο 38χρονος διευθυντής Δασών Πέτρος Μαρκόπουλος και ο 55χρονος γενικός επιθεωρητής Δασών Μιχάλης Δαβερώνας, τους πλησίασε και αντάλλαξε μαζί τους μερικές έντονες φράσεις. Ξαφνικά, έβγαλε από τα

ρούχα του ένα περίστροφο και από απόσταση περίπου δύο μέτρων πυροβόλησε εναντίον τους τρεις φορές. Η πρώτη σφαίρα βρήκε τον Μαρκόπουλο «εις το ινιακόν οστούν της κεφαλής, εξελθούσα εκ των έμπροσθεν από το στόμα. Ενώ ο Μαρκόπουλος εσωριάζετο κάτω καιριώς βληθείς, ο συνοδεύων αυτόν επιθεωρητής Μ. Δαβερώνας εστράφη να ιδή ποιος είχε φωνάξει “έτσι εκτελείτε εσείς το καθήκον σας”, αλλά συγχρόνως δύο σφαίραι του φονεύς έπλησσαν και αυτόν εκ των έμπροσθεν εις την καρδιακήν χώραν. Και ο Δαβερώνας εσωριάσθηκε παραπλεύρως του Μαρκόπουλου, προστρέξαντες δε αστυφύλακες και διαβάται τούς μετέφεραν τον μεν ένα εις τον “Ευαγγελισμόν”, τον δε έτερον εις φαρμακείον Μαρινόπουλου κατ’ αρχάς και ακολούθως εις τον Σταθμόν Πρώτων Βοηθειών. Πριν φθάση όμως εκεί εκπνεύσει και ούτος» (εφ. Ακρόπολις, 18 Σεπτ. 1929).

Στο μεταξύ, και χωρίς να χάσει χρόνο, ο Μαρίνος είχε τραπεί «εις φυγήν προς την Αγγλικήν εκκλησίαν. Εκ των πυροβολισμών λαβόντες γνώσιν τα πλησιέστερον προς το μέρος του εγκλήματος ευρισκόμενα όργανα του β’ τμήματος της Αστυνομίας Πόλεων, έσπευσαν επί τόπου και επελήφθησαν αμέσως της διώξεως του δολοφόνου [σ.σ.: μεταξύ των διωκτών του ήταν και ο τυχαίως διερχόμενος από το σημείο λοχαγός Ευστρ. Πετράκης]. Ούτος φθάσας εις την οδόν Κήπου [σ.σ.: η σημερινή οδός Ξενοφώντος] και βλέπων ότι εκινδύνευε να συλληφθή, ήρξισε πυροβολών κατά των διωκόντων αυτόν αστυφυλάκων και πολιτών, ενώ ταυτοχρόνως διά της ανωτέρω στενής οδού έτρεχε προς το Ζάππειον. Προ του αγάλματος του “Ευλοθραύστου” [σ.σ.: εκείνη την εποχή, το άγαλμα του Δ. Φιλιππούτη βρισκόταν στη διασταύρωση της λεωφόρου Αμαλίας και της οδού Σουρή, μπροστά στη Ρωσική Εκκλησία] τον επλησίασεν ο αστυφύλαξ Γκανάς, αλλά μόλις ο Μαρίνος τον αντε-

λήφθη έστρεψεν εναντίον του το περιστροφόν του και τον επυροβόλησε. Ο Γκανάς διά καταλλήλου ελιγμού διέφυγε την σφαίραν του δολοφόνου και ταυτοχρόνως κατέφερε ισχυρότατον κτύπημα διά του κλομπ του εις την χείραν του Μαρίνου. Εκ του κτυπήματος η χείρ του δολοφόνου παρέλυσεν, αποτέλεσμα δε τούτου υπήρξε να αφήσει το περιστροφον εκ των χειρών του» (εφ. Η Ελληνική, 18 Σεπτ. 1929).

Κατά μία άλλη εκδοχή, ο Μαρίνος, αμέσως μετά τη διπλή δολοφονία, επιχείρησε να διαφύγει μέσω των οδών Νίκης και Ναυάρχου Νικοδήμου, διέσχισε τη λεωφόρο Αμαλίας και τρέχοντας στον δρόμο πίσω από το Ζάππειο Μέγαρο έφτασε κοντά στο άγαλμα του «Δισκοβόλου» (απέναντι από το Παναθηναϊκό Στάδιο), όπου αποπλίστηκε και συνελήφθη από τον Γκανά.

Σε κάθε περίπτωση, αμέσως μετά οδηγήθηκε στο Β' Αστυνομικό Τμήμα για τη διενέργεια της προανάκρισης και την απαγγελία των κατηγοριών.

Οι αιτίες του εγκλήματος

Ο γεννημένος το 1901 ή το 1902 στον Μώλο Φθιώτιδας Παναγιώτης Μαρίνος ήταν πτυχιούχος της Δασονομικής Σχολής Αγίας και εργαζόταν ως δασκόμενος στην Κηφισιά (Δασαρχείο Αττικής), όπου και κατοικούσε από το 1927 με τη σύζυγό του Μαρίκα και την οικογένειά του. Ο Μαρίνος έδινε την εντύπωση του μορφωμένου και συγκαταβατικού προσώπου, ωστόσο την ήπια συμπεριφορά του διαδέχονταν συχνά εκρήξεις θυμού, ενώ μερικές φορές εμφανιζόταν σε δημόσιους χώρους οπλοφορώντας. Αργότερα, ορισμένοι συνάδελφοί του θα πουν ότι «είχε γίνει ο τρόμος των ποιμένων, της οικογένειάς του και όλων. Υπό το πρόσχημα ότι ήταν αυστηρός στην υπηρεσία εξεβίαζε τους υλοτόμους και τους ποιμένας και ελάμβανε χρήματα, έκανε δε συγχρόνως τον

παληκάρά και εγύριζε ένοπλος» (από τα πρακτικά της δίκης του Μαρίνου στο Κακουργιοδικείο Πειραιά, 7-11 Απρ. 1930).

Την άνοιξη του 1928 στο Υπουργείο Γεωργίας κοινοποιήθηκε μήνυση του ζωεμπόρου της Κηφισιάς Αθ. Λαμπρινόπουλου, σύμφωνα με την οποία ο Μαρίνος, εκμεταλλευόμενος τη θέση του, εκβίαζε «τους εν Ραπεντώση διαμένοντας ποιμένας και έλαβε παρ' αυτών κατά διαφόρους εποχάς τριάκοντα χιλιάδας (30.000) μεταχειριζόμενος ως μέσον την υπηρεσιακήν του επιβολήν» (έγγραφο υπ. αρ. 222 / 15 Ιουν. 1928 του Δαβερώνα προς τον δασάρχη Αττικής Ελευθέριο Λιακάκο). Στις 30 Μαΐου του ίδιου έτους και σε συνέχεια της καταγγελίας αυτής, ο επιθεωρητής του υπουργείου Πέτρος Οικονόμου μετέβη με τον Λιακάκο στην Κηφισιά και κατόπιν στον Διόνυσο για τη διενέργεια σχετικών ανακρίσεων. Στο Διόνυσο «και επί τη αιτιολογία ότι εν Κηφισσία ολίγον πρότερον κατά την εκεί άφιξιν του Π. Οικονόμου [ο Μαρίνος] ηλέγχθη υπό τούτου διά την εκείθεν παραμονήν του και την εγκατάλειψιν της θέσεώς του εις Μπογιατί [σ.σ.: σύμφωνα με ορισμένες πηγές, ο Οικονόμου απαγόρευσε στον Μαρίνο να παραβρίσκεται στις ανακρίσεις], εμφανισθείς εξ απίνης προ αυτού φέρων δίκαννον κυνηγετικόν όπλον και περιστροφον εις τας χείρας του ηπειλει τον προϊστάμενον επιθεωρητήν [...] να τον φονεύση προτείνων το φονικόν όπλον κατ' αυτού διά να ιδή, κατά την φρασεολογίαν του “πώς βρίζουν τους άνδρες”. Και τη επεμβάσει του δασάρχου [...] Λιακάκου, απεμακρύνθη εκείθεν ο κατηγορούμενος, διασωθέντος του Π. Οικονόμου διά της φυγής» (παραπεμπτικό βούλευμα Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθήνας, 30 Σεπτεμβρίου 1929).

Από την πλευρά του, ο Μαρίνος, σε έγγραφη απολογία του για το περιστατικό με τον Οικονόμου αλλά και τις κατηγορίες περί εκβιασμού των ποιμένων της

Ραπεντώσας που υπέβαλε προς τον Δαβερώνα στις 21 Ιουνίου, υποστήριξε ότι οι κατηγορίες περί εκβιασμού ήταν αποτέλεσμα των μηνύσεων που είχε υποβάλει ο ίδιος ως δασκόμος κατά της παράνομης εγκατάστασης των βοσκών στην περιοχή. Ακόμα, για την επίθεση προς τον Οικονόμου ισχυρίστηκε ότι νωρίτερα ο επιθεωρητής του υπουργείου τον είχε αντιμετώπισει με σκαιότατο τρόπο και αναγκάστηκε να εμφανίσει το περιστροφοαμυνόμενο σε επίθεση του Οικονόμου και του υλοτόμου Κουζά, που βρισκόταν

επίσης στο σημείο. Επιπλέον, σε μήνυση που κατέθεσε ο ίδιος αργότερα, κατηγορήσε τον Οικονόμου και τον Λιακάκο για διαφθορά και παράνομη συναλλαγή με τους βοσκούς και τους υλοτόμους της περιοχής.

Στις 28 Ιουνίου υπέβαλε αίτηση προς τον υπουργό Γεωργίας Χρήστο Αλαμανή, στην οποία αφού ανέφερε ότι ο Οικονόμου είχε κηρύξει «*κατ'εμού αμείλικτον πόλεμον*» και «*με εξύβρισεν κατ'επανάληψιν δι'ύβρεων δεινών*», ζητούσε να παραστεί «*κατά τη συνεδρίασιν της υποθέσεώς μου*

Το Μέγαρο Γερούση επί της οδού Φιλελλήνων 10 στην Πλατεία Συντάγματος, όπου επί σειρά ετών στεγαζόταν το Υπουργείο Γεωργίας, σε φωτογραφία της δεκαετίας του 1950. Στην κάτω δεξιά γωνία διακρίνεται τμήμα του περιπτέρου, μπροστά από το οποίο διαπράχθηκε στις 17 Σεπτεμβρίου 1929 η διπλή δολοφονία από τον Π. Μαρίνο (πηγή: Συλλογή Χαλκιάδη).

ενώπιον του Συμβουλίου [σ.σ.: του Υπουργείου Γεωργίας] και να «εξετασθώσιν οι προταθέντες παρ' εμού μάρτυρες».

Την ίδια μέρα, ο Αλαμανής διαβίβασε την αίτηση του Μαρίνου στον Μαρκόπουλο και αυτός με τη σειρά του στον Δαβερώνα.

Ωστόσο, δύο ημέρες νωρίτερα, το ΔΣ του υπουργείου είχε αποφασίσει «*την εκ της υπηρεσίας απόλυσιν του δασοκόμου Π. Μαρίνου διότι απειπειράθη να φονεύση τον προϊστάμενόν του Επιθεωρητήν Δασών Πέτρον Οικονόμου*» (αρ. πρωτ. 407, 11 Ιουλ. 1928), πράξη που κοινοποίησε στον ίδιο στις 8 Αυγούστου. Παράλληλα, ο Μαρίνος συνελήφθη, μετά από μήνυση που υπέβαλε εναντίον του ο Οικονόμου, ωστόσο μετά από μερικές ημέρες αποφυλακίστηκε με την καταβολή εγγύησης. Στις 11 Ιουνίου 1930 (δηλ. μετά τη διπλή δολοφονία), το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Αθήνας πρότεινε μεν την παραπομπή του Μαρίνου σε δίκη για την επίθεση κατά του Οικονόμου, αλλά τον απάλλασσε από την κατηγορία του εκβιασμού (απόφαση υπ' αρ. 6185, 20 Ιουνίου 1930). Παραμένει άγνωστη η τύχη της υπόθεσης ως προς το σκέλος της επίθεσης.

Σε κάθε περίπτωση, τον Αύγουστο του 1929 (δηλαδή, 14 μήνες μετά την υποβολή του σχετικού αιτήματος του Μαρίνου) ο Δαβερώνας υπέβαλε το πόρισμά του (αρ. πρωτ. 256, 30 Αυγούστου 1929) στο οποίο σημείωνε πως «*τα κατά του επιθεωρητού Δασών κ. Π. Οικονόμου παράπονα ηλέγχθησαν ως ανακριβή και αβάσιμα*» και πρότεινε «*όπως απορριφθή η [...] αίτησις του τέως δασοκόμου Π. Μαρίνου*». Στις 5 Σεπτεμβρίου ο Μαρκόπουλος ενημέρωσε με έγγραφο τον Μαρίνο πως «*επί των καταγγελομένων σας, κατόπιν ενεργηθεισών ανακρίσεων, ουδέν ενοχοποιητικόν στοιχείον προέκυψε εναντίον του επιθεωρητού κ. Π. Οικονόμου*».

Η απάντηση αυτή εξόργισε τον Μαρίνο, που θεώρησε ότι οι Μαρκόπουλος και

Δαβερώνας συγκάλυπταν τις παράνομες ενέργειες του Οικονόμου, και όπλισε το χέρι του. Όπως, μάλιστα, θα γράψει και ο ίδιος αργότερα, «*το μοιραίον και ψευδές αυτό έγγραφον εστοίχισε την ζωήν των, και την καταστροφήν μου*».

Η δίκη για την υπόθεση ξεκίνησε στο Κακουργιοδικείο Πειραιά στις 7 Απριλίου 1930 και το πρωί της Παρασκευής 11 Απριλίου το δικαστήριο εξέδωσε την απόφασή του με την οποία κήρυσσε τον κατηγορούμενο ένοχο και τον καταδίκασε σε ποινή ισοβίων δεσμών, δεχόμενο μεν «*την μετρίαν σύγχυσιν*» αλλά «*ουδέν άλλο ελαφρυντικό υπέρ του κατηγορουμένου*» (εφ. *Η Ελληνική*, 12 Απρ. 1930). Έχει ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με τα ρεπορτάζ της εποχής, απέφυγε τη θανατική ποινή, καθώς κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας παρουσίασε ιατρική γνωμοδότηση πως έπασχε από νευρασθένεια.

«Το έγκλημα του δημοσίου υπαλλήλου»

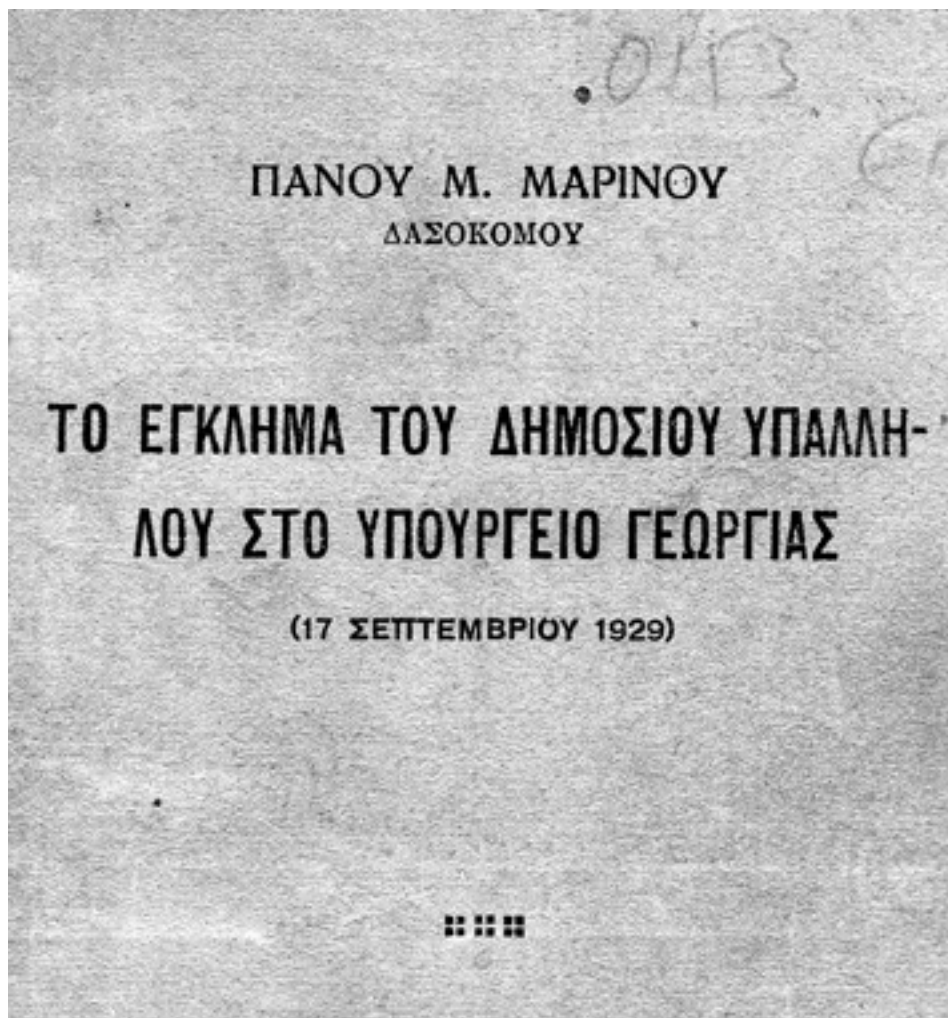
Μετά την απόλυσή του ο Μαρίνος είχε ασχοληθεί επαγγελματικά με την ανθρακοποιία (καυσόξυλα), αλλά η επιχείρησή του δεν πήγε καλά, γεγονός που του προκάλεσε σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Ταυτόχρονα, υπέβαλλε συνεχείς αναφορές για την επαναπρόσληψή του (μεταξύ αυτών και προς τον υπουργό Γεωργίας Κων. Σπυριδίδη), εμφανιζόμενος ως «*έντιμος υπάλληλος*» και θύμα πλεκτάνης από τη «*λωποδυτική σπείρα*», όπως τη χαρακτήριζε, που αποτελούσαν οι Οικονόμου, Λιακάκος, Μαρκόπουλος, Δαβερώνας και επαγγελματίες της περιοχής Ραπεντώσας (Κουζάς, Λαμπρινόπουλος κ.ά.), με στόχο το προσωπικό τους οικονομικό όφελος σε βάρος του δημοσίου.

Στη διάρκεια της φυλάκισής του, έστειλε συχνά επιστολές στον Τύπο, φιλοτεχνώντας προσεκτικά το προφίλ του κοινωνικού επαναστάτη που αντιδρούσε

και κατήγγελλε φαινόμενα διαφθοράς. Μάλιστα, το 1934, και ενώ ήταν κρατούμενος στις φυλακές Αίγινας, ο διευθυντής των φυλακών Κόρκακας σε έκθεσή του «τον χαρακτηρίζει ως κομμουνιστήν. Τούτο κυρίως διότι [...] είχε αναμικθή εις τα της κομμουνιστικής φράξιας των φυλακών της Αιγίνης, καταστάς μάλιστα ύποπτος διά την γνωστήν [...] απόδρασιν των 8 κομμουνιστών εκ των ιδίων φυλακών [σ.σ.: τον Μάιο του 1934]. Ο ίδιος [...] διέμυθε ότι είναι κομμουνιστής, βεβαιών

ότι μόνον εξεγείρεται εκ των αδικιών» (εφ. Ακρόπολις, 18 Απρ. 1936). Αντίθετα, έναν χρόνο νωρίτερα (18 Μαρτίου 1933), ο τότε διευθυντής των ιδίων φυλακών Κ. Μαυροειδής, σε πιστοποιητικό (υπ' αρ. 1612) που χορήγησε στον Μαρίνο επεσήμαινε ότι «ως εξάγεται εκ του παρ' ημίν τηρουμένου βιβλίου ποινολογίου καταδίκων [...] ο Μαρίνος Παναγιώτης [...] επεδείξατο διαγωγήν αρίστην».

Τον Απρίλιο του 1933 εξέδωσε βιβλίο (αυτοέκδοση) με τον χαρακτηριστικό τίτλο

Το εξώφυλλο του βιβλίου που εξέδωσε το 1933 ο Π. Μαρίνος με τον τίτλο *Το έγκλημα του δημοσίου υπαλλήλου στο Υπουργείο Γεωργίας*.

Το έγκλημα του δημοσίου υπαλλήλου στο Υπουργείο Γεωργίας (17 Σεπτεμβρίου 1929), το οποίο απέστειλε στον Πρόεδρο Δημοκρατίας Αλέξανδρο Ζαΐμη, τον πρωθυπουργό Παναγή Τσαλδάρη, τα μέλη της κυβέρνησης, στους εισαγγελείς του Αρείου Πάγου, Εφετών και Πλημμελειοδικών Αθηνών, καθώς και σε όλες τις εφημερίδες. Σκοπός της έκδοσης, όπως σημείωνε ο ίδιος στον πρόλογό του, ήταν «να εκθέσω [...] τα ωθήσαντά με ελατήρια εις το λυπηρόν επεισόδιον του διπλού φόνου δύο ανωτέρων δημοσίων υπαλλήλων» (το

βιβλίο είναι διαθέσιμο στο προσωπικό αρχείο του γράφοντος).

Εκτός των άλλων, ο Μαρίνος παρουσίασε και την εκδοχή του για τα γεγονότα της 17ης Σεπτεμβρίου 1929, η οποία δημοσιεύεται για πρώτη φορά:

«Περί ώραν 7.30 πρωινή επισκέφθην το Υπουργείον και κατηυθύνθην πρώτον εις το γραφείον του προσωπάρχου [...] όστις εις ερώτησίν μου περί του ψευδούς εγγράφου [σ.σ.: του Μαρκόπουλου] [...] μου απαντά: “Δικαίωμά τους είναι να κάμουν ό,τι θέλουν”. Στην απάντησίν του,

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ακρόπολις* στις 18 Σεπτεμβρίου 1929. ΚΑΤΩ: Χαρακτηριστικοί τίτλοι για τη διπλή δολοφονία επί της οδού Φιλελλήνων, από το φύλλο της 18ης Σεπτεμβρίου 1929 της εφημερίδας *Η Ελληνική*.

κατενόησα ότι έπεσα εις χείρας αισχρών και άτιμων υπαλλήλων, μη σεβομένων τους νόμους του Κράτους.

»Εγκατέλειψα το γραφείον του και κατηυθύνθη εις το γραφείον του Μαρκόπουλου, κτυπώ την θύραν και εισέρχομαι. [...] Μου λέει: “Πήγαινε έξω παλιάνθρωπε, παληολωποδύτη, έχεις και μούτρα και επισκέπτεσαι και το γραφείο μου”. Προς στιγμήν ηθέλησα να διαμαρτυρηθώ, αλλά με εξεδίωξε του Γραφείου του με σπρωξές.

»Ανεχώρησα έξω φρενών και κατηυθύνθη εις το γραφείον του Δαβερώνα, εκεί [...] εκάλεσεν τον κλητήρα [...] να με εκδιώξη του γραφείου του, πριν προφθάση να έλθη ο κλητήρ εγκατέλειψα το γραφείον και ανήλθον [...] εις το Γραφείον του Υπουργού ίνα διαμαρτυρηθώ, αλλά ω! της δυστυχίας μου [...] ο κ. Υπουργός απουσίαζε εις Βόλον.

»Εξέσπασε η αγανάκτησίς μου, είχα γίνει έξω φρενών, περνούσαν χίλιες δυο φαντασίες από το νου μου [...] και αι ύβρεις αυτών με έφεραν εις καταφανή σύγχυσιν.

»[...] Μετά, [...] εγκατέλειψα το Υπουργείον και επιβάς αυτοκινήτου, κατηυθύνθη εις το οπλοπωλείον του κ. Μπούσουλα [σ.σ.: στην οδό Καϊρη 6, πάροδο της οδού Αθηνάς] και ηγόρασα δεκάβολον επαναληπτικόν περίστροφον, επιστρέψας αμέσως εις το Υπουργείον για να θέσω τέρμα εις την κατάστασιν μια για πάντα. [...] Θα τους εφόνευον εντός του Υπουργείου, αλλά η ώρα είχε παρέλθει και πλήθος πολιτών κατέκλυσαν τα Γραφεία τους καθώς ήτο ημέρα των επισκέψεων.

»Αναχαιτίσθην προς στιγμήν, εκράτησα την οργήν μου και την αγανάκτησί μου, αλλά εις μάτην [...]. [Όταν βγήκαν οι Μαρκόπουλος και Δαβερώνας] Τους ερώτησα: “Για πέστε μου, σας παρακαλώ, για τελευταία φορά, τι θα γίνη αυτή η υπόθεσίς μου;” “Αι σιχτίρη παλιάνθρωπε, πήγαινε απ’ εδώ” ήτο η απάντησις του Μαρκόπουλου, λαμβάνων συνάμα και στάσιν απειλητικήν. “Όστε και εδώ κ. Μαρκόπουλε

έτσι εκτελείτε το καθήκον σας;” Αστραπιαίως εξάγω το περίστροφόν μου, και επί τη θέα τούτου τρέπονται εις φυγήν και πυροβολώ άπαξ κατά του Μαρκόπουλου και δις κατά του Δαβερώνα και πίπτουν νεκροί!

»Το δράμα τριών οικογενειών είχε συντελεσθή.»

«Ενδίδων εις τας παρακλήσεις των κομματικών παραγόντων»

Σε κάθε περίπτωση, και παίζοντας το παιχνίδι της πολιτικής επιρροής, καθ’ όλο το διάστημα της κράτησής του ο Μαρίνος προσέγγιζε συστηματικά τους βουλευτές της περιφέρειάς του (Φθιωτιδοφυκίδας) Γεώργιο Αστερίου, Δημήτριο Χατζίσκο και Ευταξία, είτε απευθείας είτε μέσω του αδελφού του Χριστόφορου, προκειμένου να τον βοηθήσουν στην προσπάθειά του να αμνηστευθεί ή έστω να μειωθεί η ποινή του. Και οι τρεις αυτοί βουλευτές ήταν δικηγόροι, ενώ ο Χατζίσκος είχε διατελέσει υπουργός Παιδείας & Θρησκευμάτων στις κυβερνήσεις Παναγή Τσαλδάρη την περίοδο 1932-1933. Επίσης, σύμφωνα με αδιασταύρωτες πληροφορίες, ο Μαρίνος είχε αποιανθεί στον, επίσης δικηγόρο, Στέλιο Πιστολάκη, βουλευτή Χανίων του Κόμματος Φιλελευθέρων, που παλιότερα είχε υπηρετήσει στη θέση του γενικού γραμματέα του Υπουργείου Γεωργίας.

Ο Αστερίου σε σχετικές δηλώσεις του ανέφερε πως «και εις αυτόν όταν είχε επισκεφθή τον [...] εγκληματίαν εις τας φυλακάς επρότεινε ο Μαρίνος να συζητήσουν “εις το γραφείον του” σκοπεύων προφανώς να τον αιχμαλωτίση. [...] Όμως ηρνήθη και ούτω απέφυγεν μίαν τραγικήν περιπέτειαν» (εφ. *Ελληνικόν Μέλλον*, 19 Απρ. 1936).

Ο 31χρονος Ευταξίας ήταν γιος του καθηγητή Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ιωάννη Ευταξία και της Ζηνοβίας

Βούρου και ανιψιός του Αθανάσιου Ευταξία, πρωθυπουργού για βραχύ διάστημα το 1926. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα, τη Βιέννη και τη Λειψία και εξελέγη βουλευτής για πρώτη φορά στις εκλογές του 1932, για να επανεκλεγεί το 1933, το 1935 και τον Ιανουάριο του 1936 (τα στοιχεία προέρχονται από τον συλλογικό τόμο *Λάμπρος Ευταξίας. Ο Βίος και η Πολιτεία ενός Ευπατριδής*). Αποκαλυπτικά για τον ρόλο του στην «υπόθεση Μαρίνου» είναι όσα σημείωνε η εφημερίδα *Η Πρωία* (που υποστήριζε το Λαϊκό Κόμμα) στις 18 Απριλίου 1936: «Ο βουλευτής [...] κ. Α. Ευτα-

ξίας, πολιτευόμενος εις την Λοκρίδα, όπου το χωρίον Μώλος, τόπος καταγωγής του φονέως Μαρίνου, ενδίδων εις τας παρακλήσεις των εκεί τοπικών κομματικών παραγόντων και ιδιαιτέρως του αδελφού του καταδίκου, ο οποίος διαθέτει υπολογίσιμον κομματικήν ισχύν, ενήργει προ πολλού διά να απονεμηθή χάρις εις τον κατάδικον. Η υπόθεσις, εισαχθείσα πέρυσιν εις το Συμβούλιον των Χαρίτων, απερίφθη [σ.σ.: σύμφωνα με τον Τύπο της εποχής, ο Μαρίνος ζητούσε τη μετατροπή των ισόβιων δεσμών σε φυλάκιση 20 ετών]. Προ τινός όμως ο αδελφός του Μαρίνου

Ο Ιωάννης Μεταξάς και ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, κατά τη διάρκεια επίσημης τελετής. Μετά τον θάνατο του υπηρεσιακού πρωθυπουργού Κ. Δεμερτζή και παρά την αντίθεση των πολιτικών αρχηγών, ο βασιλιάς διόρισε τον Μεταξά πρωθυπουργό στις 13 Απριλίου 1936, μόλις τέσσερις ημέρες πριν από την ομηρία του Λ. Ευταξία στις φυλακές Συγγρού.

ανεκίνησε πάλιν το ζήτημα, ελθών προς τούτο εις Αθήνας εκ Μάλου».

Σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, μετά από ενέργειες του Ευταξία (και πιθανώς και άλλων βουλευτών) τον Απρίλιο του 1935 ο Μαρίνος, με εντολή του τότε υπουργού Δικαιοσύνης Γεώργιου Χλωρού, μεταφέρθηκε «εκ των φυλακών Αιγίνης εις τας φυλακάς Συγγρού όπου [...] δεν γίνονται δεκτοί οι βαρυποινίται» (εφ. Πατρίς, 19 Απρ. 1936). Σύμφωνα με μεταγενέστερες πληροφορίες «η μεταγωγή του εγένετο επί τη βάσει πιστοποιητικού του ιατρού των φυλακών Αιγίνης κ. Ξυδέα, όστις εβεβαίωσεν ότι έπασχεν εξ ωπτικής παθήσεως και επεβάλλετο η εκείθεν μεταφορά του το ταχύτερον. Η διαταγή [...] φέρει μόνον την υπογραφήν του τότε υπουργού κ. Χλωρού [σ.σ.: σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Εστία* στις 20 Απρ. 1936, ο Χλωρός επικαλέστηκε «υποχρέωσιν ανθρωπιστικήν» για την απόφασή του αυτή], ουδεμίαν δε μονογραφήν της αρμοδίας υπηρεσίας, καθόσον αυτή ηρνήθη επιμόνωσ να συγκατατεθή εις την μεταγωγήν» (εφ. Ακρόπολις, 19 Απρ. 1936). Στις φυλακές Συγγρού «ο Μαρίνος εύρεν όλας τας ευκολίας του χάρις εις τον συμπατριώτην του κ. Κρίτσαν, διευθυντήν των φυλακών, εις τον οποίον ο κ. Λάμπρος Ευταξίας τον είχε συστήσει. Ο κατάδικος την μεν ημέραν εξετέλει χρέη γραμματέως παρά τω κ. Κρίτσα επειδή ήτο εγγράμματος, τη δε νύκτα εκοιμάτο εις την καλύτεραν ακτίνα των φυλακών, εις την οποίαν συνήθως μένουν οι ελαφροποινίται» (εφ. Πατρίς, 19 Απρ. 1936). Σημειώνεται ότι, παλιότερα, στο ίδιο κελί είχαν φυλακιστεί τόσο ο Στράτος Γαλόπουλος, πρωταγωνιστής του σκανδάλου της «νοθευμένης κινίνης» το 1930-1931, που είχε συγκλονίσει την κοινή γνώμη και την κυβέρνηση Βενιζέλου, καθώς και ο Γιάννης Πολυχρονόπουλος, πρώην διοικητής της Γενικής

Ασφάλειας και ηθικός αυτουργός της δολοφονικής απόπειρας κατά του Βενιζέλου στις 6 Ιουνίου 1933 στη λεωφόρο Κηφισίας.

Εξηγώντας τη στάση του, ο Ευταξίας ανέφερε τα εξής σε μεταγενέστερη γραπτή δήλωσή του: «Εάν το κράτος δεν είχε τελείως εγκαταλείψει την ελληνικήν επαρχίαν, δεν θα ηναγκάζοντο οι πολιτευόμενοι των επαρχιών να προβαίνουν εις αληθή και κοπιώδη αγώνα να επιτύχουν μίαν εξυγίανσιν, ένα δρόμον, ένα γεφύρι ή ένα σχολείο. Εάν δε προς εξυπηρέτησιν των ατομικών συμφερόντων αναγκάζεται να επεμβαίνη με καθ' όλωσ αρχέγονον τρόπον ο βουλευτής, τούτο οφείλεται εις το ότι ο επαρχιώτης δεν δύναται να τελειώση ούτε την παραμικράν εργασίαν με τας δημοσίας υπηρεσίας. [...] Όσοι γνωρίζουν την κατάστασιν των φυλακών μας δεν θα απορήσουν εάν επεμβαίνη ο βουλευτής για να ζητήση την μεταφοράν καταδίκου τινός διά λόγους υγείας εις άλλας πλέον ανθρωπιστικάς φυλακάς. [...] Αυτό συνέβη με τον Μαρίνον, ο οποίος είχε δύο ιατροδικαστικάς εκθέσεις ότι επιβάλλεται η μεταφορά του εις το νοσοκομείον. [...] Ουδαμού επομένως πρέπει ν' αναζητηθούν ευθύνας, εφ' όσον είναι γνωστόν ότι το πολιτεύεσθαι εν Ελλάδι είνε συνδεδεμένον με παντοειδείς πικρίας, κινδύνους και πολλές θυσίας» (εφημερίδες της 19ης Απριλίου 1936). Αργότερα, πάντως, θα παραδεχτεί ότι, όπως προέκυψε από «σχετικόν σημείωμα» στο πολιτικό του αρχείο «προ ενός περίπου έτους [σ.σ.: πιθανότατα, αμέσως μετά τη μεταγωγή του Μαρίνου στις φυλακές Συγγρού], μετέβη εις το υπουργείον Δικαιοσύνης και παρέστη κατά την συζήτησιν της αιτήσεως του Μαρίνου περί απονομής χάριτος» (εφ. Πατρίς, 21 Απρ. 1936).

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Γιάννης Ράγκος [ragos_i@freelancers.gr] είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας.

ΤΑ ΟΡΛΟΦΙΚΑ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Η προετοιμασία του στόλου και των Ελλήνων

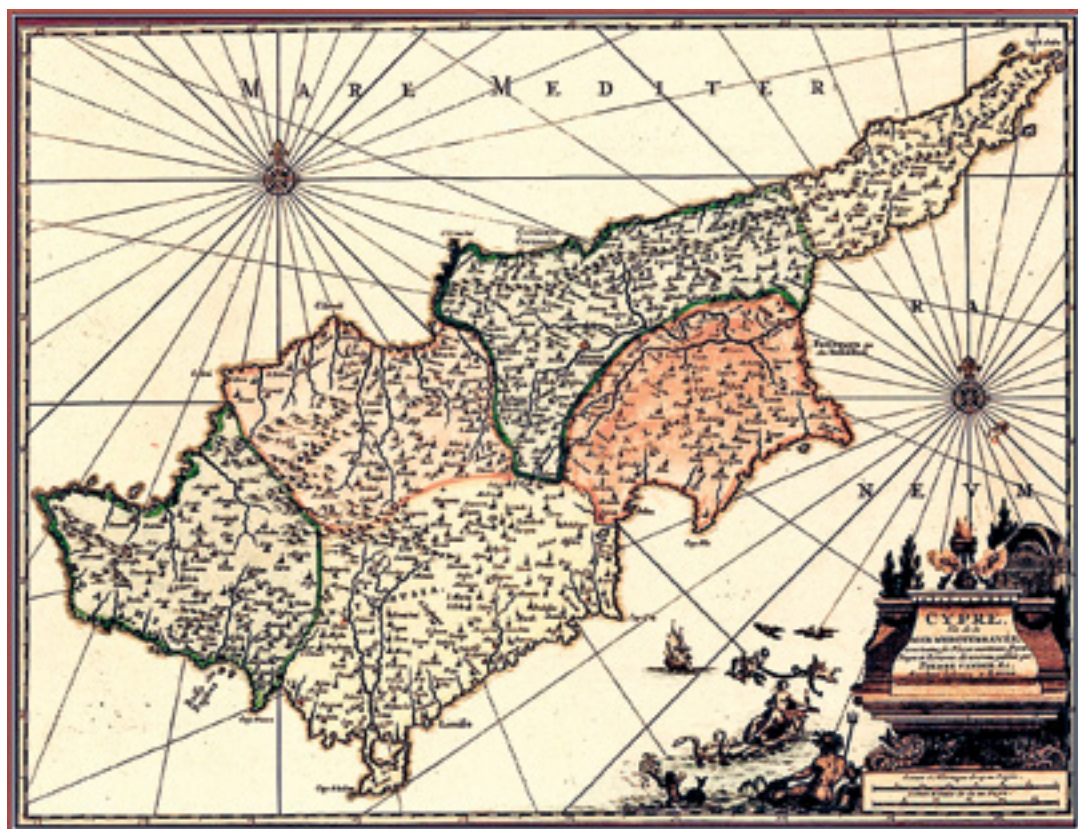
Το 1763 οι αδελφοί Ορλόφ, ηγετικά στελέχη του ρωσικού στρατού και έμπιστοι της αυτοκρατορίσσας Αικατερίνης Β' της μεγάλης, με βάση ένα φιλόδοξο σχέδιο, ανέλαβαν τη μυστική δημιουργία μεγάλου ρωσικού στόλου για να καταπλεύσει στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Προβλεπόταν η απόκτηση εδαφών και λιμανιών στην Ελλάδα και στη Μαύρη Θάλασσα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία απέκοπτε τότε τη Ρωσία από τις νότιες θάλασσες και ο πόλεμος που σχεδιαζόταν φιλοδοξούσε να το ανατρέψει. Σύμφωνα με το σχέδιο οι διεκδικήσεις στην Κριμαία και την Ουκρανία θα ήταν δουλειά του ρωσικού στρατού, ενώ στην Ελλάδα θα ήταν δουλειά του νέου ρωσικού στόλου και των Ελλήνων εθελοντών. Σημαντικό ρόλο θα είχαν λοιπόν οι ελληνικοί πληθυσμοί στο Αιγαίο, την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα και τα νησιά, που θα συμμετείχαν σε μια συστράτευση για τη δημιουργία ελληνικού κράτους κάτω από την προστασία της Ρωσίας.

Ηγετικό ρόλο για την ενημέρωση και προετοιμασία των ελληνικών πληθυσμών ανέλαβαν οι Έλληνες αξιωματικοί που

πύκνωσαν εκείνη την περίοδο τις τάξεις του ρωσικού στρατού, ανάμεσά τους ο έμπιστος των αδελφών Ορλόφ Έλληνας λοχαγός του πυροβολικού Παπάζωλης. Από το 1763 ταξίδευε μαζί τους μεταξύ Βενετίας, Λιβόρνο και Τεργέστης για την αγορά πολεμικών πλοίων, πέρα από αυτά που θα ναυπηγούνταν στη Βόρεια Θάλασσα και τη Βαλτική. Επίσης στρατολογήσαν έμπειρους ναυτικούς για να τα επανδρώσουν τον καινούργιο στόλο, αφού η Ρωσία δεν είχε μέχρι τότε καμιά εμπειρία στη Μεσόγειο, παρά το ότι διέθετε στόλο στη Βαλτική.

Βέβαια, η σημαντικότερη αποστολή του Παπάζωλη και των άλλων Ελλήνων αξιωματικών ήταν η προετοιμασία και ενημέρωση των Ελλήνων για το φιλόδοξο αυτό σχέδιο της Ρωσίας. Μαζί και με άλλους Έλληνες αξιωματικούς επισκεπτόταν την Ελλάδα όπου προετοιμάζαν το έδαφος με συνεχείς επαφές με τους τότε ηγέτες των σκλαβωμένων Ελλήνων. Διέσχιζαν υπό κάλυψη τα ελληνικά εδάφη και, αφού δεν μπορούσαν να μιλήσουν ευθέως για τους ρωσικούς σχεδιασμούς στον ευρύτερο πληθυσμό, επιστράτευσαν την προσφιλή ανάμεσα στους Έλληνες μέθοδο της «προφητείας». Οι «προφητείες του Αγαθάγγελου», που κυκλοφορούσαν

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Χάρτης της Κύπρου από τον Van der Aa στο *Nouvel Atlas* του 1714. Επανεκδόθηκε το 1730 στο Άμστερνταμ. ΚΑΤΩ. Ο Αλεξέι Γκριγκορίεβιτς Ορλόφ (1737-1808) το 1768 έγινε αρχιναύαρχος του ρωσικού στόλου στο ελληνικό αρχιπέλαγος. Το 1770 οδήγησε τον ρωσικό στόλο στη νικηφόρα ναυμαχία του Τσεσμέ. Μετά τα Ορλοφικά προήχθη σε βαθμό αρχιστράτηγου και αποσύρθηκε από την ενεργό υπηρεσία. ΔΕΞΙΑ: Ο Θεόδωρος Γκριγκορίεβιτς Ορλόφ (1741-1796) ήταν στρατιωτικός και διπλωμάτης. Μαζί με τον αδελφό του υπήρξε υποκινητής των Ορλοφικών.

έντονα αυτή την περίοδο, διέδιδαν ότι ο ελευθερωτής του ελληνικού γένους από την τουρκική υποδούλωση θα ήταν «το ξανθό γένος», δηλαδή οι Ρώσοι, που τότε ήταν γνωστοί κι ως Μόσχοβοι. Η «προπαγάνδα» εξαπλώθηκε ανάμεσα στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έφτανε μέχρι την Κύπρο, αφού και ο Κύπριος ιστορικός αυτής της περιόδου, αρχιμανδρίτης Κυπριανός, έζησε ο ίδιος την εποχή και αναφέρεται στις «προφητείες του Αγαθαγγέλου».

Οι τελικές συνωμοτικές επαφές με τους σκλαβωμένους Έλληνες ηγέτες άρχισαν από την Ήπειρο το 1766. Σ' αυτές λάμβανε μέρος, εκτός από τον Γεώργιο Παπάζωλη, και ο Εμμανουήλ Σαρρός, επίσης Έλληνας αξιωματικός του ρωσικού στρατού μαζί και με άλλους Έλληνες «αποστόλους» απεσταλμένους της Ρωσίας, που μετακινήθηκαν πλέον στην Ελλάδα για την πρακτική προετοιμασία της εξέγερσης. Οι προτάσεις και το σχέδιο της Πετρούπολης έγιναν δεκτές με ενθουσιασμό, στα περισσότερα μέρη της Ηπείρου, της Στερεάς Ελλάδας, της Πελοποννήσου, της Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου, ακόμη και στα ενετικά Επτάνησα, στα οποία οι Έλληνες αξιωματικοί του ρωσικού στρατού περιηγήθηκαν μυστικά. Σε όλες τις συναντήσεις οι οπλαρχηγοί έθεταν ως απαραίτητο όρο την άφιξη πραγματικής ρωσικής βοήθειας ιδιαίτερα σε ατομικό οπλισμό.

Η μύηση για την εξέγερση στην Κύπρο

Ο Παπάζωλης και οι άλλοι απεσταλμένοι, στις περιodes τους και στις επαφές τους σε όλα τα ελληνικά μέρη έδιναν δώρα εκ μέρους της Τσαρίνας. Στους ιερείς δώριζαν ρωσικά άμφια και ιερά σκεύη και στους Έλληνες προκρίτους εικόνα της Αικατερίνης Β' ως προστάτιδας των Ορθοδόξων. Ένα τέτοιο πορτρέτο της Τσαρίνας Αικατερίνης βρέθηκε κατά την καταγραφή

των υπαρχόντων του Ευαγγέλη Περισιτιάνη κατά τον θάνατό του το 1781 στη Λάρνακα της Κύπρου. Ο Ευαγγέλης Περισιτιάνης ήταν Έλληνας Επτανήσιος και Ενετός πολίτης, αλλά εγκατεστημένος στη Λάρνακα και παντρεμένος με Κυπρία από το 1758, η οποία ήταν κόρη του Δραγομάνου του ενετικού προξενείου. Απέκτησε την προσωπογραφία της Αικατερίνης Β' σε κάποια συνάντηση με απεσταλμένο της Τσαρίνας την περίοδο των επαφών των Ελλήνων αποστόλων από το 1763 έως το 1770, όπου εμφανίστηκε ο ρωσικός στόλος στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο.

Ο Ευαγγέλης ήταν με βεβαιότητα μνημένος στα Ορλοφικά για δύο ακόμη λόγους. Πρώτον, γιατί ο γιος του Κωνσταντίνος έγινε πρόξενος της Ρωσίας στη Κύπρο σε ηλικία 32 ετών το 1792. Σε προξενικούς διορισμούς στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) γνωρίζουμε ότι η Ρωσία χρησιμοποιούσε αποκλειστικά Έλληνες που είχαν εμπλακεί στα Ορλοφικά. Η κεφαλλονίτικη καταγωγή του Περισιτιάνη ήταν ο δεύτερος λόγος γιατί να ήταν μνημένος, αφού μόλις έφτασε ο ρωσικός στόλος στο Αιγαίο, οι Κεφαλλονίτες ήταν οι πρώτοι που ενώθηκαν μαζί τους ναυλώνοντας δύο σκάφη που με πολλούς άνδρες κατατάχθηκαν άμεσα στις ρωσικές δυνάμεις.

Στη Λάρνακα αυτής της εποχής η πλειοψηφία των Επτανησιών κατάγονταν από την Κεφαλληνία. Κεφαλλονίτες πλοίαρχοι που καταδικάστηκαν από τους Ενετούς για τη συμμετοχή τους στα Ορλοφικά ήταν μέλη της οικογένειας Βαλασμάκη, η οποία βρισκόταν ήδη εγκατεστημένη στη Λάρνακα μαζί με δεκάδες άλλους Κεφαλλονίτες από τουλάχιστον τις αρχές του 1750. Πολύ ενδιαφέρουσα μαρτυρία για την αντιτουρκική και αντικαθεστωτική δράση των πρώτων αυτών Κεφαλλονιτών στη Λάρνακα αποτελεί η καταγγελία που έκανε το 1757 ο καδής της Λάρνακας, μαζί

Η συστηματική καταδίωξη του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο κατέληξε στη μεγάλη νικηφόρα για τους Ρώσους ναυμαχία του Τσεσμέ (26 Ιουνίου 1770), μεταξύ Χίου και μικρασιατικών παράλιων (έργο του Γιάκομπ Φίλιπ Χάκερτ, 18ος αιώνας).

με άλλους εννέα έγκριτους Τούρκους της πόλης προς την Υψηλή Πύλη. Παραπονιόντουσαν ότι 70 Επτανήσιοι Έλληνες, αλλά Ενετοί πολίτες που απολάμβαναν προστασία από τον οικείο πρόξενο λόγω των προνομίων που παραχώρησε ο Σουλτάνος στη Βενετία, εγκαταστάθηκαν τα τελευταία 7-8 χρόνια στη Λάρνακα, έκαναν το δικό τους ξεχωριστό μαχαλά, παντρεύονταν ντόπιες Ελληνίδες και προμήθευαν με τρόφιμα τα κουρσάρικα πλοία που περνούσαν από τη Λάρνακα. Μάλιστα καθοδηγούσαν επιδρομές σε γειτονικά χωριά, όπου αιχμαλίζιζαν και Τούρκους. Άρα οι περισσότεροι Κεφαλλονίτες της Λάρνακας, επαναστάτες όντες, ήταν μνημένοι για την προετοιμασία της Ρωσίας και τον πόλεμο που ετοιμάζε κατά των Τούρκων για την ελευθερία ελληνικών εδαφών, όπως και πολλοί Κύπριοι ιεράρχες ή μη.

Στο στενό περιβάλλον του τότε Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παΐσιου βρισκόταν ο

Κεφαλλονίτης γιατρός του Γεώργιος Χοϊδάς, που είχε φιλικές σχέσεις και επαφές με τον Οικουμενικό Πατριάρχη Μελέτιο από το 1762 ο οποίος ασφαλώς το 1763 είχε γνώση των προθέσεων της Ρωσίας, αφού αυτή την πληροφόρηση είχαν και απλοί κληρικοί, που λάμβαναν άμφια από τους απεσταλμένους της Τσαρίνας. Με την ιατρική προτροπή του Χοϊδά, ο αρχιεπίσκοπος Παΐσιος μετακόμισε στη Λάρνακα και είχε καθημερινές επαφές με τους άλλους «μεγαλοϊδεάτες» Ενετούς πολίτες της ελληνορθόδοξης επτανησιακής κοινότητας τη Λάρνακας και με Κύπριους ομοϊδεάτες. Ο αρχιεπίσκοπος Παΐσιος κατά την παραμονή του στη Λάρνακα έμενε στο σπίτι του επίσης Κεφαλλονίτη Καλημέρη όπου και πέθανε το 1766. Θάφτηκε άκρως τιμητικά, μπροστά από την Ιερή Πύλη του Ναού του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα.

Τον Παΐσιο διαδέχτηκε ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος (1766-1810). Ο Ευαγγέλης

Η Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας (1729-1796). ΔΕΞΙΑ: Άποψη της Αμμοχώστου σε λιθογραφία του 19ου αιώνα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η Ναυμαχία του Τσεσμέ (έργο του Ιβάν Αϊβαζόφσκι, 19ος αιώνας).

Περισιτιάνης είχε στενότερες φιλικές σχέσεις και με τους δύο, οι οποίοι επισκέπτονταν το σπίτι του και ασφαλώς ήταν γνώστες της ύπαρξης της προσωπογραφίας της Τσαρίνας Αικατερίνης, αλλά και των απόψεων του Ευαγγέλη για το ρόλο της Ρωσίας στην απελευθέρωση ελληνικών εδαφών. Ο αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος φαίνεται να είχε σοβαρές διαφωνίες με τον Ευαγγέλη Περισιτιάνη επί του θέματος, μάλλον λόγω των απειλών και του φόβου που καλλιεργούσαν οι Τούρκοι, αλλά και της πεποίθησης ότι οι Οθωμανοί ήταν σε θέση να αποκρούσουν τους Ρώσους. Σε επιστολή του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου μετά τον θάνατο του Ευαγγέλη Περισιτιάνη το 1780 γράφει ότι «*ό αποθανών ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τινὰς γνώμας ἀνωφελεῖς καὶ μάταιες, ὡς ἔσται δῆλον τοῖς πᾶσι*». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος εννοούσε την αντίθεσή του στις απόψεις του Ευαγγέλη που αφορούσαν την ενεργό

συμμετοχή της Κύπρου με όπλα και εθελοντές στο πλευρό των Ρώσων για να ελευθερώσουν και την Κύπρο. Με την πιο πάνω υποτιμητική φράση για τον Ευαγγέλη Περισιτιάνη ο αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος κομπάζει εκ των υστέρων για τη δικαίωση της επιλογής του να μην εμπλέξει τον κυπριακό λαό σε απρόβλεπτο αποτέλεσμα περιπέτειες με τη μακρινή Ρωσία, αφού η ελληνική εξέγερση του 1770 έδειξε άμεσα τα καταστροφικά της αποτελέσματα.

Την αντιπολεμική στάση της Κυπριακής Εκκλησίας εκείνης της περιόδου επί Αρχιερατείας του Χρυσάνθου αναφέρει ο ιστορικός Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, που μιλά για τη μέση και εκέφρονα οδό που κράτησε τον τόπο μακριά από τα Ορλοφικά. Η καταστροφή της Πελοποννήσου, της Κρήτης και πολλών νήσων του Αιγαίου έγινε πολύ σύντομα γνωστή στην Κύπρο. Επιπλέον, οι Τούρκοι διατηρούσαν τους Κύπριους εντελώς αφοπλισμένους. Παρά

λοιπόν την οποιαδήποτε τυχόν θέληση των Κυπρίων για ανάμειξη στη ρωσική στρατιωτική και ναυτική επέμβαση στην περιοχή, δεν είχε να προσφέρει στη σύμμαχία με τους Ρώσους δική του δύναμη κρούσης, πράγμα προαπαιτούμενο από το γενικό ρωσικό σχέδιο με τους Έλληνες.

Ο πόλεμος του 1770-1774 και ο ναυτικός θρίαμβος

Η ρωσική αρμάδα κατέπλευσε τελικά στο Αιγαίο αποδεκατισμένη από το μακρινό ταξίδι από τη Βαλτική και ενώθηκε με τα ρωσικά πλοία που αγοράστήκαν στη Μεσόγειο. Οι εκθροπραξίες άρχισαν πρώτα στην Ουκρανία και επεκτάθηκαν στην Ελλάδα το 1770. Οι Ρώσοι αποβίβασαν τους λιγοστούς στρατιώτες που μεταφέρθηκαν από τη Βαλτική και άρχισαν επιθέσεις εναντίον κάστρων στην Πελοπόννησο. Ενώπιον του Ρώσου γενικού διοικητή, του πρίγκιπα Ντουλγκουρούκι, οι Έλληνες εθελοντές ορκίζονταν πίστη στην αυτοκράτειρα Αικατερίνη της Ρωσίας. Ο

όρκος αυτός ήταν προϋπόθεση για να πάρει κάποιος Έλληνας ρωσικό οπλισμό. Οι Έλληνες στην Πελοπόννησο είχαν επικεφαλής τον Αντώνη Ψαρό από τη Μύκονο. Ήταν έμπιστος των Ορλόφ και ο τοποτηρητής των Ρώσων στα ελληνικά εδάφη. Είναι ενδιαφέρον ότι μεταξύ 1772-1774 εμφανίστηκε και στην Κύπρο.

Στο μεταξύ έφτασε στο Αιγαίο και η δεύτερη μοίρα του ρωσικού στόλου υπό τον Σκότο ναύαρχο Έλφιστον και τον Αλεξέι Ορλόφ. Ο ενωμένος στόλος αριθμούσε τώρα 15 μεγάλα κανονιοφόρα και αναμενόταν επίσης ο τρίτος σχηματισμός υπό τον Δανό αντιναύαρχο Αρφ. Παρά τις ήττες στην ξηρά ο Αλεξέι Ορλόφ διάταξε όπως οι ναυτικές του δυνάμεις αναζητήσουν τον τουρκικό στόλο στο Αιγαίο. Τον εντόπισαν στις 5 Ιουλίου 1770 στη θάλασσα της Χίου. Αποτελούνταν από 16 μεγάλα πλοία των 80-100 κανονιών το καθένα και 60 περίπου μικρότερα κανονιοφόρα. Η ναυμαχία άρχισε ανοικτά της πόλης Τσεσμέ που βρίσκεται απέναντι από τη

Το λιμάνι της Λάρνακας στα μέσα του 19ου αιώνα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η Βηρυτός αποτελούσε την άτυπη πρωτεύουσα της πλουσιότερης οθωμανικής κτίσης στην Ανατολική Μεσόγειο.

Χίο, 85 χιλιόμετρα από τη Σμύρνη. Ο ρωσικός στόλος ανάγκασε τον τουρκικό να υποχωρήσει εντός του ανοχύρωτου λιμανιού της πόλης Τσεσμέ. Κατά τη διάρκεια της νύκτας βλέποντας την ευκαιρία, οι ναύαρχοι του ρωσικού στόλου μετέτρεψαν σε πυρπολικά μερικά μικρά ελληνικά σκάφη, που με ελληνικά κυρίως πληρώματα υπό την ηγεσία Ρώσων και Άγγλων καπετάνιων επιτέθηκαν κατά τη διάρκεια της νύκτας στον σταθμευμένο τουρκικό στόλο, τον οποίο έκαψαν αΐτανδρο, με την εξαίρεση ενός πλοίου που κατέλαβαν με το φως της ημέρας. Βυθίστηκαν τα 25 μεγαλύτερα πλοία των Τούρκων ενώ οι Ρώσοι έχασαν μόνο ένα.

Μετά τη μεγάλη νίκη στο Τσεσμέ και την πραγματική ναυτική αδυναμία που προκλήθηκε στους Τούρκους, ρωσική μοίρα υπό τον Σκότο υποναύαρχο του ρωσικού ναυτικού Έλφιστων, απέκλεισε τον Ιούλιο την είσοδο στα Δαρδανέλλια και την πρόσβαση προς την ίδια την Κωνσταντινούπολη, αφού τα ρωσικά πλοία στάθμευσαν στην Ίμβρο και την Τένεδο.

Οι Ρώσοι δεν πίστευαν ότι μπορούσαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη, αφενός λόγω των τουρκικών οχυρώσεων και των δικών τους ανεπαρκών στρατευμάτων, αλλά κυρίως λόγω της αποτροπής των Άγγλων και Γάλλων που απειλούσαν, ότι θα διασαλευτεί η ισορροπία δυνάμεων που θα μπορούσε να οδηγήσει τη Ρωσία σε νέο πόλεμο εναντίά τους. Οι Άγγλοι απέσυραν μάλιστα τα τρία τους πλοία που ενοικίαζαν στον ρωσικό στόλο για να διασφαλιστεί η ουδετερότητά τους και απέσυραν όλο το προσωπικό τους που επάνδρωνε ρωσικά πλοία.

Οι Ρώσοι δεν διέθεταν στην Ελλάδα ικανοποιητικά στρατεύματα εδάφους με αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να αποκτήσουν τα εδαφικά πλεονεκτήματα που θα έπρεπε μετά την πλήρη επικράτηση τους στη θάλασσα. Δεν έφεραν μαζί τους ούτε αρκετά όπλα για να εξοπλίσουν έστω τους Έλληνες εθελοντές. Το πάθημα αυτό έμεινε στη στρατιωτική ιστορία σαν παράδειγμα προς αποφυγή και δίδαγμα ότι οι στόλοι για να εξαργυρώσουν τις επιτυχίες

τους πρέπει να συνοδεύονται και από το πεζικό που ολοκληρώνει τη δουλειά. Η απελευθέρωση εδαφών για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αποτύχε. Βέβαια αυτό πέρασε απαρατήρητο στη Ρωσία αφού την προσοχή πήρε η μεγάλη ναυτική νίκη και η συντριβή της Τουρκίας στα ναυτικά μέτωπα από τον νεοσύστατο στόλο υπό τον Αλεξέι Ορλόφ.

Ο αντίκτυπος του Πολέμου στην Κύπρο

Στην Κύπρο τα γεγονότα αυτά μπορεί να ήταν απόμακρα, αλλά δεν περνούσαν απαρατήρητα, αφού οι ειδήσεις κυκλοφορούσαν και γίνονταν γνωστές. Ο λιμένας της Λάρνακας ήταν εκείνη την περίοδο πέμπτος στη σειρά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από πλευράς αφίξεων πλοίων μετά την Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη και Αλεξάνδρεια. Ιδιαίτερα ο αποκλεισμός των στενών των Δαρδανελλίων από τον ρωσικό στόλο υπό τον Άγγλο ναύαρχο Έλφιστον πρόσφερε ευκαιρίες μεγάλων κερδών στους εμπόρους της πόλης. Συγκεκριμένα, στις 7 Νοεμβρίου 1770 και ενόσω οι προσπάθειες προς την

Κωνσταντινούπολη ήταν αποκλεισμένες από τους Ρώσους, ο Ραγουζαίος καπετάνιος Ματέο Κασιλάρι, του οποίου το πλοίο ήταν φορτωμένο αλάτι από την αλυκή της Λάρνακας, κατάφερε να σπάσει τον ρωσικό αποκλεισμό και να ξεφορτώσει στην Πόλη με αποτέλεσμα οι έμποροι της Λάρνακας στους οποίους ανήκε το φορτίο, να κερδίσουν 400% στην αξία του φορτίου.

Συνάγεται λοιπόν ότι οι λεπτομέρειες του αποκλεισμού των Δαρδανελλίων και της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους, αλλά και η καταστροφή του τουρκικού στόλου, η κατάληψη των Κυκλάδων και άλλων νησιών του Αιγαίου από τους Ρώσους, έγιναν καλά και έγκαιρα γνωστά στη Κύπρο. Εκείνη την περίοδο για να βοηθήσει ο Θεός τους Ρώσους γινόντουσαν στις εκκλησίες της Κύπρου δεήσεις υπέρ της Τσαρίνας και του ρωσικού έθνους. Τα γεγονότα του πολέμου ήταν γνωστά στην Κύπρο όπως και οι συχνές επιθέσεις ρωσικών πλοίων κατά εμπορικών πλοίων άλλων εθνών στα νερά της Κύπρου, που καταγράφηκαν στα αρχεία του γαλλικού και ενετικού προξενείου. Τα πλοία που είχαν υποστεί επιθέσεις στα νερά της Κύπρου

Αποψη της Λάρνακας σε λιθογραφία των αρχών του 19ου αιώνα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Υποταγή Τούρκων αιχμαλώτων στον Λάμπρο Κατσώνη, πίνακας της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

αγκυροβολούσαν στη Λάρνακα για να τις καταγγείλουν μαζί και την απώλεια του φορτίου τους στα εκεί προξενεία τους.

Τον χειμώνα του 1771 οι Ρώσοι διέθεταν στο Αιγαίο 19 μεγάλα πολεμικά σκάφη και 6 μικρότερα υπό τους αδελφούς Ορλόφ και τους Ρώσους ναυάρχους Σπυρίδοφ και Ελμάνοφ, καθώς και τον Δανό αντιναύαρχο Αρφ, που περιστοιχίζονταν από τους Έλληνες επαναστάτες και τα μικρότερα πλοία τους. Ο ναύαρχος Έλφιστον σαν Σκωτσέζος-Βρετανός και όλο το αγγλικό προσωπικό εγκατέλειψαν τον ρωσικό στόλο. Παρά ταύτα οι ρωσικές δυνάμεις κατέλαβαν και διατήρησαν για τέσσερα χρόνια τη Θάσο, την Τένεδο, τη Μύκονο, την Πάρο, την Άνδρο κι όλα τα νησιά των Κυκλάδων, όπου διατήρησαν ως βάσεις για το στόλο τους.

Στις αρχές του 1772 ο ρωσικός στόλος είχε ενισχυθεί. Η δύναμη του αυξήθηκε από 25 στα 34. Ψυχή των επιχειρήσεων του ρωσικού στόλου στην Ανατολική Μεσόγειο ήταν οι Έλληνες ναυτικοί και καπετάνιοι, που γνώριζαν πολύ καλά την περιοχή. Η πρώτη καταγραμμένη επαφή ρωσικών πλοίων με την Κύπρο έγινε στις 17 Μαΐου 1772. Η μοίρα αριθμούσε 9 πολεμικά πλοία με ηγέτη τον Έλληνα αντι-

ναύαρχο Γεώργιο Ρίζο. Στις 19 Μαΐου ενώθηκαν με τη μοίρα αυτή, ενώ ήταν αγκυροβολημένα στην Κύπρο, ακόμη δύο ρωσικά πολεμικά και στις 29 του ίδιου μήνα, ενώ βρίσκονταν ανοικτά της Κύπρου, συνάντησαν ακόμη δύο ρωσικά πολεμικά αυξάνοντας έτσι τον αριθμό των σκαφών του στολίσκου που είχε προορισμό τη Δαμιέτιη της Αιγύπτου στα 13 σκάφη. Αποστολή της ήταν η συνεργασία με τον συνωμότη Κυβερνήτη της Αιγύπτου Αλή πασά για την κατάληψη της εξουσίας στην Αίγυπτο. Η συνωμοσία έγινε γνωστή από το τουρκικό καθεστώς και ο Αλή πασάς διέφυγε στη Χαίφα.

Η ναυτική αυτή δύναμη εξουδετέρωσε τα τουρκικά πλοία που βρίσκονταν στις ακτές του Λιβάνου, βομβάρδισε τη Βηρυτό και αποβίβασε εκεί τα στρατεύματα που μετέφερε στις 17 Ιουνίου. Η αντίσταση που πρόβαλαν οι Τούρκοι σε τυχόν κατάληψη της Βυρητού ανάγκασαν τον αντιναύαρχο Ρίζο να εγκαταλείψει την προσπάθεια για να επανέλθει καλύτερα προετοιμασμένος. Ο στολίσκος του αντιναυάρχου Γεώργιου Ρίζου επέστρεψε στην Κύπρο στις 28 Ιουνίου και στις 30 απέπλευσε για επιστροφή στη βάση του στις Κυκλάδες. Το τουρκικό καθεστώς στη

Κύπρο θεώρησε την παρουσία τόσο πολλών ρωσικών σκαφών στα νερά του νησιού σαν μια επικείμενη απειλή κατάληψης της Κύπρου και κάλεσε αμέσως για στρατιωτικές ενισχύσεις.

Στο τέλος του 1772 οι Τούρκοι είχαν καταφέρει να μεταφέρουν στην Κύπρο μόνο 300 στρατιώτες, οπότε και οι Αρχές αισθάνονταν αδυναμία μπροστά στους νικητές Ρώσους. Αναγκάζονταν λοιπόν να συμπεριφέρονται με μεγάλη προσοχή προς τα ρωσικά πλοία που αγκυροβολούσαν, παρέχοντάς τους διευκολύνσεις και χωρίς να προβάλλουν προσκόμματα στον ανεφοδιασμό τους. Βέβαια, από την άλλη, οι ναυτικές δυνάμεις και οι δυνάμεις πεζικού που διέθεταν οι Ρώσοι και οι επαναστατημένοι Έλληνες στην Ανατολική Μεσόγειο δεν ήταν αρκετοί για να καταλάβουν και να κρατήσουν την Κύπρο γιατί, όπως λέχθηκε, οι Έλληνες της Κύπρου δεν θα μπορούσαν να βοηθήσουν, αφού ήταν πλήρως αποπλισμένοι από το καθεστώς. Εξάλλου ούτε η εκκλησιαστική ηγεσία ήθελε να διακινδυνεύει και από πλευράς τους οι Ρώσοι φαίνεται να ικανοποιήθηκαν με την άτυπη διευθέτηση αφού πέτυχαν διευκολύνσεις και τον απρόσκοπτο ανεφοδιασμό των πλοίων τους στην Κύπρο.

Στις 17 Οκτωβρίου 1772 ο αντιπλοίαρχος του ρωσικού στόλου Παναγιώτης Αλεξανός διοικώντας τρία πλοία έφτασε στην Κύπρο, όπου συνέλεξε την πληροφορία ότι στη Δαμιέτιη της Αιγύπτου υπήρχε συγκέντρωση τουρκικών πλοίων. Απέπλευσε αμέσως από την Κύπρο, όπου πράγματι στη Δαμιέτιη συνάντησε δύο μεγαλύτερα τουρκικά πολεμικά και μερικά μικρότερα.

Στη ναυμαχία που ακολούθησε και διήρκεσε για δύο ώρες, ο Αλεξανός βύθισε τα μεγαλύτερα σκάφη που έφεραν 20 κανόνια το καθένα και αιχμαλώτισε τα μικρότερα, που τα έκανε μέρος του ρωσικού στόλου. Την επομένη αιχμαλώτισε άλλο τουρκικό πλοίο, στο οποίο επέβαινε ο Τούρκος διοικητής της Δαμασκού. Επέστρεψε στην Κύπρο, όπου συνενώθηκε με ένα μικρό σκάφος της μοίρας του και παρέμεινε στα νερά μεταξύ Κύπρου και Συρίας έως τις αρχές του 1773, οπότε επέστρεψε στη βάση του στις Κυκλάδες, αφού υπήρξε και μια προσωρινή συμφωνία για κατάπαυση του πυρός.

Οι πληροφορίες που σώζονται για τον οργανωμένο ανεφοδιασμό των ρωσικών πλοίων από την Κύπρο, αφορούν τη διέλευση τριών σχηματισμών, που μπορεί να

μην ήταν οι μόνοι. Ο πρώτος καταγράφε-ται ότι πέρασε από διάφορα μέρη της Κύπρου τον Μάιο του 1772 με αρχηγό τον ελληνικής καταγωγής αντιναύαρχο Γεώργιο Ρίζο. Η δεύτερη μοίρα του ρωσικού ναυτικού πέρασε το καλοκαίρι του 1772 από τη Λεμεσό και την Πάφο. Διοικητής της ήταν ο Έλληνας πλοίαρχος Παναγιώτης Αλεξανδρός. Αποβίβασε ρωσικά στρατεύματα, τα οποία χωρίς να ενόχληθούν από τους Τούρκους, ανεφοδιάστηκαν με νερό και τρόφιμα. Η τρίτη μοίρα που τη διοικούσε ο Έλληνας Αντώνιος Ψαρός από τη Μύκονο, πέρασε από την Κύπρο αλλά δεν υπάρχουν στοιχεία για το πότε. Ο Ψαρός, όπως είδαμε ανωτέρω, ήταν ο έμπιστος των αδελφών Ορλόφ, ο τοποτηρητής των Ρώσων στα ελληνικά εδάφη. Επομένως, η παρουσία του Αντώνιου Ψαρού στην Κύπρο δείχνει τη σοβαρότητα της ρωσικής απειλής για κατάληψη της μεγαλονήσου. Ο Ψαρός πρέπει να είχε επαφές με την Εθναρχία αλλά λόγω των κινδύνων και της επιλογής της «εξέφρονος οδού» αντί την Κύπρο οι Ρώσοι αποφάσισαν να ελευθερώσουν τη Βηρυτό.

Στις 8 Ιουνίου 1773 ένας πολυάριθμος στόλος που αποτελούνταν από 14 κανονιοφόρους συνολικής δύναμης 300 και πλέον κανονιών έφτασε στη Βηρυτό. Διοικητής του στόλου ήταν ο Ρώσος ανώτερος αξιωματικός Κοτσιούκοφ. Βομβάρδισε και αποβίβασε στρατεύματα. Την πολιορκησε από ξηρά και θάλασσα μέχρι που παραδόθηκε στις 10 Οκτωβρίου. Οι Ρώσοι απέκτησαν ακόμη ένα διαπραγματευτικό ατού για τη συνομιολόγηση της ειρήνης, αφού η Βηρυτός αποτελούσε την άτυπη πρωτεύουσα της Οθωμανικής πλουσιότερης κτίσης στην Ανατολική Μεσόγειο.

Τα ρωσικά πλοία, που παρέμεναν στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο επιτίθεντο κατά όλων των πλοίων που έφεραν τη σημαία του Σουλτάνου ακόμη και εναντίον πλοίων ουδετέρων χωρών. Αυτό ζημίωνε τους εμπόρους από την Κύπρο

που φόρτωναν τα εμπορεύματα τους σε τέτοια ιστιοφόρα. Βέβαια, πολλοί καπετάνιοι και πληρώματα των μικρών πλοιαρίων υπό ρωσική σημαία ήταν επαναστατημένοι Έλληνες οι οποίοι βρισκότουσαν υπό διωγμό από τους Τούρκους και έτσι έκαναν πειρατεία για να επιβιώσουν. Ένα τέτοιο επεισόδιο πειρατείας, που συνέβηκε στα νερά της χερσονήσου της Καρπασίας κοντά στο χωριό Γαληνόπορνη σε βάρος καραβιού ενετικής ιδιοκτησίας καταγράφηκε στο αρχείο του ενετικού προξενείου της Λάρνακας.

Ο καπετάνιος του ενετικού πλοίου Λούκα Πέροβιτς, από το Πέρασιω της Δαλματίας, ενώ επέστρεφε από την Αλεξανδρέττα της Συρίας, αγκυροβόλησε στη Γαληνόπορνη της Καρπασίας για να φορτώσει στο καράβι του ξυλοκάρβουνα για τη Λάρνακα. Ο πλοίαρχος κατέβηκε για να διαπραγματευτεί την τιμή και την ποσότητα, οπότε και στην απουσία του προσέγγισε το καράβι του εξοπλισμένη γολέτα, που έφερε τη ρωσική σημαία. Με την πρόταση των κανονιών της γολέτας και των όπλων του πληρώματος το ενετικό πλοίαριο αναγκάστηκε να παραδώσει όλο του το εμπόρευμα. Αφού ο Λούκα Πέροβιτς ήταν εναντίον πολιτικής και το πλοίο του έφερε την ενετική σημαία, κατάθεσε το παράπονό του στο ενετικό προξενείο στη Λάρνακα και έφερε μάρτυρες όλο το πλήρωμα του. Κατάθεσαν όλοι πανομοιότυπα το πιο πάνω περιστατικό περιγράφοντας με λεπτομέρεια την επίθεση του ρωσικού πλοίου και την κατάσχεση διά της βίας του εμπορεύματος, των όπλων, όλων των τροφίμων του πληρώματος, ακόμη και τη ζεστή κατσαρόλα με φασόλια που είχαν ετοιμαστεί εκείνη την ώρα για το μεσημεριανό του πληρώματος. Απαιτηση του καπετάνιου Λούκα Πέρεβιτς ήταν να συλληφθεί ο καπετάνιος Κωνσταντής της ρωσικής γολέτας και να αναγκαστεί να επιστρέψει τα κλοπιμαία ή την αντίστοιχη αξία σε χρήματα, να αποζημιώσει για τις

Αποψη της Λάρνακας σε λιθογραφία των αρχών του 19ου αιώνα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Υποταγή Τούρκων αιχμαλώτων στον Λάμπρο Κατσώνη, πίνακας της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

ζημιές που προκάλεσε και να πληρώσει ακόμα και τους ανάλογους τόκους.

Η τελευταία πράξη των Ορλοφικών στις θάλασσες της Κύπρου καταγράφηκε με νέα παρουσία του αντιναύαρχου Γεώργιου Ρίζου στη Λάρνακα μεταξύ 13-18 Μαΐου 1774 με σημαντική μοίρα του στόλου. Κάτεσχον ό,τι πολύτιμο βρήκαν από τα οθωμανικά πλοία που βρήκαν αγκυροβολημένα στο λιμάνι Λάρνακας. Μετά από πληροφορίες που εξασφάλισαν από Έλληνες της Κύπρου, η ίδια μοίρα αιχμαλώτισε στη θάλασσα της Κερύνειας τουρκικό πλοίο, το οποίο μετέφερε 300 πουγκιά με χρήματα του τουρκικού κρατικού ταμείου της Κύπρου καθώς και άλλα τιμαλφή και εμπορεύματα. Στο επεισόδιο έλαβε μέρος με τη γολέτα του και ο κάτοικος Λάρνακας, καπετάνιος Σωτήρης Ζακυνθινός. Το 1774 οι ρωσικές μοίρες του στόλου επιτίθεντο στην περιοχή της Κύπρου και κατά εμπορικών πλοίων υπό γαλλική σημαία, αφού οι Γάλλοι στήριζαν τον Σουλτάνο. Ο Γάλλος πρόξενος στη Λάρνακα, Αστιέρ, διαμαρτυρήθηκε έντονα στη ρωσική κυβέρνηση.

Η δράση του ρωσικού στόλου στα νερά της Κύπρου ανάγκασε τον τουρκικό στρατό που αφίχθηκε στο τέλος του 1772, να παραμείνει στην Κύπρο για 18 μήνες μέχρι την υπογραφή της συνθήκης ειρήνευσης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στις 21

Ιουλίου 1774. Όμως οι τουρκικές αρχές της Κύπρου χρέωσαν τους Έλληνες με 1.600 τουρκικά γρόσια κάθε φεγγάρι, που ήταν το κόστος της έλευσης των στρατευμάτων. Υπέρογκο ποσό, το οποίο η Εκκλησία της Κύπρου αναγκάστηκε να πληρώσει, αφού δανεισθηκε χρήματα από τους μεγαλέμπορους και τους προξένους της Λάρνακας. Ο ιστορικός αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ο οποίος έζησε τα γεγονότα, αναφέρει τον θαυμασμό του για τις νίκες των Ρώσων στο Αιγαίο, αλλά προσθέτει ότι η Κύπρος υπέστη μεγάλη δοκιμασία και ζημιές, όσο και τα άλλα νησιά του Αιγαίου. Προφανώς αναφέρεται στη υπέρογκη χρηματική αποζημίωση, αλλά και στη διαχρονικά αυθαίρετη και βίαιη συμπεριφορά των Τούρκων στρατιωτών και ναυτών απέναντι στον ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου.

Η Συνθήκη Ειρήνης, η αρχή κι όχι το τέλος

Η πολιτική της εξέφρονος οδού, που ακολούθησε η εθναρχία της Κύπρου και η τήρηση αποστάσεων από την ένοπλη συμμετοχή και τη Ρωσία κράτησε τους Κύπριους μακριά από την οργανωμένη συμμετοχή στην προσπάθεια. Αλλά και η Ελλάδα, που συμμετείχε με την ψυχή και το σώμα έμεινε εκτός οποιασδήποτε ρωσικής διεκδίκησης. Κατά τη διάρκεια

των διαπραγματεύσεων ειρήνευσης με την Τουρκία το 1774, οι Ρώσοι θεώρησαν σημαντικότερο να αποσπάσουν τις γειτονικές προς αυτούς χώρες και τα οθωμανικά λιμάνια στον Εύξεινο Πόντο και να παραδώσουν τα 18 ελληνικά νησιά που κρατούσαν στα Δαρδανέλλια, στο Αιγαίο, ως επίσης τη Βηρυτό. Η φιλοδοξία των Ρώσων να γίνουν μια μεσογειακή ναυτική δύναμη και οι μεγάλες τους επιτυχίες στο Αιγαίο, την Αίγυπτο, την Παλαιστίνη και τη Βηρυτό έμειναν χωρίς αντίκρισμα, επειδή πέρα από τους Τούρκους, οι Άγγλοι και οι Γάλλοι εναντιώθηκαν κάθετα σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Το σημαντικότερο όμως πλεονέκτημα που κερδήθηκε από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή για όλους τους Ορθόδοξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα για τους Κυπρίους ήταν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγνώρισε τη Ρωσική Αυτοκρατορία ως την προστάτιδα των χριστιανών στην επικράτειά της, πράγμα που η Ρωσία το εκμεταλλεύτηκε πλήρως για τις μελλοντικές της επεκτάσεις σε βάρος των Τούρκων. Η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή ανάγκασε επίσης την Τουρκία να δεχτεί τη διπλωματική εκπροσώπηση της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, οπότε και η Ρωσία διόρισε το 1780 τους πρώτους πρεσβευτές της στην Κωνσταντινούπολη και προξένους στα άλλα μεγάλα αστικά και ορθόδοξα κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η παρουσία των προξένων της Ρωσίας στα διάφορα ελληνικά μέρη καλυπτόταν από τη ζωή των ραγιάδων αφού υπήρχε ένα φιλικό μάτι ενάντια στην αυθαιρεσία των τοπικών πασάδων και των φανατικών ισλαμιστών.

Στη Λάρνακα της Κύπρου, με καθυστέρηση άλλων πέντε χρόνων κατέφθασε στις 4 (15) Ιουλίου 1785 ο πρώτος Ρώσος πρόξενος στο νησί, ο Ιωάννης Ατσάλι. Ήταν

ένας Έλληνας λοχαγός του ρωσικού στρατού, που είχε λάβει μέρος στα Ορλοφικά και ο οποίος έτυχε πανηγυρικής υποδοχής κατά την άφιξη του στον λιμένα Λάρνακας και έγινε μάρτυρας μιας απίστευτα ενθουσιώδους συγκέντρωσης κατά την πρώτη ύψωση της ρωσικής σημαίας στο προξενείο του, πολύ κοντά στο σπίτι του Ευαγγέλη Περισιτιάνη, που βρισκόταν έξω από την εκκλησία της Μητροπόλεως Κιτίου. Η προσθήκη του Ρώσου Προξένου στο διπλωματικό σώμα της Κύπρου άλλαξε τα δεδομένα. Οι Ρώσοι πρόξενοι προσέφεραν προστασία στους Έλληνες και σκόρπισαν νέο αέρα αισιοδοξίας για την ελευθερία της Κύπρου. Διεκπεραιώναν τις μυστικές συνεννοήσεις με τους Έλληνες και έσωζαν όλους όσους κυνηγούσε το καθεστώς εκτός από εγκληματίες. Το φιλικό μάτι του Ρώσου προξένου και των συνεργατών του παρακολουθούσε τις αυθαιρεσίες των πασάδων και των φανατισμένων ισλαμιστών και τους κατήγγελλε στην Πύλη. Η παρουσία τους στην Κύπρο ήταν πλέον συνεχής με εξαίρεση των περιόδων που μαίνονταν ρωσοτουρκικοί πόλεμοι.

Όμως, και οι Ρώσοι πήραν ένα σοβαρό μάθημα από την πρώτη τους στρατιωτική παρέμβαση στην Ανατολική Μεσόγειο. Διαπίστωσαν ότι οι ζεστές θάλασσες των Ελλήνων βρισκόντουσαν σε επικίνδυνα νερά όπου φύλακες τους δεν ήταν οι Οθωμανοί, αλλά αποδείχτηκε ότι ήταν οι Άγγλοι και Γάλλοι με το υπέρτερο ναυτικό τους. Οι μεγάλες αυτές δυνάμεις θεωρούσαν κόκκινο πανί την παρουσία των Ρώσων στη Μεσόγειο, όμως οι Ρώσοι δεν το έβαλαν κάτω. Το επόμενο σχέδιο ήταν η αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Άρα και τα Ορλοφικά ήταν απλώς η έναρξη της απελευθερωτικής προσπάθειας των Ελλήνων, στην οποία ανελλιπώς συμμετείχαν και οι Κύπριοι.

Ο Αλέξης Μιχαηλίδης είναι ιστορικός ερευνητής.

MATHIOSstone®

only nature can copy us

**Ανανεώστε τον κήπο
σας δημιουργώντας
υπέροχα μονοπάτια
και διαδρόμους.**

Πέτρες δαπέδου με όψη ξύλου
αλλά με την αντοχή και την
ποιότητα της Mathios Stone.
Παντός καιρού,
τοποθετούνται άμεσα.
Δεν χρειάζονται κόψιμο,
λείανση ή ειδική επίστρωση.

**Forest
Whisper**

30 YEAR LIMITED
warranty

**Garden
Step**

baumarket.gr
ΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

210 55 80 120-1

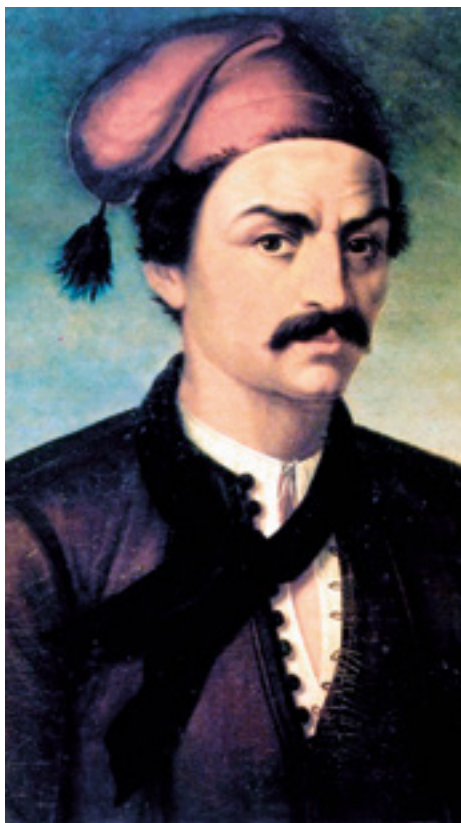
Πανελλαδική παράδοση για **online** & **τηλεφωνικές** παραγγελίες

Η ΦΛΕΓΟΜΕΝΗ ΕΚΔΙΚΗΣΗ. Ο ΚΑΝΑΡΗΣ ΠΥΡΠΟΛΕΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΝΑΥΑΡΧΙΔΑ ΣΤΗ ΧΙΟ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

Τα μεσάνυχτα της 6ης/7ης Ιουνίου 1822 δύο πυρπολικά γλίστρησαν αθόρυβα ανάμεσα από τα πλοία της τουρκικής αρμάδας στο λιμάνι της Χίου. Κανένας από τους Τούρκους που γιόρταζαν εκείνη τη νύχτα το Μπαϊράμι δεν μπορούσε να φανταστεί ότι ο θάνατος πλησίαζε. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης και οι συμπολεμιστές του θα έπαιρναν τρομερή εκδίκηση για τις τουρκικές ωμότητες στο νησί και θα αποδείκνυαν με εντυπωσιακό τρόπο την καταφανή υπεροχή των Ελλήνων επαναστατών έναντι των αντιπάλων τους στη θάλασσα.

Η σφαγή της Χίου

Η Χίος κατά την προεπαναστατική περίοδο υπήρξε τόπος πολυάνθρωπος και ακμάζων, σε ευθεία αντίθεση με τις άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας. Ο φυσικός πλούτος του νησιού, το επιχειρηματικό πνεύμα των κατοίκων, το θαυμαστό σύστημα αυτοδιοίκησης και οι ευνοϊκές συγκυρίες συνετέλεσαν στη μεγάλη οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική του ανάπτυξη. Η έκρηξη της Επανάστασης προκάλεσε κύμα ενθουσιασμού στους κατοίκους του νησιού, το οποίο όμως πολύ σύντομα διαδέχθηκαν η περισκεψη και οι δισταγμοί. Η γειτνίαση με τη Μικρά Ασία, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του σουλτάνου για τον τόπο και το απειροπόλεμο των κατοίκων της καθιστούσε απαγορευτική κάθε σκέψη για εξέγερση. Πολύ γρήγορα όμως η επιτυχία της επανάστασης στη Σάμο προκάλεσε σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού επαναστατικό αναβρασμό.

Η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κανάρη (έργο Νικηφόρου Λύτρα, Πινακοθήκη Αβέρωφ, Μέτσοβο). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Κωνσταντίνος Κανάρης (1793-1877) υπήρξε σημαντική μορφή του ναυτικού αγώνα κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Μετέπειτα ναύαρχος και πολιτικός, διετέλεσε πέντε φορές πρωθυπουργός.

Τον Απρίλιο του 1821 ο Υδραίος πλοίαρχος Ιάκωβος Τομπάζης, επικεφαλής μοίρας 21 πλοίων (11 υδραϊκά, επτά σπετσιώτικα και τρία ψαριανά), κατέπλευσε στη Χίο. Η άφιξη του προκάλεσε αναστάτωση στους Τούρκους, οι οποίοι για ασφάλεια οχυρώθηκαν στο κάστρο της πρωτεύουσας. Ο Υδραίος επαναστάτης συναντήθηκε με τους προύχοντες του νησιού και τους κάλεσε να συμμετάσχουν στον Αγώνα. Η συνάντηση δεν απέδωσε καρπούς. Η ύπαιθρος ευνοούσε την εξέγερση, όχι όμως και η πρωτεύουσα. Η πλειοψηφία των δημογερόντων του νησιού, επηρεασμένη κυρίως από το γεγονός ότι οι Τούρκοι κρατούσαν 40 προκρίτους ως ομήρους (ανάμεσά τους και τον μητροπολίτη Πλάτωνα Φραγκιάδη), αρνήθηκε να ταχθεί υπέρ της Επανάστασης. Έπειτα από τρεις ημέρες διαβουλεύσεων ο Τομπάζης αποχώρησε άπρακτος. Η διπλωματική επιδεξιότητα των Χιωτών δημογερόντων κατάφερε να διαλύσει τις υποψίες των Τούρκων και η σύντομη παρουσία της ελληνικής μοίρας στο νησί να μην έχει δυσμενείς επιπτώσεις στον πληθυσμό. Σύντομα όμως οι πιέσεις και η βαρύτερη φορολογία που είχε επιβάλει στους κατοίκους ο νέος διοικητής, Μεχμέτ Εμίν Βαχίτ πασάς, οδήγησε πολλούς Χιώτες σε επαναστατικές σκέψεις.

Ένας Χιώτης, ο Αντώνιος Μπουρνιάς, ο οποίος είχε υπηρετήσει παλαιότερα στον στρατό του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο με τον βαθμό του λοχαγού, επανέφερε το ζήτημα στο προσκήνιο. Αφού συναντήθηκε με τον Δημήτριο Υψηλάντη και απέτυχε να λάβει βοήθεια, ήλθε σε επαφή με τον Λυκούργο Λογοθέτη. Διαβεβαίωσε τον ηγέτη των Σαμιών επαναστατών ότι οι Χιώτες ήταν έτοιμοι να εξεγερθούν μόλις λάμβαναν βοήθεια. Ο Λογοθέτης συμφώνησε και στις 11 Μαρτίου 1822 αποβιβάστηκε επικεφαλής 2.500 ανδρών στο Κοντάρι της Χίου, χωρίς να έχει ενημερώσει την κυβέρνηση και τα ναυτικά νησιά (Υδρα,

Σπέτσες, Ψαρά) για το εγχείρημά του. Οι Τούρκοι πρόλαβαν και αποσύρθηκαν στο φρούριο, χωρίς να προλάβουν οι Χιώτες και οι Σάμιοι να εκμεταλλευθούν το στοιχείο του αιφνιδιασμού. Οι Σάμιοι εισήλθαν στην πρωτεύουσα και αρκέστηκαν σε χαλαρή πολιορκία του φρουρίου. Ο πληθυσμός αρχικά βρέθηκε σε στάση αναμονής κλεισμένος στα σπίτια του, αλλά τις επόμενες ημέρες η άφιξη ενόπλων (με αυτοσχέδια μέσα) χωρικών δημιούργησε κλίμα επαναστατικού ενθουσιασμού. Στο μεταξύ ο Λογοθέτης κατάργησε τη δημογεροντία του νησιού και διόρισε μια επιτροπή η οποία ζήτησε αμέσως τη συνδρομή του ελληνικού στόλου. Δυστυχώς πολύ γρήγορα ο Λογοθέτης και ο Μπουρνιάς βρέθηκαν σε διάσταση ερίζοντας για την αρχηγία της επιχείρησης. Το γεγονός αυτό υπέσκαψε το ηθικό των επαναστατών.

Ο σουλτάνος, όταν πληροφορήθηκε για την απόβαση των Σαμιών στη Χίο, εξοργίστηκε και αντέδρασε με σκληρότητα διατάσσοντας την εκτέλεση τριών ομήρων προκρίτων από τη Χίο, καθώς και 60 εμπόρων που ήταν εγκατεστημένοι στην Κωνσταντινούπολη. Κατόπιν διέταξε την προετοιμασία του στόλου και τη συγκέντρωση στρατευμάτων στον Τσεσμέ, με σκοπό να μεταφερθούν από εκεί στη Χίο. Στις 25 Μαρτίου μια μεγάλη μοίρα του τουρκικού στόλου βρισκόταν στην Καλλιπολη έτοιμη για αναχώρηση. Δύο ημέρες αργότερα οι Ψαριανοί με επείγον μήνυμα προς την κυβέρνηση επισήμαιναν τον κίνδυνο και την καλούσαν να δραστηριοποιηθεί για να μη χαθεί η Χίος. Οι φόβοι των Ψαριανών, που μόνον αυτοί είχαν σπεύσει με έξι πλοία και πολεμοφόδια να ενισχύσουν τους Χιώτες, επαληθεύτηκαν. Στις εννέα το πρωί της 30ής Μαρτίου, Μεγάλη Πέμπτη, οι επαναστάτες του νησιού διέκριναν έντρομοι στον ορίζοντα την επιβλητική δύναμη του εκθρού η οποία αποτελούνταν από 46 πολεμικά πλοία (σύμφωνα με

«Η σφαγή της Χίου», έργο του Ευγένιου Ντελακρουά (Μουσείο του Λούβρου).

άλλες μαρτυρίες 32) και 22 μεταγωγικά και βοηθητικά. Αρχηγός του στόλου και της επιχειρήσης είχε οριστεί ο Νονέχ Καρά Αλή, ένας από τους λίγους ικανούς αξιωματικούς του ναυτικού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η τουρκική αρμάδα διασκόρπισε τα λίγα ελληνικά πλοία που βρέθηκαν στην πορεία της και κατευθύνθηκε προς τον Τσεσμέ για να παραλάβει τα στρατεύματα και τα άτακτα σώματα τα οποία είχαν συγκεντρωθεί εκεί. Το απόγευμα φάνηκε πάλι στις ακτές της Χίου. Ύστερα από σφοδρό βομβαρδισμό της πρωτεύουσας αποβίβασε 7.000 άνδρες, που ενώθηκαν με τους ομοεθνείς τους οι οποίοι επιχειρούσαν ορμητική έξοδο από το φρούριο. Οι Σάμιοι και οι Χιώτες επαναστάτες εγκατέλειψαν την πόλη και υπο-

χώρησαν στο εσωτερικό του νησιού. Χιλιάδες άμαχοι είχαν στο μεταξύ συρρευτεί στα δυτικά παράλια, με την ελπίδα ότι σύντομα θα φαινόταν ο ελληνικός στόλος και θα τους βοηθούσε να διαφύγουν στα Ψαρά. Την ίδια στιγμή οι Τούρκοι ενισχύονταν συνεχώς με δυνάμεις που έφταναν με λέμβους από την απέναντι μικρασιατική ακτή.

Ο Καρά Αλή μετά τη σταθεροποίηση της θέσης του στην πρωτεύουσα στράφηκε προς το εσωτερικό, για να καταβάλει την αντίσταση την οποία είχαν αποφασίσει να προβάλουν οι χωρικοί. Στις 2 Απριλίου, μετά από γενναία άμυνα, σφαγιασθήκαν στη Μονή του Αγίου Μηνά 3.000 Χιώτες. Ακολούθησαν οι σφαγές στον Άγιο Γεώργιο Συκούση και στη Νέα Μονή, η εκατόμβη

του Ανάβατου και η θυσία του Μελανιού ύστερα από ηρωική αντίσταση. Ελάχιστες επαναστατικές εστίες που απέμειναν σε διάφορα σημεία εξουδετερώθηκαν γρήγορα, ενώ οι Σάμιοι εγκατέλειψαν το νησί αφήνοντας τον τοπικό πληθυσμό στο έλεος των Τούρκων. Ο Καρά Αλή μετά τη νίκη του ανακοίνωσε τη χορήγηση αμνηστίας στους κατοίκους, υπό τον όρο ότι θα κατέθεταν τα όπλα και θα επέστρεφαν στις εστίες τους. Για την επίτευξη αυτού του στόχου μάλιστα αξιοποίησε τους προξένους της Βρετανίας και της Αυστρίας, καθώς και τον αναπληρωτή πρόξενο της Γαλλίας, οι οποίοι ανέλαβαν να μεταφέρουν τις τουρκικές προτάσεις στους κατοίκους και να τους πείσουν να τις δεχτούν. Οι Χιώτες πείστηκαν και παρέδωσαν τα όπλα. Όμως οι τουρκικές προτάσεις αποδείχτηκαν μια καλοστημένη παγίδα και οι άοπλοι κάτοικοι έγιναν βορά στα άγρια στίφη των Τούρκων. Επί 15 ημέρες το νησί είχε παραδοθεί στην καταστροφική τους μανία. Ο επίγειος αυτός παράδεισος του Αιγαίου μετατράπηκε σε ερείπια. Ο Αμερικανός φιλέλληνας Τζωρτζ Τζάρβις (George Jarvis) μάς έδωσε μερικές χαρακτηριστικές εικόνες φρίκης από τις χιλιάδες που συνθέσαν μια από τις πιο αποτρόπαιες σφαγές της παγκόσμιας ιστορίας: *«Μια φρικτή όψη, τα στάχυα σε άριστη κατάσταση, η γη καλά καλλιεργημένη, τα άλογα, τα κατσίκια και τα πρόβατα έβοσκαν, αλλά καμιά ζωντανή ψυχή. Τέσσερις φορές βρήκαμε ένα σωρό από σκοτωμένους άνδρες και γυναίκες. Πόσο σπαρμένη ήταν η ακτή, οι χαράδρες και οι κοιλάδες και πόσο ωραία η θέα! Όμως εδώ ένα πτώμα που πετάχτηκε πάνω από τους βράχους δεμένο χειροπόδαρα και φοβερά ακρωτηριασμένο, εκεί ένα άλλο χωρίς κεφάλι, σχεδόν ακόμα ζεστό, παραπέρα καμιά δωδεκαριά πτώματα που άρχιζαν να σαπίζουν και στην άλλη πλευρά ακόμα μεγαλύτερος αριθμός από ολόγυμνα κορμιά, που μόλις είχαν χάσει την πνοή τους.*

Κομμάτια από ρούχα, οικιακά σκεύη και χίλια δύο άλλα αντικείμενα κείτονταν εδώ και εκεί σκορπισμένα, ενώ μια λοιμική βρώμα απόδιωχνε τη γλυκύτερη μυρουδιά των ανθισμένων λουλουδιών...». Ο αριθμός των θυμάτων είναι πολύ δύσκολο να ειπωθεί με ακρίβεια, καθώς οι πηγές δίνουν διαφορετικές εκτιμήσεις. Το βέβαιο είναι ότι από τους 100.000 κατοίκους του νησιού απέμειναν μόνο 10.000. Αν δεχτούμε ως αληθείς τις μαρτυρίες που μιλούν για 20.000 Χιώτες οι οποίοι κατέφυγαν στα Ψαρά, περίπου 70.000 κάτοικοι σφαγιάστηκαν ή σύρθηκαν στα σκλαβοπάζαρα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης. Μόνο τα Μαστιχοχώρια σώθηκαν από την καταστροφή για να μη στερηθούν τα χαρέμια του σουλτάνου την αγαπημένη τους μαστίχα.

Το δράμα είχε συντελεστεί όταν εμφανίστηκε αργοπορημένος, στις 30 Απριλίου, μπροστά στη Χίο ο ελληνικός στόλος υπό τον Ανδρέα Μιαούλη. Τις τελευταίες ημέρες (26-30 Απριλίου) παρέπλεε τις ακτές του νησιού διασώζοντας απελπισμένους φυγάδες. Η εμφάνισή του προκάλεσε ταραχή στους Τούρκους και οργή στον Βαχίτ πασά, ο οποίος την εκδήλωσε εκτελώντας πολλούς Χιώτες αιχμαλώτους.

Η ελληνική αντίδραση

Τα ελληνικά πλοία βρέθηκαν απέναντι από τα τουρκικά, αλλά σε απόσταση τέτοια ώστε να μη διατρέχουν κίνδυνο από πιθανή αιφνίδια προσβολή. Επί ημέρες διενεργούσαν αδιάκοπους ελιγμούς μεταξύ των παραλίων της Χίου και της Μικράς Ασίας επιδιώκοντας τον ευνοϊκό άνεμο και την κατάλληλη θέση για να εξαπολύσουν τα πυρπολικά τους, χωρίς επιτυχία. Μερικές φορές μόνο ανταλλάσσονταν πυρά από μεγάλες αποστάσεις. Αρνητική εντύπωση προκάλεσε στους φιλέλληνες που βρίσκονταν στα ελληνικά πλοία και στους προξένους της Χίου η διστακτικότητα των Τούρκων να εμπλακούν σε ναυμαχία, τη

Ο Ιάκωβος (Πακουμάκης) Τορμάζης (1782-1829) πυρπολεί το πρώτο τουρκικό δίκροτο στην Ερεσό (8 Ιουνίου 1821). ΔΕΞΙΑ: Ο Ανδρέας Μιαούλης (1769-1835) σε νεαρά ηλικία, (έργο Τζοβάννι Μπόγκι, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα).

στιγμή που διέθεταν ασύγκριτα μεγαλύτερες δυνάμεις από τους Έλληνες, οι οποίοι παρέτασαν έξι κορβέτες, 14 βρίκια και έξι πυρπολικά. Δύο ελληνικές απόπειρες επίθεσης (στις 10 Μαΐου η πρώτη και λίγες ημέρες μετά η δεύτερη) στο στενό του Τσεσμέ απέτυχαν. Σε μια νυκτερινή όμως επιχείρηση στη βόρεια είσοδο του στενού, στις 18 Μαΐου, τα τουρκικά πλοία αιφνιδιάστηκαν, έκοψαν τις άγκυρες τους και προσπάθησαν να διαφύγουν. Στην προσπάθειά τους μερικά συγκρούστηκαν μεταξύ τους, ενώ άλλα υπέστησαν σοβαρές ζημιές από τα πυροβόλα των ελληνικών πλοίων.

Στη συγκεκριμένη σύγκρουση –κατά την οποία οι Έλληνες ναυτικοί επέδειξαν ιδιαίτερη τόλμη και ικανότητα, αφού αναζήτησαν τον ισχυρό εχθρό στο ίδιο του το αγκυροβόλιο και μετά την προσβολή αποσύρθηκαν ταχύτατα χωρίς να υποστούν

απώλειες– αποδείχτηκε ότι η κατά μέτωπο επίθεση ήταν σχεδόν αδύνατη. Η προσβολή του εχθρικού στόλου έπρεπε να είναι αιφνιδιαστική και να έχει ταχύτατα αποτελέσματα πριν ο εχθρός προλάβει να παρατάξει τις μεγάλες του μονάδες. Συνεπώς απαιτούνταν χρήση πυρπολικών. Το πυρπολικό λόγω της αισθητής ανισότητας των αντιπάλων στόλων απέβαινε κύριο όπλο για τον ελληνικό στόλο. Τα άλλα πλοία είχαν αναλάβει επικουρική αποστολή, αφού το ζητούμενο ήταν να προκαλέσουν αντιπερισπασμό στον εχθρό ώστε να δοθεί στο πυρπολικό ευκαιρία δράσης.

Μετά από αυτή τη μικρή επιτυχία των Ελλήνων εκδηλώθηκε απειθαρχία των πληρωμάτων (εξαιτίας καθυστέρησης της μισθοδοσίας τους και εξάντλησης των εφοδίων) και διαφωνία μεταξύ Υδραιών και Σπετσιωτών πλοίαρχων, για τα οποία δεν γνωρίζουμε ούτε τα αίτια ούτε τις αφορμές.

Ψαριανή γαλιότα με ιστιοφορία λατίνι και στο βάθος σκάφος με ιστιοφορία σακολέβας, 1789. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο διάσημος πυρπολητής από τα Ψαρά Δημήτριος Παπανικολής (1790-1855) (έργο Διονυσίου Τσόκου, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Συνέπεια των παραπάνω ήταν να αποσυρθούν τα ελληνικά πλοία στα Ψαρά (μόνο τα ψαριανά και τα υδραϊκά – τα σπετσιώτικα επέστρεψαν στη βάση τους με το αιτιολογικό ότι θα έσπευδαν στην Κρήτη για να εμποδίσουν την απόβαση του αιγυπτιακού στρατού στο νησί). Την ημέρα που αποχωρούσε η σπετσιώτικη μοίρα (31 Μαΐου), αποφασίστηκε από τους Ψαριανούς να χρησιμοποιηθούν πυρπολικά εναντίον της τουρκικής αρμάδας, της οποίας η εξουδετέρωση ήταν επείγουσα και επιτακτική ύστερα από την άφιξη του στόλου του Μεχμέτ Αλή – πασά της Αιγύπτου και συμμάχου του σουλτάνου στο νότιο Αιγαίο. Μαζί τους συμφώνησε και ο Μιαούλης, που με τους Υδραίους πλοίαρχους Λάζαρο Λαλεκό και Ιωάννη Βούλγαρη και σε στενή συνεργασία με τους Ψαριανούς παρακολουθούσε τις κινήσεις των Αιγυπτίων και διαπίστωνε ότι κάθε ημέρα

που περνούσε χωρίς δράση ευνοούσε τα σχέδια του εκθροού. Ο αιγυπτιακός στόλος, μετά την αποβίβαση του στρατού του Μεχμέτ Αλή στην Κρήτη για την κατάπνιξη της εκεί εξέγερσης, θα έσπευδε να ενωθεί με την αρμάδα του Καρά Αλή. Αν ως τότε η επίθεση εναντίον του τουρκικού στόλου ήταν δύσκολη, η εκθροική ναυτική δύναμη θα καθίστατο ακατάβλητη αν ενώνονταν οι δύο στόλοι. Η τουρκική μοίρα οπωσδήποτε δεν ήταν δυνατό να καταστραφεί από την ισχνή δύναμη του ελληνικού στόλου, όμως ένα ισχυρό χτύπημα πιθανότατα θα την ανάγκαζε να αναζητήσει ασφάλεια στα Στενά του Ελλησπόντου. Η ευκαιρία για επίθεση φαινόταν κατάλληλη και μοναδική, επειδή είχε αρχίσει το Ραμαζάνι και τα πληρώματα του τουρκικού στόλου, μετά την εύκολη νίκη τους, είχαν παραδοθεί σε οργιαστική διασκέδαση.

Η απόφαση για την προσβολή του τουρκικού στόλου με πυρπολικά

Το πώς ελήφθη η απόφαση είναι κάτι το οποίο ίσως δεν το μάθουμε ποτέ, καθώς οι θρύλοι που αναπτύχθηκαν εξαιτίας της επιτυχίας του εγχειρήματος προκάλεσαν σύγχυση ως προς την πραγματικότητα. Σύμφωνα με την επικρατέστερη εκδοχή μερικοί Ψαριανοί προώθησαν στη δημογεροντία του νησιού ένα σχέδιο νυκτερινής διείσδυσης ενός πυρπολικού στο λιμάνι της Χίου, όπου ναυλοκούσε ο τουρκικός στόλος, με αποστολή να καταστρέψει όποιο πλοίο καταφέρει. Υπέδειξαν μάλιστα ως καταλληλότερο για την αποστολή τον Κωνσταντίνο Κανάρη. Οι Ψαριανοί πρόκριτοι δέχτηκαν την πρόταση. Πριν αποφασίσουν όμως θέλησαν να αποσπάσουν και τη συγκατάθεση του Κανάρη. Για μια τόσο τολμηρή αποστολή, που άγγιζε τα όρια της αυτοθυσίας, απαιτούνταν εθελοντική προσφορά και όχι εντολή. Κλήθηκε

λοιπόν ο Κανάρης και ρωτήθηκε αν δεχόταν να αναλάβει την επιχείρηση. Εκείνος ζήτησε προθεσμία λίγων ωρών ώστε να συνεννοηθεί με το πλήρωμά του. Όταν επέστρεψε ανακοίνωσε πως θα μετέβαινε με το πυρπολικό του όπου τον διέταξαν.

Κατά μία άλλη εκδοχή η ομάδα των Ψαριανών η οποία αποφάσισε το τολμηρό εγχείρημα δεν υπέδειξε τον Κανάρη ως αρχηγό, αλλά ζήτησε μόνο το πυρπολικό του για να εκτελέσει η ίδια την καταδρομή. Οι δημογέροντες τότε υπέδειξαν στον Κανάρη να παραχωρήσει το πυρπολικό του, εκτός αν ήθελε να αναλάβει προσωπικά την αποστολή. Εκείνος δέχτηκε χωρίς δεύτερη σκέψη. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου του Κανάρη, η αίτηση προήλθε από τον ίδιο. Μάλιστα προκάλεσε την έκπληξη των συμπολιτών του: *«Δεν είχαν εμπιστοσύνη στο κουράγιο μου. Καθόμουνα ήσυχος στο σπίτι μου, δεν ανακατευόμουνα σε μαλώματα και νιράβαλα. Οι πατριώτες μου δεν με θεωρούσαν άξιο να κουμαντάρω μπουρλότο. Στα είκοσι δύο λάβανε ανάγκη από μπουρλοτιέρα καπετάνιο. Παρουσιάστηκα και εγώ και τους φάνηκε παράξενο»*. Ποιος ήταν όμως ο Κανάρης και γιατί η αίτησή του φάνηκε τόσο περιέργη στη Δημογεροντία των Ψαρών;

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης γεννήθηκε το 1790. Ήταν γιος του Μιχάλη Κανάρη και της Μαρίας Μπουρέκα. Γύρω στο 1800 υπηρετούσε ως τζόβενο (μούτσος) στο εμπορικό πλοίο του θείου του Δημητρίου Μπουρέκα, το οποίο κληρονόμησε μετά τον θάνατό του αναλαμβάνοντας την πλοιαρχία και συνεχίζοντας τα μακρινά εμπορικά ταξίδια. Όταν εξερράγη η Επανάσταση, ζήτησε και έλαβε μέρος στον σχηματισθέντα πολεμικό στόλο των συμπατριωτών του υπό την αρχηγία του Νικόλαου Αποστόλη. Έλαβε μέρος σε καταδρομές στα μικρασιατικά παράλια, στην καταδίωξη μερικών τουρκικών πλοίων στη Σέριφο (Οκτώβριος 1821) και στην καταδίωξη

του τουρκικού στόλου δυτικά των Ψαρών (Ιανουάριος 1822). Η αξία του άρχισε σταδιακά να αναδεικνύεται στις ναυτικές επιχειρήσεις των Πατρών. Επειδή δεν είχε δώσει ακόμα καμιά μεγάλη απόδειξη για τη γενναιότητά του, η αίτησή του για την ανάληψη της αποστολής στη Χίο αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από τη δημογεροντία. Σύμφωνα με τον ίδιο, αποφασίστηκε τελικά να γίνει κλήρος μεταξύ του ιδίου και του Παπανικολή, ο οποίος είχε ήδη ως τρόπαιο την πυρπόληση ενός τουρκικού δικρότου στην Ερεσό (Μάιος 1821). Η θεά τύχη αποφάσισε να «τολμήσει» ο Κανάρης. Η μαρτυρία του Παπανικολή επιβεβαιώνει τα λεγόμενα του Κανάρη: *«Η Δημογεροντία διάλεξε δύο: Εμένα και τον Κανάριο, ο κλήρος έπρεπε να πέσει και όποιος έβγαине θα πήγαινε. Ας όφεται ο Ανδρέας Γιαννίτσας. Αυτός με δολιεύθηκε και έδωσε τον κλήρο στον Κωνσταντή»*. Πολλοί Ψαριανοί, μόλις πληροφορήθηκαν την απόφαση, ζήτησαν άδεια να συμμετάσχουν κι αυτοί στην επιχείρηση μη θέλοντας να αφήσουν τις δάφνες της δόξας στον τυχερό συμπατριώτη τους. Η δημογεροντία ζήτησε και τη σύμφωνη γνώμη του Κανάρη, εκείνος όμως αποφάσισε να δράσει μόνος.

Οι Ψαριανοί ανακοίνωσαν την απόφασή τους στον Μιαούλη και του πρότειναν να αποστείλει ένα πυρπολικό. Εκείνος μετά από συνεννόηση με τους διοικητές της μοίρας του επέλεξε για την αποστολή τον έμπειρο Ανδρέα Πιπίνο, ο οποίος είχε συμμετάσχει στην πυρπόληση του τουρκικού δικρότου στον όρμο της Ερεσσού.

Τα πυρπολικά ετοιμάστηκαν αυθημερόν. Το ψαριανό τέθηκε φυσικά υπό τη διοίκηση του Κανάρη και το υδραϊκό υπό τον Πιπίνο. Με βάση μαρτυρίες της εποχής, ο Μιαούλης έδωσε εντολή στον Πιπίνο να υπακούει στον Ψαριανό κυβερνήτη. Η γενική διοίκηση των δύο πυρπολικών ήταν απαραίτητη για τον συντονισμό της δράσης τους και ήταν λογικό να δοθεί στον

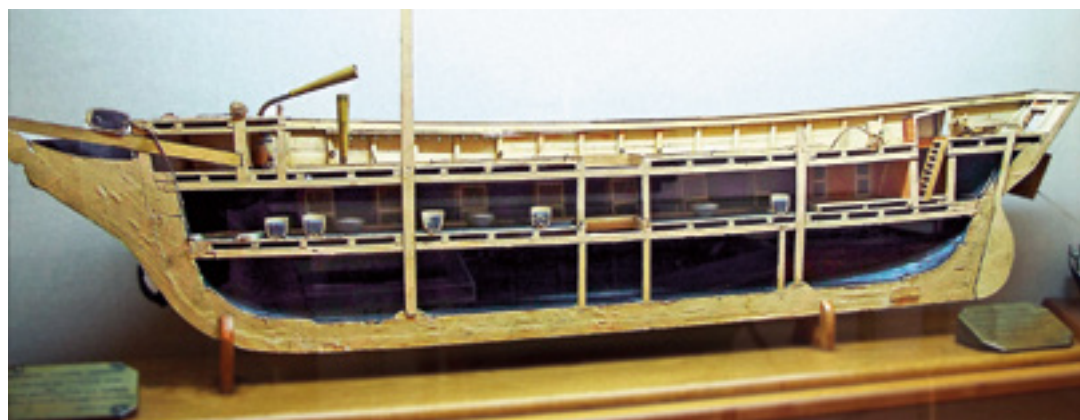
Κανάρη, όχι μόνο επειδή είχε αποφασιστεί να σταλεί στη Χίο, αλλά και διότι γνώριζε καλύτερα τα γειτονικά με τα Ψαρά ύδατα της Χίου. Άλλωστε, μόλις πριν από λίγες ημέρες ο Κανάρης είχε σταλεί από τη Δημογεροντία με άλλους τρεις Ψαριανούς στις ακτές της Χίου για να εμψυχώσουν τους ευρισκόμενους ακόμα στο νησί Σάμιους και να υποσχεθούν στους Χιώτες ότι θα έστελναν πλοία για να τους μεταφέρουν στα Ψαρά.

Τα πυρπολικά θα τα συνόδευαν τέσσερα πλοία, δύο ψαριανά του Ν. Γιαννίτση και του Γ. Κουτσούκου και δύο υδραϊκά υπό τον Ιωάννη Ζάκα και τον Αντώνιο Ραφαλιά. Σύμφωνα με το σχέδιο, θα εισέρχονταν στον κόλπο της Χίου από τη βορεινή πλευρά, την περιοχή των Αγνουσών. Τα δύο ψαριανά πλοία θα τα ακολουθούσαν ώστε να τα βοηθήσουν, αν η περίπτωση το απαιτούσε, και μετά την καταδρομή θα περίμεναν την επιστροφή των πληρωμάτων τους. Τα υδραϊκά πλοία θα μετέβαιναν στη νότια πλευρά του κόλπου, στην περιοχή του Βενετικού, διότι ανάλογα με την κατεύθυνση του ανέμου υπήρχε πιθανότητα τα πληρώματα των πυρπολικών να σπεύσουν προς τα εκεί.

Από την επιχείρηση ο Μιαούλης προσδοκούσε εκείνο το οποίο δεν είχε κατορθώσει κατά την επίθεση της 18ης Μαΐου: να αναγκάσει τον τουρκικό στόλο να καταφύγει στον Ελληόποντο, όπως είχε συμβεί τον προηγούμενο χρόνο με την πυρπόληση του τουρκικού πλοίου στην Ερεσό, ή να τον αποκλείσει με τον φόβο των πυρπολικών στο λιμάνι της Χίου, ώστε να μην καταστεί δυνατή η άμεση ένωσή του με τον αιγυπτιακό στόλο και να προλάβει ο εξασθενημένος ελληνικός να ενισχυθεί.

Η αποστολή

Την 1η Ιουνίου τα πυρπολικά, αφού οι κυβερνήτες και τα πληρώματά τους έλαβαν τη Θεία Μετάληψη, απέπλευσαν από τα Ψαρά ακολουθούμενα από τα άλλα

Ομοίωμα πυρπολικού με σκαμπαβία (Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος).

πλοία. Κατευθύνθηκαν προς τα δυτικά παράλια της Μυτιλήνης, όπου περίμεναν πέντε ημέρες τον κατάλληλο καιρό για να προσεγγίσουν τον στόχο τους, καθώς η παρατεταμένη νημεμία που επικρατούσε τα εμπόδιζε. Την πρώτη μάλιστα ημέρα δύο τουρκικές φρεγάτες που είχαν αποσταλεί από τη Χίο για ανίχνευση πέρασαν από πολύ κοντά τους, χωρίς να τα αντιληφθούν. Το πρωί της 6ης Ιουνίου άρχισε να πνέει βορειοανατολικός άνεμος. Ήταν ακριβώς ο καιρός που περίμεναν οι δύο κυβερνήτες. Αφού ύψωσαν αυστριακές σημαίες για να εξαπατήσουν πιθανά εχθρικά πλοία τα οποία θα συναντούσαν στην πορεία τους, κατευθύνθηκαν προς τις Αγνούσες. Το στρατηγήμά τους αποδείχτηκε σωστό. Πολύ σύντομα ήλθαν σε επαφή με 11 τουρκικά πλοία τα οποία περιπολούσαν στην είσοδο του κόλπου. Τα ελληνικά πυρπολικά, για να μην προκαλέσουν υποψίες, πέρασαν σχεδόν δίπλα από τα τουρκικά πλοία προσποιούμενα ότι κατευθύνονταν στη Σμύρνη. Όταν εισήλθαν στον όρμο της Χίου, είχε πλέον σουρουπώσει. Οι δύο κυβερνήτες όρισαν τους στόχους τους (ο Κανάρης θα επιτιθόταν στη ναυαρχίδα του Καρά Αλή και ο Πιπίνος στην υποναυαρχίδα) και τα συνθηματικά ώστε να αναγνωριστούν κατά την επιστροφή τους. Όμως αμέσως μετά το

ηλιοβασίλεμα ο άνεμος κόπασε ανακόπτοντας την πορεία τους. Ο Πιπίνος πρότεινε να περιμένουν ώσπου να φυσήξει πάλι, αλλά ο Κανάρης απάντησε ότι δεν θα προλάβαιναν να προσεγγίσουν τον εχθρό. Θα συνέχιζαν την πορεία τους έστω και με αργό ρυθμό προσδοκώντας ότι κατά τα μεσάνυχτα ο άνεμος θα δυνάμωνε, όπως συνήθως συμβαίνει σε εκείνα τα νερά, οπότε θα βρίσκονταν πλέον σε απόσταση βολής από την τουρκική αρμάδα.

Ο έμπειρος Κανάρης δικαιώθηκε. Όταν τα πυρπολικά έφτασαν σε απόσταση 12 χλμ. περίπου από τα εχθρικά πλοία, ο άνεμος δυνάμωσε επιτρέποντάς τους να ανοίξουν πανιά και να πέσουν πάνω τους με μεγάλη ταχύτητα. Η στιγμή της επίθεσης δεν θα μπορούσε να ήταν ευνοϊκότερη. Η νύχτα ήταν ασέληνη, οι Τούρκοι γιόρταζαν το Μπαϊράμι και η επαγρύπνησή τους είχε χαλαρώσει. Ακόμα και τα τουρκικά πλοία τα οποία φρουρούσαν την είσοδο του λιμανιού είχαν αγκυροβολήσει και τα πληρώματά τους πανηγύριζαν. Ο στόλος ήταν φωταγωγημένος για τη γιορτή και τα δυνατά φώτα εμπόδιζαν τους ελάχιστους φρουρούς στα πλοία να διακρίνουν τον θάνατο που πλησίαζε σιωπηλά από τη σκοτεινή θάλασσα. Πιο λαμπρά στολισμένα από όλα τα πλοία ήταν η ναυαρχίδα του Καρά Αλή (τρικροτο 84

ΤΡΟΠΟΣ ΜΕΤΑΣΚΕΥΗΣ ΕΝΟΣ ΠΛΟΙΟΥ ΣΕ ΠΥΡΠΟΛΙΚΟ

Η μετασκευή ενός πλοίου σε πυρπολικό γινόταν ως εξής: Σε πρώτη φάση οι τεχνίτες άνοιγαν στο κατάστρωμα του πλοίου τετράγωνα οπές μήκους πλευράς 65 εκ., τις οποίες ονόμαζαν ρούμπους. Κάτω από τους ρούμπους κατασκεύαζαν με σανίδια ειδικές θήκες που ονόμαζαν μίνες της φωτιάς και μίνες της μπαρούτης. Στις μίνες της φωτιάς τοποθετούσαν ένα εμπρηστικό μείγμα από πυρίτιδα, θείο και νίτρο. Την ύλη αυτή την έπλαθαν σε σφαιρίδια δημιουργώντας εμπρηστικά βλήματα. Πάνω από τα σφαιρίδια τοποθετούσαν ξερόκλαδα και άλλα εύφλεκτα υλικά. Στις μίνες της μπαρούτης στερέωναν βαρελάκια τα οποία ονόμαζαν βουτσιά, μέσα στα οποία τοποθετούσαν μεγάλες ποσότητες πυρίτιδας. Ειδικότερα γύρω από το πρωραίο κατάρτι άνοιγαν τέσσερις οπές όπου σφήνωναν ισάριθμα βαρελάκια με κλίση προς τα εμπρός. Τα βαρελάκια αυτά τα γέμιζαν μέχρι τη μέση με πυρίτιδα. Στη συνέχεια τοποθετούσαν ένα ξύλινο διάφραγμα και πάνω από αυτό τοποθετούσαν δεκάδες ευμεγέθη εμπρηστικά βλήματα. Αριστερά και δεξιά του πυροβόλου της πλήρης τοποθετούσαν τμήματα κορμών δέντρου μήκους μεγαλύτερου του ενός μέτρου, τα οποία διέθεταν από ένα κοίλωμα 15 εκατοστών. Το κοίλωμα αυτό το γέμιζαν με την εμπρηστική ύλη με την οποία κατασκεύαζαν τα εμπρηστικά βλήματα. Όταν πυροδοτούσαν την ύλη στα κοιλώματα εκτοξεύονταν τεράστιες φλόγες, οι οποίες έφταναν μέχρι τα πανιά των καταρτιών των πλοίων-στόχων.

Οι εσωτερικές πλευρές του πυρπολικού αλείφονταν με πίσσα, οινόπνευμα και θείο. Σε διάφορα σημεία του σκάφους τοποθετούσαν δέματα ξερόκλαδων και δαδιών, σακιά με πίσσα, βαρέλια με ρετσίνα και θειάφι, αλλά και δοχεία με νέφτι και οινόπνευμα. Για την πυροδότηση του πυρπολικού κατασκεύαζαν ένα τετράγωνο λούκι στο υπόστρωμα, το οποίο άρχιζε από το ένα πορτέλο της πρύμνης, προχωρούσε μέχρι την πλήρη παράλληλα προς τα εσωτερικά τοιχώματα της μίας πλευράς του πυρπολικού και στη συνέχεια επέστρεφε προς την πρύμη παράλληλα προς τα εσωτερικά τοιχώ-

ματα της άλλης πλευράς του, για να καταλήξει στο άλλο πορτέλο της πρύμνης. Κάθετα προς το λούκι αυτό κατασκεύαζαν άλλα κοντύτερα λούκια τα οποία οδηγούσαν στις μίνες της φωτιάς και της μπαρούτης. Σε όλα αυτά τα λούκια διοχέτευαν πυρίτιδα. Με την πυροδότηση μια βροχή εμπρηστικών βλημάτων έπεφτε πάνω στο πλοίο-στόχο δημιουργώντας πολλές διαφορετικές εστίες φωτιάς, οι οποίες αποσυντόνιζαν το πλήρωμα στην προσπάθεια κατάσβεσης. Στα πλευρικά τοιχώματα του πλοίου κατασκεύαζαν θυρίδες (μπουκαπόρτες) για την κυκλοφορία του αέρα, όταν θα πυροδοτούσαν το πυρπολικό, και την ταχύτερη μετάδοση της φωτιάς. Όταν το πυρπολικό βρισκόταν σε πορεία οι θυρίδες παρέμεναν κλειστές, για να μην επηρεάζονται από την υγρασία οι εύφλεκτες ύλες που έφερε. Όταν βέβαια προσέγγιζε τον στόχο του όλες οι θυρίδες ήταν ανοικτές. Μετά την προσκόλληση και την πρόσδεση στον στόχο (η οποία ενισχυόταν με γάντζους) οι πυρπολητές διέφευγαν με μια λέμβο (σκαμπαβία), την οποία ανέσυραν με ένα σχοινί το οποίο ήταν στερεωμένο σε όλο το μήκος της μη βαλλόμενης πλευράς του πυρπολικού. Τελευταίος επιβιβάζόταν ο κυβερνήτης, ο οποίος με πυρό πυροδοτούσε την πυρίτιδα η οποία βρισκόταν μέσα στα λούκια. Στη συνέχεια οι πυρπολητές απομακρύνονταν κωπηλατώντας προς το πλοίο υποστήριξης, το οποίο με πυκνούς κανονιοβολισμούς κρατούσε σε απόσταση πιθανές εχθρικές λέμβους που επεδίωκαν να πλησιάσουν τη σκαμπαβία. Πολλές φορές πυρπολητές αναγκάστηκαν να δώσουν μάχες σώμα με σώμα με πληρώματα πλοίων-στόχων ή με αποσπάσματα τα οποία επέβαιναν σε λέμβους καταδίωξης. Σε αυτές εκτός από τα κλασικά ατομικά όπλα (πιστόλες, τσεκούρια, γιαταγάνια) χρησιμοποιούσαν τα περίφημα τρομπόνια. Τα όπλα αυτά γεμίζονταν με πολλά μικρά σφαιρίδια τα οποία με τον πυροβολισμό διασπείρονταν καλύπτοντας μεγάλη επιφάνεια. Επρόκειτο για ιδανικό ναυτικό όπλο, χρήσιμο για συμπλοκές σε μικρές αποστάσεις και στενούς χώρους όπως είναι αυτοί των πλοίων.

πυροβόλων) και το δίκροτο του Μπεκήρ μπέη, που χρησιμοποιούνταν ως υποναυαρχίδα. Ειδικά στην πρώτη βρίσκονταν 2.286 άτομα, πολλά από αυτά προσκεκλημένοι του Καρά Αλή στη μεγάλη γιορτή που διοργάνωνε για το Μπαϊράμι. Ανάμεσά τους ξεχώριζαν οι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί του στόλου και του αποβατικού σώματος στη Χίο αλλά και αξιωματούχοι του νησιού, του Τσεσμέ και της Σμύρνης. Στα αμπάρια του πλοίου βρίσκονταν αλυσοδεμένα μερικές εκατοντάδες γυναίκοπαιδα αναμένοντας τη σκληρή τους τύχη στα χέρια του κατακτητή. Ανάμεσα στα πολύχρωμα φανάρια που στόλιζαν τα κατάρτια της ναυαρχίδας αργοσάλευαν μερικοί απαγχονισμένοι Χιώτες και το κεφάλι και το δεξί χέρι του Κορσικανού φιλέλληνα Βαλέστ, τον οποίο οι Τούρκοι συνέλαβαν στην Κρήτη, τον εκτέλεσαν και έστειλαν τα μέλη του ως δώρο στον Καρά Αλή. Ο «διάκοσμος» των Τούρκων συμπληρωνόταν από θύματα της σφαγής της Χίου σε κατάσταση αποσύνθεσης, τα οποία έπεφταν παρασυρμένα από τα θαλάσσια ρεύματα στην ίσολο γραμμή του πλοίου.

Οι δύο Έλληνες κυβερνήτες εντόπισαν εύκολα τους δύο στόχους από την πλούσια φωταγώγηση και άρχισαν τους ελιγμούς ανάμεσα στα άλλα πλοία ώστε να προσεγγίσουν. Μερικοί Τούρκοι σκοποί τους εντόπισαν, αλλά δεν φαντάστηκαν ότι τα «αυστριακά ελαφρά μεταγωγικά» ήταν δυνατόν να είναι εχθρικά τα οποία τολμούσαν να πλεύσουν κοντά στη μεγαλύτερη μονάδα του τουρκικού στόλου. Το σκάφος του Κανάρη προσπέρασε μια φρεγάτα και βρέθηκε σε απόσταση αναπνοής από τη ναυαρχίδα. Ήταν μία μετά τα μεσάνυχτα όταν μια άγρια κραυγή από το τουρκικό πλοίο καλούσε τον «αδέξιο Αυστριακό κυβερνήτη» να αλλάξει πορεία για να αποφευχθεί η διαφαινόμενη σύγκρουση. Όμως εκείνος δεν υπάκουσε και με μεγάλη επιδεξιότητα κατόρθωσε

να εισαγάγει τον πρόβολο του σκάφους σε μια ανοικτή θυρίδα της ναυαρχίδας. Τότε οι Τούρκοι φρουροί συνειδητοποίησαν με τρόμο τη σημασία αυτού του θανάσιμου «εναγκαλισμού». Άρχισαν να πυροβολούν κατά των τολμηρών καταδρομέων και να σημαίνουν συναγερμό, όμως οι εορταστικοί κανονιοβολισμοί από το φρούριο της Χίου κάλυψαν τις αγωνιώδεις κραυγές τους. Με απίστευτη ταχύτητα οι Ψαριανοί ναύτες στερέωσαν γερά με γάντζους το πυρπολικό πάνω στον στόχο, ενώ ο Κανάρης και ο τιμονιέρης Ιωάννης Τσάκαλος έδεσαν το τιμόνι, για να μη χαλαρώσει το σκάφος τους από τα πλευρά του τουρκικού. Λίγο αργότερα το πλήρωμα βρισκόταν στη σκαμπαβία (λέμβος με την οποία απομακρύνονταν μετά την πυροδότηση) και ο Κανάρης με τη φράση «εις το όνομα του Κυρίου» πυροδοτούσε την πλωτή του «εμπρηστική βόμβα». Η σκαμπαβία προσπάθησε να απομακρυνθεί εν μέσω καταιγισμού πυροβολισμών, αλλά ένα σκονινί το οποίο είχε εμπλακεί στην τροπίδα της την ακινητοποίησε. Ένας ναύτης το έκοψε με γρήγορες κινήσεις και η καθυστέρηση δεν αποδείχτηκε μοιραία για το πλήρωμα. «*Κείνα τα λίγα δευτερόλεπτα φτάνανε για να μας καταστρέψουν*», έλεγε «*μετ' απεριγράπτου μειδιάματος*» έπειτα από πολλά χρόνια ο Κανάρης στον ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. «*Ήτανε τόσοι κει πάνω που μονάχα να φτύνανε θα μας έπνιγαν*».

Η ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας

Η φωτιά από το πυρπολικό, βοηθούμενη από τον ευνοϊκό άνεμο, μεταδόθηκε ακαριαία. Ο Κανάρης είχε υπολογίσει άριστα τη θέση προσκόλλησης ώστε οι φλόγες να εξαπλωθούν προς το κεντρικό κατάρτι του πλοίου. Ταυτόχρονα μια βροχή εμπρηστικών βλημάτων έπεσε πάνω στα πανιά των καταρτιών και στις σκηνές που είχαν στηθεί στο κατάρτωμα για τη δεξίωση

του Τούρκου ναυάρχου. Οι σκηνές ανεφλέγησαν αμέσως και οι προσκεκλημένοι, αιφνιδιασμένοι και αγνοώντας τι ακριβώς συνέβη, έτρεχαν ποδοπατώντας ο ένας τον άλλο προς τα άκρα του πλοίου για να σωθούν κραυγάζοντας και μεταδίδοντας τον πανικό, ακόμα και στους πλέον ψυχραιμούς, γρηγορότερα από τη φωτιά. Ο Καρά Αλή εκείνη τη στιγμή αντιλήφθηκε ότι διακυβευόταν η τύχη του πλοίου αλλά και το κεφάλι του, καθώς θα πλήρωνε την οργή του σουλτάνου. Διέταξε να κόψουν τις άγκυρες ώστε να κινηθεί η ναυαρχίδα και να λυτρωθεί από τον πύρινο εναγκαλισμό. Ήταν μάταιος κόπος, καθώς το πυρπολικό ήταν γερά στερεωμένο και κινήθηκε μαζί της. Αλλόφρων τότε ο ναύαρχος έριξε το πλήρωμά του στον αγώνα της κατάσβεσης. Όμως ήταν αργά. Εκτός από τα κατάρτια, τα οποία είχαν λαμπαδιάσει, οι φλόγες είχαν εξαπλωθεί μέσω των ανοικτών κανονιοθυρίδων στο εσωτερικό. Εκεί μια μεγάλη ποσότητα από στοιβαγμένα πανιά και σκηνές δημιούργησε νέα εστία φωτιάς, η οποία έσβησε κάθε ελπίδα σωτηρίας για το πλοίο. Τα φλεγόμενα κομμάτια από τα κατάρτια που έπεφταν στο κατάστρωμα και ο αποπνικτικός καπνός δεν επέτρεψαν στο ήδη πανικόβλητο πλήρωμα να προχωρήσει σε συντονισμένη προσπάθεια κατάσβεσης. Παράλληλα τα 84 πυροβόλα του σκάφους από την υπερθέρμανση εξαπέλυσαν έναν ακούσιο κανονιοβολισμό εναντίον όσων πλοίων έσπευδαν προς βοήθεια. Εκείνα άφησαν τη ναυαρχίδα στη μοίρα της, έκοψαν βιαστικά τις άγκυρες και ανέκρουσαν πρύμνα, σε μια προσπάθεια να αποφύγουν τις καταστρεπτικές βολές. Εξαιτίας της ταραχής τους όμως υπέστησαν σημαντικές ζημιές συγκρουόμενα μεταξύ τους. Μια συντονισμένη επίθεση του ελληνικού στόλου εκείνη τη στιγμή του άκρατου πανικού ίσως κατέστρεφε ολοσχερώς την τουρκική αρμάδα.

Σε ελάχιστο χρόνο φάνηκε πως τίποτα

πια δεν θα έσωζε τη ναυαρχίδα. Μάταια ο Καρά Αλή λυσομανούσε προστάζοντας τους άνδρες του να παλέψουν με τη φωτιά. Κανένας δεν τον υπάκουε. Άλλοι έπεφταν στη θάλασσα και άλλοι επιβιβάζονταν στις ελάχιστες λέμβους οι οποίες δεν είχαν καεί. Ο Τούρκος ναύαρχος σύρθηκε με τη βία σε μια λέμβο από τους σωματοφύλακές του. Τη στιγμή της επιβίβασης όμως ένα μεγάλο κομμάτι από το κεντρικό κατάρτι έπεσε πάνω του τραυματίζοντάς τον θανάσιμα (σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή ο Καρά Αλή βρισκόταν ακόμα στο πλοίο όταν εξερράγη η πυριτιδαποθήκη και το απανθρακωμένο σώμα του βρέθηκε την επόμενη ημέρα στην ακτή).

Στις δύο μετά τα μεσάνυχτα η φωτιά έφτασε στην πυριτιδαποθήκη και το πλοίο τινάχτηκε στον αέρα. *«Όταν το υπέροχο καράβι των 84 πυροβόλων ανατινάχθηκε»*, έγραψε ο ανταποκριτής της εφημερίδας *Spectateur Oriental*, *«η έκρηξη ήταν τρομερή. Η πολιτεία της Χίου την ένιωσε σαν τράνταγμα από δυνατό σεισμό. Οι Τούρκοι που κοίταζαν το θέαμα από την ξηρά, λες και κτυπήθηκαν από αστροπελέκι, οι περισσότεροι έπεσαν κάτω ουρλιάζοντας»*. Ο Βαχίτ πασάς, συγκλονισμένος από το τρομερό θέαμα, έγραψε στα απομνημονεύματά του: *«Η λάμψη ανεβαίνοντας μέχρι τον ουρανό διήρκεσε σχεδόν μέχρι το πρωί... και έτσι απαισία πανηγυρίστηκε το Μπαϊράμι μας»*.

Σύμφωνα με αναφορά του προξενικού πράκτορα της Αυστρίας στη Νέα Έφεσο, ο οποίος βρισκόταν εκείνη τη νύκτα σε μια βρετανική κορβέτα αγκυροβολημένη λίγο μακρύτερα από την τουρκική αρμάδα, από τα 2.286 άτομα που επέβαιναν στη ναυαρχίδα σώθηκαν μόνο 206. Ο μεγάλος αριθμός των θυμάτων οφείλεται στο γεγονός ότι σημειώθηκε μεγάλη καθυστέρηση στην εκκένωση του πλοίου. Σπαταλήθηκε πολύτιμος χρόνος σε απελπισμένες προσπάθειες κατάσβεσης της πυρκαγιάς. Στους νεκρούς πρέπει να προ-

Ο Κανάρης σε προχωρημένη ηλικία (έργο Σπυρίδωνος Προσαλέντη). ΔΕΞΙΑ: Η σορός του Κωνσταντίνου Κανάρη (3 Σεπτεμβρίου 1877).

στεθούν και τα γυναικόπαιδα τα οποία βρίσκονταν στα αμπάρια της ναυαρχίδας και βρήκαν φρικτό θάνατο από την ενέργεια των ομοεθνών τους.

Τη στιγμή περίπου κατά την οποία ο Κανάρης προσέβαλλε τη ναυαρχίδα ο Πιπίνος προσκολλήθηκε στην υποναυαρχίδα και προκάλεσε ανάφλεξη. Στην αρχή φάνηκε πως πέτυχε και αυτός. Όμως το πυρπολικό του δεν προσδέθηκε καλά και οι Τούρκοι κατάφεραν, ύστερα από επίμονες προσπάθειες, να το απομακρύνουν. Σύμφωνα με τον Γ. Φωτόπουλο το τουρκικό δίκροτο υπέστη τόσο σημαντικές ζημιές ώστε κατέστη μη επιχειρησιακό.

Η επιστροφή των θριαμβευτών

Από τους ηρωικούς Ψαριανούς πυρπολητές δεν έπαθε κανένας τίποτα. Μέσα στη γενική κατάπληξη και τη σύγχυση που προκάλεσε η πυρπόληση της ναυαρχίδας, κατόρθωσαν να πλεύσουν διαμέσου των τουρκικών πλοίων κωπηλατώντας χωρίς να τους καταδιώξει κανένας. Με αυτό

τον τρόπο έφτασαν στη βόρεια πλευρά του πορθμού της Χίου, όπου τους περίμεναν τα πλοία του Γιαννίτση και του Κουτσούκου. Οι Υδραίοι πυρπολητές κατόρθωσαν να σωθούν από τα πλοία τα οποία περίμεναν στο Βενέτικο.

Άφθονο ελληνικό αίμα χύθηκε ως αντίποινα γι' αυτή τη μεγάλη στρατιωτική επιτυχία. Ο Βαχίτ πασάς εγκαινίασε νέο γύρο σφαγών στην πολυπαθη Χίο, από τον οποίο αυτή τη φορά δεν εξαιρέθηκαν ούτε τα Μαστιχοχώρια.

Οι τροπαιούχοι πυρπολητές επανήλθαν στα Ψαρά όπου τα, περιπολούντα μέχρι τις ακτές της Χίου, πλοία είχαν ήδη αναγγείλει τα ευχάριστα. Σύσσωμος ο πληθυσμός είχε συγκεντρωθεί στην ακτή και υποδέχτηκε με ενθουσιασμό και συγκίνηση τους νικητές. Από εκεί οι πυρπολητές οδηγήθηκαν αποθεούμενοι στον ναό του Αγίου Νικολάου, όπου εψάλη δοξολογία. Κατά το διάστημα αυτό τα σημαιοστολισμένα υδραϊκά και ψαριανά πλοία καλονιοβολούσαν αδιάκοπα. Το χαρμόσυνο

Η γυάλινη μπάλα, «πρόγονος» της βόμβας μολότοφ, χρησιμοποιήθηκε με επιτυχία στην πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας το 1822 στη Χίο από τον Κανάρη. Στη φωτογραφία εικονίζεται γυάλινη μπάλα και το ναυτικό μαχαίρι του Κανάρη.

γεγονός αναγγέλθηκε στην κυβέρνηση από τη Δημογεροντία και στην Ύδρα από τους ναυάρχους του στόλου (Μιαούλης, Βούλγαρης, Λαλεχός): *«Φιλογενέστατοι άρχοντες της νήσου Ύδρας, χαιρετε. Δεν έχομεν αιτίαν μακρυλογίας ειμή να σας φανερώσωμεν εν συντομία δίδοντες σας την μεγάλην χαροποιάν είδησιν, ην ταύτην την στιγμίν έφεραν οι βαρδακόσταις, όπου είχον υπάγει διά να συντροφεύσουν τα μπουρλότα μας, ως είχομεν κάνει γνωστόν. Εχθές διά νυκτός η ώρα 6, το ιδικόν μας μπουρλότον σύμφωνα με το ψαριανόν ώρμησαν κατά του τυραννικού στόλου, όπου ήτον αραγμένος εις Χίον, και πλησιάσαντα μεταξύ εις τα δύο δελίνια, το μεν εν μπουρλότον έπεσεν επάνω εις το εν δελίνι και αμέσως επήρην φωτιάν, το δε άλλο εις άλλο δελίνι, και αυτό ομοίως επήρε φωτιάν, και εις μίαν ώραν δεν έμεινε ίχνος απ' αυτά, επήγαν κατά διαβόλου».* Το συγκεκριμένο έγγραφο αναφέρει δύο πυρπολημένα τουρκικά

πλοία. Ένα άλλο έγγραφο επίσης, του Ν. Αποστόλη, με την ίδια ημερομηνία, το οποίο εστάλη στους *«φιλογενεστάτους Αρμοστές των νήσων»* βεβαιώνει τα ίδια. Πιθανώς οι Ψαριανοί δεν γνώριζαν ακόμα ότι η υποναυαρχίδα δεν είχε καταστραφεί ή δεν θέλησαν να θίξουν τη φιλοτιμία των Ύδραίων για να μην αποχωρήσουν (μετά την αποχώρηση μάλιστα των Σπετσιωτών), εφόσον τα τουρκικά πλοία ήταν τόσο κοντά τους.

Οι γενναίοι πυρπολητές θεωρήθηκαν σωτήρες της πατρίδας και η κυβέρνηση αποφάσισε να τους ικανοποιήσει ηθικά και υλικά. Την πρόταση υπέβαλε το Υπουργείο των Ναυτικών, με ενθουσιώδες έγγραφο, στο Εκτελεστικό: *«...το Μινιστέριον των Ναυτικών γνωμοδοτεί να δοθεί εκάστον των ναυτών και εκείνων, οίτινες επυρπόλησαν τα βασσέλα, τόσα στρέμματα γης όσα κριθώσιν εύλογον από την υπέρτατην διοίκησιν, με εν δίπλωμα αξιώματος εις τιμήν της φαμιλιάς του και εν*

αργυρούν παράσημον τιμής εις αυτόν». Το Εκτελεστικό όρισε προς διανομή μεταξύ των Υδραίων πυρπολητών 30.000 γρόσια σύμφωνα με υπόσχεση που είχε δώσει ο Μιαούλης. Το ποσό αυτό όμως θεωρήθηκε ασήμαντο και αποφασίστηκε να δοθούν σε όλους τους πυρπολητές (και τους Υδραίους και τους Ψαριανούς) δέκα στρέμματα γης στον καθένα και στους κυβερνήτες 20 στρέμματα. Η δωρεά των Υδραίων ορίστηκε να γίνει από τις εθνικές γαίες της Πελοποννήσου και των Ψαριανών από την Εύβοια. Επίσης αποφασίστηκε να απονεμηθεί σε όλους αργυρό παράσημο, όταν θα καθιερωνόταν τέτοιο από την κυβέρνηση. Η Βουλή, στην οποία υποβλήθηκε η πρόταση του Εκτελεστικού,

υπήρξε πιο γενναιόδωρη. Κατά τη συνεδρίαση με πρόεδρο τον Δημήτριο Υψηλάντη αύξησε το ποσό των προσφερόμενων στρεμμάτων (15 στρέμματα για κάθε πυρπολητή και 30 για τους επικεφαλής) και έδωσε στους αμειβόμενους το δικαίωμα της εκλογής του τόπου. Ο σχετικός νόμος ψηφίστηκε αμέσως αλλά η απονομή δεν πραγματοποιήθηκε παρά έπειτα από 20 ολόκληρα χρόνια! Ωστόσο ούτε η χρηματική αμοιβή δόθηκε σε όλους. Μόνο στους Υδραίους διανεμήθηκαν 30.000 γρόσια. Η παροχή ίσου ποσού στους Ψαριανούς αναβλήθηκε και τελικά ματαιώθηκε. Όπως έχει συμβεί τόσες φορές στην ελληνική ιστορία, μια κυβέρνηση λησμόνησε πολύ γρήγορα τους μαχητές του έθνους.

Η ασημένια λήκυθος όπου φυλάσσεται η καρδιά του Κανάρη, με επιγραφή «Χαίρε καρδιά Ναυάρχου Κανάρη» (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).

Το μόνο που απόλαυσαν οι ηρωικοί πυρπολητές ήταν η δόξα, περισσότερο από όλους ο Κωνσταντίνος Κανάρης. Το όνομα του άσημου ως τότε Ψαριανού δεν έγινε γνωστό μόνο στο Πανελλήνιο, αλλά και παγκοσμίως. Η πράξη του κατέστη σύμβολο ηρωισμού και αυτοθυσίας. Η εικόνα του κυκλοφόρησε σε όλη την Ευρώπη και μεγάλοι ποιητές όπως ο Βίκτωρ Ουγκώ τον απαθανάτισαν με τα ποιήματά τους. Η πυρπόληση της ναυαρχίδας εν μέσω ολόκληρου στόλου είχε προκαλέσει κατάπληξη. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε ως πράξη υπεράνθρωπης τόλμης και ως η «φλογισμένη» ελληνική εκδίκηση για τη σφαγή της Χίου, η οποία είχε προκαλέσει αποτροπιασμό στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη.

Στις 8 Ιουνίου ο τουρκικός στόλος απέπλευσε από το λιμάνι της Χίου και στις 10 έφθασε στη Μυτιλήνη. Ο χρόνος που χρειάστηκε για να διανυθεί μια τόσο μικρή απόσταση έδειξε τον φόβο και τις προφυλάξεις τις οποίες έλαβε ο αντικαταστάτης του Τούρκου ναυάρχου. Στις 15 Ιουνίου τα τουρκικά πλοία μετακινήθηκαν προς τα Μοσχονήσια και έπειτα κατέφυγαν στην Τένεδο. Στις 24 Ιουνίου οι Ψαριανοί πληροφορήθηκαν ότι ο τουρκικός στόλος επέστρεψε στον Ελλησποντο. Η πολυπόθητη ένωση με τον αιγυπτιακό στόλο δεν θα πραγματοποιούνταν και κάθε πιθανή σκέψη των Τούρκων για επίθεση στη Σάμο και στα Ψαρά κατέστη, προς το παρόν τουλάχιστον, μη υλοποιήσιμη.

Ωστόσο η πιο σημαντική συνέπεια ήταν άλλη. Τον Ιούλιο του 1822 η στρατιά του Δράμαλη, σαρώνοντας τα πάντα στο πέραςμά της, εισέβαλε στην Πελοπόννησο. Την κρίσιμη στιγμή κατά την οποία ο τουρκικός στρατός βρισκόταν στον αργολικό κάμπο στα όρια της αυτονομίας του εξαιτίας της τακτικής της καμένης γης του Κολοκοτρώνη, δεν βρέθηκε ο τουρκικός στόλος για να τροφοδοτήσει τους

λιμοκτονούντες στρατιώτες. Ο Δράμαλης αναγκάστηκε να διατάξει επιστροφή στην Κόρινθο, πέφτοντας έτσι σε ολέθρια παγίδα στα Δερβενάκια. Εξίσου σημαντικές ήταν οι συνέπειες του θαυμαστού εγχειρήματος του Κανάρη στον ψυχολογικό τομέα. Ο τρόμος των Τούρκων για τους «φλεγόμενους διαβόλους» τους δημιούργησε ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας στη θάλασσα, το οποίο τους ακολούθησε ως το τέλος της Επανάστασης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κ. Αλεξανδρής, *Αι ναυτικά επιχειρήσεις του υπέρ ανεξαρτησίας αγώνος 1821-1829*, Αθήναι 1930.

Ed. Jurien de La Gravière, *Ιστορία του αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία – κυρίως του ναυτικού*, εκδ. Μπαύρον, Αθήνα 1988.

Εμμ. Θ. Γρηγορίου, *Ο πυρπολητής Κανάρης. Αυτοβιογραφία*, Αθήναι 1940, ακριβής ανατύπωση: εκδ. Λόγχη, Αθήνα 2003.

Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, εκδ. Μέλισσα, Αθήναι 1957.

Π. Κοντογιάννης, *Η πυρπόλησις της τουρκικής ναυαρχίδος υπό του Κανάρη εν Χίω*, Αθήναι 1925.

Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζης Κύπρου, *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Έκθεση κειμηλίων του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου της Ελλάδος*, Λευκωσία, Μάρτιος 1991.

Χρ. Α. Στασινόπουλος, *Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, εκδ. Δεδεμάδη, Αθήναι 1979.

Δημήτρης Φωτιάδης, *Κανάρης*, εκδ. Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1988.

Γ. Φωτόπουλος, *Ιστορία των κατά θάλασσαν αγωνιστών του Ιερού αγώνος του 1821*, Αθήναι 1870.

Εφ. *Ελευθεροτυπία*, *Ε-Ιστορικά* «Η σφαγή της Χίου», τ. 131, 25 Απριλίου 2002 / «Οι ναυμάχοι του 1821», τ. 178, 27 Μαρτίου 2003.

Εφ. *Η Καθημερινή* (Επτά Ημέρες), «Ελλάδα και θάλασσα» (Πολεμικό Ναυτικό), Αθήνα 1997.

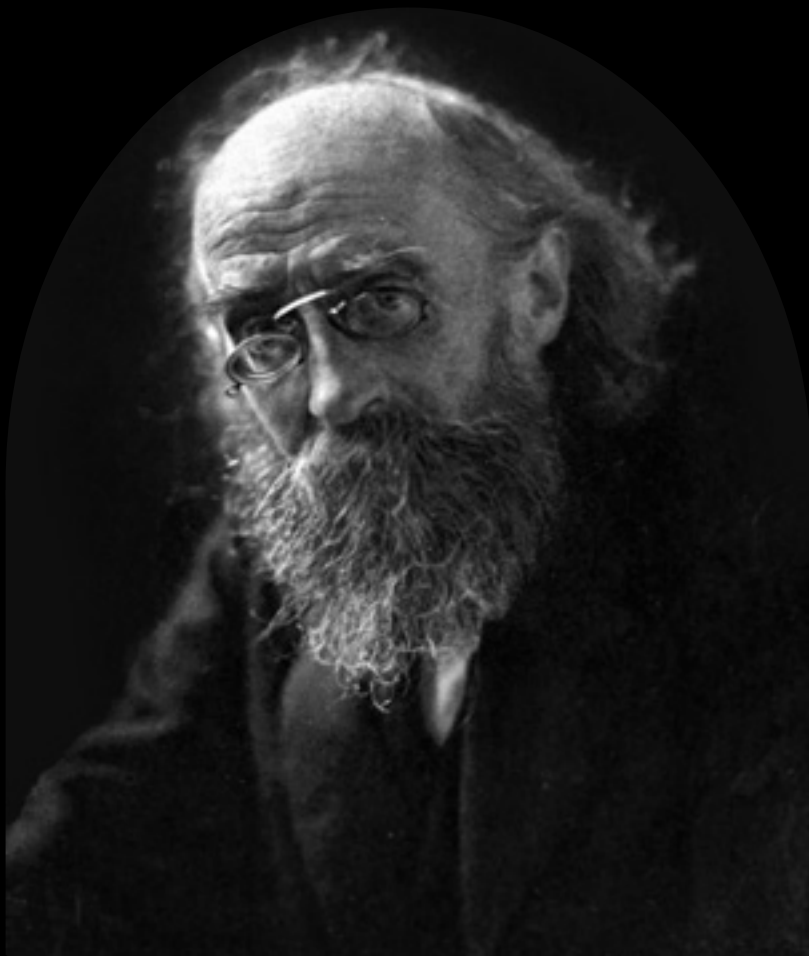
Ο Νίκος Γιαννόπουλος είναι ιστορικός.

1919: Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΗΣ ΒΑΥΑΡΙΑΣ ΚΟΥΡΤ ΑΪΣΝΕΡ

Η αρχή και το τέλος του σοβιέτ του Μονάχου

ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Μετά τη δολοφονία της Ρόζας Λούξεμπουργκ και του Καρλ Λίμπκνεχτ στο Βερολίνο και ο πιο ευφάνταστος σεναριογράφος δεν θα μπορούσε να προβλέψει τη δολοφονία που διαπράχθηκε μετά από ένα μήνα στο Μόναχο, την 21η Φεβρουαρίου 1919, με θύμα τον πρωθυπουργό της Βαυαρίας Κουρτ Άισνερ.

Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ του γερμανικού βαυαρικού κρατιδίου, ο εβραϊκής καταγωγής Κούρτ Άισνερ, μια μάλλον συμπαθητική φυσιογνωμία με τη μακριά λευκή γενειάδα, τα μυωπικά γυαλιά, τη μαύρη ρεπούμπλικα και το φαρδύ και μακρύ γκριζο επανωφόρι του, μετέβαινε πεζή, το πρωί της 21ης Φεβρουαρίου 1919, προς τη βαυαρική Βουλή, για να ανακοινώσει την παραίτησή του. Δεν πρόλαβε όμως να φτάσει σ' αυτήν, διότι ένας νεαρός βασιλόφρονας πετάχτηκε μπροστά του τον πυροβόλησε και τον σκότωσε.

Είχε συμπληρώσει 105 ημέρες στην πρωθυπουργία της Βαυαρίας και είχε πραγματοποιήσει επαναστατικής φύσεως μεταβολές, για τις οποίες άλλοι επαναστάτες της εποχής του σε άλλα μέρη θυσίαζαν αναρίθμητες ζωές, ενώ εκείνος έμεινε γνωστός στην ιστορία για την αναιμακτη δράση του. Δεν ήταν επαγγελματίας πολιτικός αλλά δημοσιογράφος, ειδικευμένος στο φιλολογικό και καλλιτεχνικό ρεπορτάζ. Ήταν βέβαια πολιτικοποιημένος και ενταγμένος στο ριζοσπαστικό τμήμα της σοσιαλδημοκρατικής παράταξης. Η τοποθέτησή του αυτή του στοίχισε την αρχισυνταξία στο επίσημο δημοσιογραφικό όργανο του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος *Vorwärts* (*Εμπρός*) στο Βερολίνο, το 1905, όταν κατηγορήθηκε για ρεβιζιονισμό.

Ο Άισνερ άφησε τότε τη γενέτειρά του, το Βερολίνο, πρωτεύουσα της αυτοκρατικής Πρωσίας, και εγκαταστάθηκε στο Μόναχο, όπου η εν γένει πολιτιστική και φιλελεύθερη ατμόσφαιρα ήταν κατάλληλη για το ταμπεραμέντο και τις πνευματικές ανησυχίες του, μέσα από τις οποίες έβλεπε την πολιτική και ασκούσε την κοινωνική και πολιτιστική δράση του. Στο Μόναχο, πρωταγωνίστησε στο κίνημα υπέρ της Ειρήνης και κατά του Πολέμου, που αναπτύχθηκε την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1914, και έκανε το παν για να ξεση-

κώσει τον λαό της Βαυαρίας εναντίον της τάσης του Βερολίνου να βοηθήσει στρατιωτικά την Αυστροουγγαρία να συγκρουστεί πολεμικά με τη Σερβία.

Όταν η προσπάθειά του απέτυχε και ο πόλεμος άρχισε, ο Άισνερ δεν μπορούσε βέβαια να ταχθεί ενάντια στην πατρίδα του. Διέκρινε όμως τον πόλεμο σε αμυντικό και επιθετικό. Και συγκατατέθηκε, όπως και άλλοι σοσιαλιστές, στην πολεμική προσπάθεια που απέβλεπε στην άμυνα της πατρίδας, ενώ τάχθηκε κατά του επιθετικού, επεκτατικού πολέμου, που σήμαινε προσαρτήσεις ξένων εδαφών.

Ο αγώνας του Άισνερ άρχισε να δικαιώνεται, όταν ο ενθουσιασμός από τις νίκες των πρώτων ετών του πολέμου εξατμίστηκε και στους δρόμους των γερμανικών πόλεων κυκλοφορούσαν τα καρτσάκια των αναπήρων πολεμιστών και τα νοσοκομεία γέμιζαν από τους ήρωες της πρώτης γραμμής με κομμένα χέρια και πόδια.

Ο Γερμανοεβραϊός δημοσιογράφος έκρινε πως η ευκαιρία για μια νέα εκστρατεία κατά του πολέμου είχε φτάσει, κι ας βρίσκονταν οι γερμανικές στρατιές στο Βέλγιο, τη Γαλλία και τη Ρωσία, σε προωθημένες θέσεις. Δεν περιορίστηκε τότε ο Άισνερ στην πυρίνη αντιπολεμική αρθρογραφία του. Άπλωσε τη δράση του και στο ξεσκήωμα των εργατών της πολεμικής βιομηχανίας, τους οποίους οδηγούσε από απεργία σε απεργία από τις αρχές του 1918, τώρα πια όμως ως αρχηγός των Ανεξάρτητων Σοσιαλιστών της Βαυαρίας που είχαν αποσπαστεί από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD) και είχαν δημιουργήσει δικό τους κόμμα, το Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα (USP).

Για τη δράση του ο Άισνερ συνελήφθη και καταδικάστηκε σε φυλάκιση, μέχρι τον Οκτώβριο του 1918, όταν ήταν φανερό πια ότι η Γερμανία δεν μπορούσε να κερδίσει τον πόλεμο και θα οδηγούνταν γρήγορα στην καταστροφή γιατί θα έμενε μόνη της, αφού ο ένας μετά τον άλλο οι

Ο Κουρτ Άισνερ (1867-1919), τον Ιανουάριο του 1918, με συνεργάτες του επισκέπτεται το Βερολίνο.

σύμμαχοι της, η Βουλγαρία, η Οθωμανική Τουρκία και η Αυστροουγγαρία εγκατέλειπαν την πολεμική προσπάθεια και έκαναν χωριστά ανακωχή με τους Αγγλογάλλους και Αμερικανούς. Η είσοδος των τελευταίων στον πόλεμο είχε γείρει την πλάστιγγα υπέρ της Αντάντ, καθώς δύο εκατομμύρια νέοι στρατιώτες και πλημμυρίδα αρμάτων και νέων όπλων ενίσχυσαν τις δυνάμεις των Αγγλογάλλων στο μέτωπο.

Ο Άισνερ αντιλήφθηκε την επερχόμενη γερμανική ήττα και τέσσερις ημέρες πριν συναφθεί η ανακωχή, μόνος του και χωρίς να έχει στο πλευρό του οργανωμένες δυνάμεις, εμφανίστηκε την 7η Νοεμβρίου 1918, στην κεντρική πλατεία του Μονάχου, μίλησε σε ένα παλλόμενο από φιλειρηνικά συνθήματα πλήθος, το οποίο οδήγησε στο τοπικό Κοινοβούλιο, αφού

προηγουμένως είχε δημιουργήσει το Συμβούλιο Εργατών και Στρατιωτών (σοβιέτ) του Μονάχου.

Εκμεταλλευόμενος στη συνέχεια το κενό εξουσίας που είχε δημιουργηθεί από την αναχώρηση του Βαυαρού βασιλιά Λουδοβίκου Γ' (Βίττελσμπαχ) για το εξωτερικό (Αυστρία), με μια εμπνευσμένη ομιλία του στο Κοινοβούλιο ο Άισνερ κατάργησε τη βασιλεία, ανακήρυξε τη δημοκρατία, ως πολίτευμα σοσιαλιστικού τύπου, ανακοίνωσε κοινωνικής φύσεως μεταρρυθμίσεις, εξήγγειλε την αυτονομηση της βαυαρικής πολιτείας από το Βερολίνο και ζήτησε την άμεση παύση του πολέμου και τη σύναψη ειρήνης.

Στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Άισνερ ανέλαβε την πρωθυπουργία και το Υπουργείο Εξωτερικών. Με τις ιδιότητές του αυτές έδωσε στη δημοσιότητα επίσημα

Ο Άισνερ εν μέσω οπαδών του στις 16 Φεβρουαρίου 1919, λίγες ημέρες πριν από τη δολοφονία του. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Άισνερ συνοδευόμενος από τη σύζυγό του και τον υφυπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας και γαμπρό του Χανς Ούντερλάιτνερ, ενώ ηγείται στο Βουλή για να ανακοινώσει την παραίτησή του. Μετά από λίγο, θα δολοφονηθεί.

κείμενα από τα οποία διαπιστώνονταν οι ευθύνες της αυτοκρατορικής κυβέρνησης του Βερολίνου για την έκρηξη του Μεγάλου Πολέμου, που επρόκειτο να μείνει γνωστός στην Ιστορία ως Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Η πρωτοβουλία αυτή του Άισνερ υπήρξε η αιτία της δημιουργίας τριβών με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το οποίο είχε τις δικές του ενόχες στο ζήτημα της έναρξης του πολέμου του 1914.

Η κυβέρνηση Άισνερ ήταν μικρού και κατά συνέπεια ευέλικτου σχήματος, για την αντιμετώπιση των εκτάκτων περιστάσεων. Αποτελούνταν από άλλα έξι άτομα. Τρεις από αυτούς ανήκαν στο κόμμα του, των Ανεξάρτητων Σοσιαλιστών (USD), και άλλοι τρεις στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD), επικεφαλής του οποίου ήταν ο Έρχαρτ Άουερ, προσωπικός ανταγωνιστής του Άισνερ στη Βαυαρία. Μια από τις πρώτες ενέργειες του Άισνερ ήταν η επέκταση του θεσμού των Σοβιέτ (των Συμβουλίων Εργατών και Στρατιωτών) στους μεγάλους κλάδους της Οικονομίας και της Κοινωνίας.

Η είδηση ότι στη Βαυαρία δημιουργούνταν σοβιέτ προκάλεσε τον φόβο των συντηρητικών στοιχείων του γερμανικού

αυτού κρατιδίου, του οποίου οι κάτοικοι ήταν στη μεγάλη πλειοψηφία τους συντηρητικοί, δεδομένου ότι η τοπική οικονομία ήταν αγροτική. Ο Άισνερ όμως ήταν προοδευτικός, σοσιαλιστής, γνήσιος δημοκράτης. Δεν ήταν κομμουνιστής. Το ιδεώδες του ήταν μια σοσιαλιστική κοινωνία με ανθρώπινο πρόσωπο.

Οι κοινωνικοποιήσεις, που αποτελούν το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα του σοσιαλισμού, δεν μπορούσαν να προχωρήσουν στις συνθήκες της εποχής, κατά τον Άισνερ. Γι' αυτό και ο Γερμανοεβραίος διανοούμενος πολιτικός τις ανέβαλε για ευθετότερο χρόνο. Από την άλλη πλευρά, όμως, το ημισοσιαλιστικό πείραμα του Άισνερ στη Βαυαρία απέτυχε σάλπισμα για τους ριζοπάστες σοσιαλιστές που ήταν ενταγμένοι στις τάξεις του Ανεξάρτητου Σοσιαλιστικού Κόμματος (USP), ακόμη και για τους Σοσιαλδημοκράτες (SPD) και τους Κομμουνιστές που μέχρι την ίδρυση του Γερμανικού ΚΚ (KPD), λειτουργούσαν κυρίως μέσα στο πλαίσιο του USP.

Ήδη τον Νοέμβριο του 1918, όταν ο Άισνερ ίδρυσε το «Ελεύθερο δημοκρατικό κράτος της Βαυαρίας», έχοντας την υποστήριξη των εργατών και των στρατιωτών που άφηναν τα εργοστάσια και τους στρα-

τώνες και έσπευδαν να διαδηλώσουν, με τα όπλα τους, στο πλευρό του, η Γερμανία ήταν ώριμη να παρασυρθεί σε μια μεγάλη επανάσταση.

Ο πόλεμος επί τέσσερα χρόνια, με όλες τις συνέπειές του, τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και τις ζημιές της οικονομίας, όπως η έλλειψη των τροφίμων, η μείωση των μισθών και η αύξηση των τιμών των αγαθών, είχε προκαλέσει τη θρυσάλιδα της επαναστατικής έκρηξης στο Κιέλο, το Αννόβερο, το Βερολίνο, το Αμβούργο, την Κολωνία, τη Βρέμη, τη Λειψία, το Ρουρ και σε πολλές άλλες πόλεις της Γερμανίας. Παντού οι εργάτες ενθαρρυνόμενοι από τους Ανεξάρτητους Σοσιαλιστές, τους Σοσιαλδημοκράτες και τους Κομμουνιστές κατέβαιναν κατά κύματα σε διαδηλώσεις και απεργίες χέρι χέρι με τους στρατιώτες και τους ναύτες που εγκατέλειπαν τις μονάδες τους και με τα όπλα τους προσχωρούσαν στην επαναστατική κίνηση που απλωνόταν, από το ένα άκρο της Γερμανίας στο άλλο, εντελώς ασυντόνιστη, γιατί τα γεγονότα είχαν προλάβει την πολιτική ηγεσία της αντιπολίτευσης.

Ακόμη και οι πρωταγωνιστές των επαναστατικών εκρήξεων, όπως ο Άισνερ, ήταν

τόσο απροετοίμαστοι για την κατάσταση που προέκυψε ξαφνικά τον Νοέμβριο του 1918 ώστε να μη γνωρίζουν πώς να τη χειριστούν. Ο Άισνερ, του οποίου το κύρος ήταν μεγάλο λόγω της αντιπολεμικής εκστρατείας του, όταν τα γεγονότα τον οδηγούσαν στην πρωθυπουργία δεν γνώριζε τι να κάνει. Αυτό πάντως που είναι βέβαιο ότι είχε κατά νου ήταν η απαρέγκλιτη τήρηση της πορείας προς τη Δημοκρατία. Και για να αποδείξει πόσο γνήσια δημοκρατικός ήταν ο ίδιος κάλεσε τον διαφύγοντα στο εξωτερικό τέως βασιλιά της Βαυαρίας, να επιστρέψει και να ζήσει στην πατρίδα του με εξασφαλισμένα γι' αυτόν όλα τα δικαιώματα του απλού πολίτη.

Βέβαια ο δρόμος προς τη δημοκρατία είναι στρωμένος με εκλογικές διαδικασίες. Και ο Άισνερ προκήρυξε εκλογές για το τοπικό κοινοβούλιο τη 12η Ιανουαρίου 1919. Το αποτέλεσμα υπήρξε κόλαφος για το κόμμα του και τον ίδιο. Συγκέντρωσε μόλις το 2,5% των ψήφων και εξέλεξε μόνο τρεις από τις 186 έδρες του Κοινοβουλίου. Ισχυρότερο κόμμα αναδείχτηκε από τις κάλπες το δεξιάς απόκλισης Λαϊκό Βαυαρικό κόμμα με ποσοστό άνω του 35% και 66 έδρες. Από την Αριστερά,

ισχυρότερο κόμμα αναδείχτηκε το Σοσιαλδημοκρατικό (SPD) με 33% και 61 έδρες. Με τη στήριξη του SPD και μερικών ανεξάρτητων ο Άισνερ παρέμεινε πρωθυπουργός. Ουσιαστικά, όμως, ελεγχόταν από τους Σοσιαλδημοκράτες και αυτό προκάλεσε δυσλειτουργία στην κυβέρνηση και στον ίδιο τον Άισνερ, που αποφάσισε να παραιτηθεί.

Ήταν η 21η Φεβρουαρίου 1919, η ημέρα κατά την οποία θα προσερχόταν στο Κοινοβούλιο και θα υπέβαλλε την παραίτησή του. Με την απόφασή του αυτή ο Άισνερ επιβεβαίωσε την άποψη που επικρατούσε και τον κολάκευε, ότι ήταν πραγματικά αθεράπευτος δημοκράτης. Στο κρίσιμο αυτό σημείο καμπής της πολιτικής ιστορίας της Βαυαρίας, η οποία βρισκόταν και στον δρόμο της ανεξαρτητοποίησής της από το γερμανικό κράτος, σημείο καμπής και για τον ίδιο προσωπικά, ο Άισνερ δεν ακολούθησε τον δρόμο του Λένιν. Δεν επιχείρησε να επιβάλει την εξουσία της μειοψηφίας επί της πλειοψηφίας. Δεν επεδίωξε καν να οικειοποιηθεί τη δύναμη των όπλων που εξασφάλιζαν υπέρ της υπόθεσής του οι στρατιώτες και οι εργάτες, οι οποίοι με το πρώτο του παράγγελμα κατέλαβαν τα υπουργεία και τα σημαντικότερα κτίρια-κλειδιά της εξουσίας, αλλά και το τηλεγραφείο, τον σιδηροδρομικό σταθμό και τις εφημερίδες, την ημέρα της αναιμάκτης επανάστασης, την 7η Νοεμβρίου 1918.

Ο Άισνερ, που ήθελε να κυβερνά με τη θέληση του λαού, δεν μπορούσε να συνεχίσει να το κάνει μετά τη λαϊκή ετυμηγορία της 12ης Ιανουαρίου 1919, έστω και αν οι συνοδοιπόροι και σύντροφοί του σοσιαλδημοκράτες και άλλοι ανεξάρτητοι δημοκράτες του παρείχαν την απαραίτητη στήριξη στο κοινοβούλιο. Έτσι, η 21η Φεβρουαρίου 1919 ήταν η ημέρα κατά την οποία ο Άισνερ θα έδινε τέλος στο προσωπικό και πολιτικό του δράμα, παρότι η φήμη του άρχισε να αποκτά διε-

θνείς διαστάσεις, όπως αποδείχτηκε από την υποδοχή του στο Διεθνές Σοσιαλιστικό Συνέδριο της Βέρνης, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1919.

Δεν πρόλαβε, όμως, να ανακοινώσει την παραίτησή του διότι στον δρόμο προς το Κοινοβούλιο τον περίμενε ο δολοφόνος του. Ένας νεαρός ακροδεξιός, φιλοβασιλικός, με τον τίτλο του κόμη, ο Άντον Άρκο-Βάλλυ, που τον έβλεπε ως «*ερυθρό, κομμουνιστικό μίasma*» και καταστροφή του βασιλικού θεσμού. Ο Άισνερ βιάδιζε χωρίς προφυλάξεις, παρότι επρόκειτο για εποχή που όλοι σχεδόν είχαν και από ένα όπλο. Δεξιά του ήταν ο προσωπικός γραμματέας του και αριστερά του ο σωματοφύλακός του. Κανείς όμως δεν έδειχνε να ανησυχεί, καθώς ο υπό παραίτηση πρωθυπουργός στεκόταν σε ορισμένα σημεία της διαδρομής για να χαιρετίσει, βγάζοντας το καπέλο του, τους πολίτες που υποκλίνονταν όταν τον αντίκριζαν μπροστά τους. Ένας από αυτούς ήταν και ο κόμης Άντον Άρκο-Βάλλυ που άδειασε επάνω στον Γερμανοεβραίο πολιτικό το περιστροφικό του. Ο σωματοφύλακός του Άισνερ καταδίωξε τον δολοφόνο και κατάφερε, με τη βοήθεια παρατυχόντων, να τον συλλάβει και να τον παραδώσει στην Αστυνομία, ενώ ο γραμματέας φρόντιζε για τη μεταφορά του βαριά τραυματισμένου πρωθυπουργού στο πλησιέστερο νοσοκομείο.

Στο μεταξύ στη Βουλή υπήρχε κάποια ανησυχία γιατί ο πρωθυπουργός είχε καθυστερήσει στο ραντεβού του με την κυβέρνηση και τους βουλευτές. Το ίδιο ανησυχούσε η φράου Άισνερ, η σύζυγος του πρωθυπουργού, η οποία γνώριζε την απόφαση του αγαπημένου της και είχε προσέλθει από νωρίς για να παρακολουθήσει την άχαρη σκηνή της παραίτησής του, από τη θέση της στο θεωρείο κυριών. Κάποια στιγμή η φράου Άισνερ άκουσε την πόρτα του θεωρείου να ανοίγει πίσω της. Γύρισε και είδε τον σωματοφύλακα

Φωτογραφία από την κηδεία του Άισνερ στο Μόναχο, στις 26 Φεβρουαρίου 1919.

του συζύγου της, με πισιλισμένη τη στολή του από αίματα, να ορμάει σ' αυτό και να της αναγγέλλει τη φοβερή είδηση.

Την ίδια στιγμή η είδηση διαχεόταν στη μεγάλη αίθουσα του Κοινοβουλίου, όπου σημειωνόταν σκηνές αλλοφροσύνης με τους υπουργούς και τους βουλευτές να σπεύδουν προς τις εξόδους της για να πληροφορηθούν περισσότερα για το θλιβερό γεγονός από τη Γραμματεία του Κοινοβουλίου και τη Φρουρά του.

Δύο ώρες μετά και ενώ μια άλλη φήμη άρχισε να κυκλοφορεί στην πόλη του Μονάχου και τους διαδρόμους του Κοινοβουλίου, από προσκείμενους στον Κούρτ Άισνερ παράγοντες, ότι πίσω από τη δολοφονία του Γερμανοεβραίου σοσιαλιστή κρυβόταν μάλλον ο προσωπικός του αντίπαλος και πιθανός διάδοχός του στην πρωθυπουργία, ο ηγέτης του πανίσχυρου τοπικού Σοσιαδημοκρατικού κόμματος Έχαρτ Άουερ, ο τελευταίος ετοιμαζόταν να κάνει, ως πρόεδρος του Κοινοβουλίου, επίσημες δηλώσεις προς τα μέλη του για τη δολοφονία του πρωθυπουργού.

Η ειρηνική επανάσταση του Άισνερ

έπαιρνε τέλος με το αίμα του ίδιου του πρωταγωνιστή της, ο οποίος αρκετές φορές, αν και επαναστάτης είχε ζητήσει συγγνώμη από αξιωματούχους του προηγούμενου καθεστώτος στις περιπτώσεις εκείνες που οι εργάτες και στρατιώτες των Συμβουλίων (των Σοβιέτ) που σχηματιζόνταν προέβαιναν σε υπερβολικές ενέργειες. Τέτοιες που έθιγαν την αξιοπρέπεια των θυμάτων τους.

Αλλά έτσι υπερέβαλλε και ο Άισνερ, ο οποίος παρουσιαζόταν, αντί σπάθης, να κρατάει μόνο την πένα και μάλιστα φορώντας χειρόκτια. Επαναστάσεις όμως με το γάντι δεν γίνονται. Όσο ζούσε ο Άισνερ αντιμετώπιζε τον κίνδυνο της ανατροπής του από την άκρα δεξιά και από την άκρα αριστερά, στηριζόμενος στα Συμβούλια (Σοβιέτ) Εργατών και Στρατιωτών.

Μετά τη δολοφονία του από την άκρα δεξιά, τα Συμβούλια (Σοβιέτ) κινήθηκαν προς τα αριστερά. Μια προσπάθεια των σοσιαλδημοκρατών να τα ελέγξουν απέτυχε και κενό εξουσίας πρόβαλε ξαφνικά, καθώς το Κοινοβούλιο έκλεισε τις πύλες του και τα μέλη του σκόρπισαν στους

πέντε ανέμους, φοβούμενα και κρυπτόμενα για ν' αποφύγουν επέλαση της άκρας αριστεράς.

Το πολιτικό χάος που άφησε πίσω της η δολοφονία του Άισνερ φάνηκε να παίρνει τέλος στα μέσα Μαρτίου 1919, όταν επιτέλους σχηματίστηκε κυβέρνηση, υπό την πρωθυπουργία του σοσιαλδημοκρά-

τη Γιοχάνες Χόφμαν, ο οποίος όμως δεν μπορούσε να εξουδετερώσει τις πιέσεις που αντιμετώπιζε από τους ένοπλους εργάτες και στρατιώτες για οριστική στροφή προς τα αριστερά. Ένας συνεργάτης του, ο Ερνοστ Νίεκιτς, επεδίωξε να δείξει τολμή. Την 7η Απριλίου 1919 ανακήρυξε τη Σοβιετική Δημοκρατία της Βαυαρίας,

Ο δολοφόνος του Άισνερ, Άντον φον Αρκο-Βάλλυ (1897-1945) καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά τελικά η ποινή του μειώθηκε σε πέντε χρόνια φυλάκισης. ΔΕΞΙΑ: Ο διάδοχος του Άισνερ στην πρωθυπουργία σοσιαλδημοκράτης Γιοχάνες Χόφμαν (1867-1930). ΚΑΤΩ: Ο Ερνοστ Νίεκιτς (1889-1967) στο κέντρο με μέλη του Συμβουλίου Εργατών και Στρατιωτών το 1919.

εξαγγέλλοντας ταυτόχρονα την κοινωνικοποίηση των ορυχείων, των τραπεζών και του Τύπου, τη δημιουργία σοβιετικού στρατού και τον έλεγχο της Παιδείας, της δικαιοσύνης κ.λπ.

Τα πείραμα διήρκεσε μια εβδομάδα, καθώς τη 13η Απριλίου 1919 το Κομμουνιστικό Κόμμα αντεπιτέθηκε και προσπάθησε να πάρει τα ηνία της επανάστασης στα χέρια του, επιβάλλοντας γενική απεργία και κινητοποιώντας εργάτες και στρατιώτες, τους πρώτους για να καταλάβει τους τόπους εργασίας και τις τράπεζες, τους δεύτερους για να ελέγξει τα κέντρα άσκησης της εξουσίας και τον αστικό και σοσιαλδημοκρατικό Τύπο. Ταυτόχρονα οι ηγέτες του ανήγγειλαν τη δημιουργία «δικτατορίας του προλεταριάτου».

Τότε η Βαυαρία εγκατέλειψε το όραμα της ανεξαρτησίας της από την υπόλοιπη Γερμανία. Ο Χόφμαν ζήτησε ενίσχυση από τον υπουργό Άμυνας της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, σοσιαλδημοκράτη Γκούσταφ Νόσκε, αυτόν που πριν από τρεις μήνες είχε καταστείλει την επανάσταση των Λούξεμπουργκ και Λίμπκνεχτ, πνίγοντας την στο αίμα.

Ο Νόσκε έσπευσε να στείλει στο Μόναχο 30.000 ένοπλους των Freikorps (Ελεύθερα Σώματα), τις παραστρατιωτικές ένοπλες ομάδες που σχηματίστηκαν από τους στρατιώτες που επέστρεφαν από το μέτωπο και που μην έχοντας εργασία δέχτηκαν να υπαχθούν στην εξουσία παλιών αξιωματικών του στρατεύματος που εξυπηρετούσαν πολιτικούς σκοπούς, κατά τρόπο έντονα αντιθεσμικό. Επρόκειτο για τα μισθοφορικά σώματα τα οποία αργότερα αποτέλεσαν τη βάση για την οργάνωση των ναζιστικών ταγμάτων εφόδου και των ταγμάτων ασφαλείας, των τρομερών και φοβερών SA και SS.

Την Πρωτομαγιά του 1919 ο Λένιν διακήρυσσε, ενθουσιασμένος, στην Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας ότι «η εργατική τάξη πανηγυρίζει ελεύθερα τη νίκη της όχι

μόνο στη Σοβιετική Ρωσία, αλλά και στη Σοβιετική Βαυαρία». Το ίδιο απόγευμα, τα γεγονότα στη Βαυαρία τον διέψευδαν: τα Freikorps εισέβαλαν στο βαυαρικό έδαφος, περνώντας τα σύνορα και σκορπίζοντας παντού τη βία και τον τρόμο. Στις 2 Μαΐου το Μόναχο είχε υποκύψει στη βία των παραστρατιωτικών ομάδων που είχε αποστείλει η ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Βερολίνου. Και στις 3 Μαΐου δεν υπήρχε ίχνος σοβιετικής εξουσίας σε όλη τη Βαυαρία.

Ο απολογισμός ήταν 550 νεκροί, εργάτες και στρατιώτες οπαδοί του νεαρού Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας και μεταξύ αυτών και στελέχη της ηγεσίας του, μερικά από τα οποία είχαν έλθει από τη Σοβιετική Ρωσία, με εντολή του Λένιν, για να βοηθήσουν στην εδραίωση της επανάστασης των Βαυαρών συντρόφων του που ήταν η δεύτερη εν συνεχεία γερμανική σοσιαλιστική επανάσταση, μετά την επανάσταση του πρώτου 15ημέρου του Ιανουαρίου 1919, υπό την ηγεσία των Λούξεμπουργκ και Λίμπκνεχτ.

Την περίοδο από το Νοέμβριο του 1918 μέχρι το καλοκαίρι του 1919 πολλές επαναστατικές εστίες άναψαν στη Γερμανία. Έσβησαν όμως όλες από τον τακτικό στρατό και τα Freikorps που κατηύθυνε ο σοσιαλδημοκράτης Νόσκε, στενός συνεργάτης του προέδρου Έμπερτ και του πρωθυπουργού Σάιντεμαν, που, αν και ουδέποτε υπηρέτησε στον στρατό, τον κατηύθυνε με τέτοια αποφασιστικότητα ώστε σε λίγους μήνες να συντρίψει κάθε επαναστατική δράση.

Πριν λήξει το πρώτο δεκαήμερο του Μαΐου του 1919, ένα διάταγμα της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης του Βερολίνου επέβαλε την κατάργηση όλων των σοβιέτ στη Βαυαρία και στα άλλα κρατίδια της Γερμανίας.

Συνοψίζοντας, με το τέλος του Πολέμου, στη Γερμανία εκδηλώθηκαν οι εξής επαναστατικές κινήσεις:

Μόναχο, Μάιος του 1919. ΕΠΑΝΩ: Συλληφθέντες κομμουνιστές. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τμήμα ενόπλων των παραστρατιωτικών Freikorps.

- Ανταρσία των ναυτών στη βάση του Κιέλου από 29 Οκτωβρίου 1918 μέχρι 4 Νοεμβρίου 1918. Οι αξιωματικοί του Γερμανικού Ναυτικού είχαν αποφασίσει να δώσουν την τελευταία μάχη στη θάλασσα για την τιμή των όπλων πριν υπογραφεί ανακωχή. Οι ναύτες αρνήθηκαν να θυσιαστούν. Έσβησαν τις μηχανές, ακινητοποίησαν τα πλοία, ίδρυσαν Συμβούλιο (σοβιέτ) και ύψωσαν κόκκινες σημαίες στις μονάδες τους. Η ανταρσία κατεστάλη από τον σοσιαλδημοκράτη υπουργό Άμυνας Νόσκε, με απατηλές υποσχέσεις προς τους επαναστάτες.

- Επανάσταση στο Μόναχο από τον Κουρτ Άισνερ την 7η Νοεμβρίου 1918. Καταλαμβάνεται και ασκείται η εξουσία από αυτόν και τους σοσιαλδημοκράτες στη Βαυαρία, μέχρι τη δολοφονία του, την 21η Φεβρουαρίου 1919.

- Επαναστατικά κινήματα στις περισσότερες πόλεις της Γερμανίας μεταξύ Νοεμβρίου 1918 και Μαΐου 1919: στο Βερολίνο, τη Βρέμη, το Αμβούργο, το Μόναχο, τη Στουτγάρδη, τη Νυρεμβέργη, το Αννόβερο, το Μανχάιμ, το Ντύσσελντορφ, την Κολωνία, τη Λειψία, το Ρούρκ, κ.α. Στις περισσότερες από αυτές ιδρύθηκαν «συμβούλια εργατών και στρατιωτών» (σοβιέτ).

Τα κινήματα όμως ήταν ασυντόνιστα μεταξύ τους και η επιδίωξή τους να κυριαρχήσουν σε όλη τη Γερμανία απέτυχε.

Αιτίες των επαναστατικών κινήματων που ήταν ριζοσπαστικής σοσιαλιστικής κατεύθυνσης (ελάχιστα από αυτά κατευθύνονταν από κομμουνιστές) ήταν οι άθλιες οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν μετά την ήττα της Γερμανίας στον πόλεμο, οι ταπεινωτικοί όροι με τους οποίους δέχτηκε η γερμανική κυβέρνηση τον τερματισμό του πολέμου και την ανακωχή, η πλήρης διάλυση του στρατεύματος και του κρατικού μηχανισμού της Γερμανίας, η φυγή στο εξωτερικό των βασιλέων της αυτοκρατορικής Γερμανίας, με επικεφαλής τον αυτοκράτορα και βασιλιά της Πρωσίας Γουλιέλμο Β', τον γενικότερα γνωστό ως Κάιζερ, και οι αποσοιστικές τάσεις που αναπτύχθηκαν στη Βαυαρία και τη Ρηνανία.

- Κορυφαίες επαναστατικές κινήσεις θεωρήθηκαν του Βερολίνου, τον Δεκέμβριο του 1918, το πρώτο δεκαπενθήμερο του 1919 και το πρώτο δεκαήμερο του Μαρτίου του 1919, όταν οι επαναστάτες του «Κόκκινου Στρατού» κατέλαβαν την πλατεία Αλεξάντερ και 32 αστυνομικά τμήματα, με συνέπεια να ελέγχουν το σιδηρο-

δρομικό δίκτυο της πρωτεύουσας της Πρωσίας και του Μονάχου, στις αρχές Νοεμβρίου του 1918 και από 7 Απριλίου έως 3 Μαΐου 1919. Χαρακτηριστικό της βαρβαρότητας που επικρατούσε εκείνη την εποχή υπήρξε ο πνιγμός ενός αξιωματικού στα νερά ενός ποταμού στην πόλη Χάλλε. Τον αξιωματικό έριξαν στο νερό οι επαναστάτες, και όταν αυτός προσπάθησε να βγει σε μια όχθη του, οι επαναστάτες τον έσπρωξαν βαθύτερα και τον έπνιξαν.

Η συντριβή των γερμανικών επαναστατικών κινήσεων αποδίδεται στην πολιτική βούληση της σοσιαλδημοκρατικής τρόικας (πρόεδρος Έμπερτ, πρωθυπουργός Σάιντεμαν, υπουργός Άμυνας Νόσκε), η οποία όμως στηρίχτηκε όχι τόσο στην κρατική αστυνομία, που είχε διαβρωθεί από επαναστατικά στοιχεία, ούτε στον τακτικό στρατό, οι άνδρες του οποίου κατά το μεγαλύτερο μέρος τους είχαν εγκαταλείψει τις τάξεις του και αν δεν είχαν πάει στα σπίτια τους, είχαν προσχωρήσει είτε στα επαναστατικά στρατιωτικά «συμβούλια» (σοβιέτ) είτε στα ακροδεξιά Freikorps (Ελεύθερα Σώματα) με τον οπλισμό τους.

Στη σύγκρουση που ακολούθησε μεταξύ Freikorps και Συμβουλίων Εργατών και Στρατιωτών νικητές αναδείχθηκαν οι αποτελούντες τα Ελεύθερα Σώματα, τα οποία δεν διαλύθηκαν μετά τη νίκη τους. Συνέχισαν να δρουν και να ρίχνουν το βάρος τους υπέρ των αντιδημοκρατικών και φασιστικών κομμάτων και κινημάτων, όπως το εθνικοσοσιαλιστικό (ναζιστικό) κίνημα του Χίτλερ, το οποίο, με τη βοήθεια των Σωμάτων αυτών υπονόμει τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και τελικά την ανέτρεψε για να εγκαταστήσει μια από τις στυγνότερες δικτατορίες στην ιστορία της ανθρωπότητας, μετά το 1933.

Το 1919, έτος που ακολούθησε την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διαπράχθηκαν και άλλες δολοφονίες από ακροδεξιούς εξτρεμιστικούς κύκλους, με θύματα πολιτικούς που τάχθηκαν υπέρ της ανακωχής και της αποδοχής της ταπεινωτικής για τη Γερμανία Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών και κατά συνέπεια σοσιαλιστές και δημοκράτες, όπως ο Χούγκο Χάαζε, ο Όττο Νόιρινγκ και ο Ματίας Ερτσμπέργκερ.

Ο Τίτος Ι. Αθανασιάδης είναι δημοσιογράφος, ιστορικός, Μ. Α. University of London.

Η ΜΑΟΪΚΗ ΚΙΝΑ. ΑΠΟ ΠΑΡΙΑΣ, ΜΕΓΑΛΗ ΔΥΝΑΜΗ

ΤΟΥ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΝΤ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗ

Παρότι η Κίνα αποτελεί σήμερα ένα σπουδαίο διεθνή παράγοντα, στην ελληνική βιβλιογραφία δεν υπάρχουν αρκετές δημοσιεύσεις σχετικά με την εξωτερική πολιτική της και ιδίως της σχέσεις της με τις δύο υπερδυνάμεις κατά την ψυχροπολεμική περίοδο. Αντικείμενο της παρούσας δημοσίευσης είναι οι διεθνείς σχέσεις της χώρας από την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας έως την αναγνώρισή της ως «η μοναδική Κίνα» έναντι του εθνικιστικού καθεστώτος της Φορμόζας. Εξετάζονται ιδίως οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ και τις ΗΠΑ. Ήδη από τη δημιουργία της «κόκκινης» Κίνας η εμπλοκή των Αμερικανών και των Σοβιετικών ήταν καθοριστική, ενώ η σινοσοβιετική ρήξη οδήγησε στη μεγάλη στροφή των Κινέζων προς τη Δύση. Η εξωτερική πολιτική της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας έως τη δεκαετία του 1970 αποτελείται από δύο στάδια: αρχικά τις στενές σχέσεις με τη Σοβιετική ένωση και ακολούθως από την περιβόητη μεταξύ τους ρήξη. Τέλος οι επαφές ΗΠΑ-ΛΔΚ οδήγησαν στην έξοδο της Κίνας από τον απομονωτισμό και στην ανάδυσή της ως μεγάλη δύναμη.

Οι «δύο Κίνες»

Λίγο πριν από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ο ηγέτης της ΕΣΣΔ Ιωσήφ Στάλιν είχε συμφωνήσει πως για το μεταπολεμικό καθεστώς της Κίνας πρώτιστα θα είχαν λόγο οι Αμερικανοί. Ο πρόεδρος Φραγκλίνος Ρούζβελτ θεωρούσε πως ο εθνικιστικής πρόεδρος της Κίνας Τσιανγκ Κάι-σεκ θα έπρεπε να παραμείνει στην

εξουσία. Στόχος των Αμερικανών ήταν η σύγκρουση των κομμουνιστών του Μάο Τσε-τουνγκ με τους εθνικιστές του Τσιανγκ Κάι-σεκ να μην έφτανε στο σημείο του εμφυλίου πολέμου. Για τον σκοπό αυτό τον Δεκέμβριο του 1945 ο στρατηγός Τζωρτζ Μάρσαλ μετέβη στην Κίνα για να συμβιβάσει τις διαφορές μεταξύ κομμουνιστών και εθνικιστών. Ωστόσο η άτεγκτη

Ο Μάο Τσε-τουνγκ και ο ηγέτης των Κινέζων εθνικιστών Τσιαν Κάι-σεκ, τον Σεπτέμβριο του 1945 σε κοινή πρόθεση για τη νίκη κατά των Ιαπώνων. Ωστόσο οι δύο ηγέτες οδηγήθηκαν σε ένοπλη σύγκρουση με νικητή τους κομμουνιστές του Μάο. ΚΑΤΩ: Οι Σοβιετικοί είχαν δεχτεί πως η μεταπολεμική Κίνα θα ανήκε στη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ. Με τη σειρά τους οι Αμερικανοί προσπάθησαν να συμβιβάσουν τους εθνικιστές με τους κομμουνιστές. Στη φωτογραφία ο στρατάρχης Τζωρτζ Μάρσαλ με τους «νούμερο 2» των παρατάξεων Τσου Εν-λάι (αριστερά) και Τσανγκ Τσουν (δεξιά) το 1946.

στάση του Τσιανγκ Κάι-σεκ, που πίστευε πως θα είχε την αμέριστη αμερικανική στήριξη, οδήγησε σε ρήξη τις συνομιλίες.¹

Κατά τον κινεζικό εμφύλιο οι Σοβιετικοί τήρησαν διακριτική στάση. Προαναφέρθηκε η αναγνώριση από τον Στάλιν της αμερικανικής επιρροής στην Κίνα. Σε αντάλλαγμα ο Τσιανγκ Κάι-σεκ υπέγραψε με τον Ιωσήφ Στάλιν στις 14 Αυγούστου 1945 σινοσοβιετική συμφωνία. Με αυτή η ΕΣΣΔ αποκτούσε προνόμια στη Μαντζουρία, ενώ η Κίνα αναγνώριζε την ανεξαρτησία της εξωτερικής Μογγολίας. Το ΚΚΚ κατέκρινε τη στάση των Σοβιετικών επιθετική και χαρακτήρισε τη συμφωνία προδοτική έναντι των Κινέζων ομοϊδεατών τους. Ωστόσο κατά τη διάρκεια των ένοπλων συγκρούσεων και εμφανώς κατά το τέλος της οι Σοβιετικοί στήριξαν τους κομμουνιστές του Μάο. Αντιθέτως, οι Αμερικανοί από την αρχή των συγκρούσεων τάχθηκαν στο πλευρό του Τσιανγκ Κάι-σεκ και εφοδίασαν τους εθνικιστές.²

Μετά τη νίκη του Μάο οι Αμερικανοί και ο πρόεδρος Χάρρυ Τρούμαν αναγνώρισαν την εθνικιστική κυβέρνηση στην Ταϊβάν ως εκπρόσωπο της Κίνας και αρνούσαν κάθε συμμετοχή της ΔΔΚ στον ΟΗΕ. Μάλιστα η στήριξη των Αμερικανών στους Κούομιτανγκ ήταν τόσο έντονη που εύλογα γίνεται λόγος για «λόμπυ της Κίνας» που επηρέαζε την αμερικανική εξωτερική πολιτική.³

Το 1950 οι Αμερικανοί ήδη είχαν τροποποιήσει την εξωτερική τους πολιτική. Δεν αρκούσαν στην ανάσχεση του κομμουνισμού αλλά στόχευαν στη διακοπή της επέκτασής του, ακόμα και ενόπλιως. Αυτό φάνηκε στον πόλεμο της Κορέας, όπου οι ΗΠΑ υπό την αιγίδα του ΟΗΕ ενεπλάκησαν στη σύγκρουση μεταξύ της Βόρειας και της Νότιας Κορέας. Οι Κινέζοι στήριξαν τους κομμουνιστές της Βόρειας Κορέας και τα Ηνωμένα Έθνη το 1951 χαρακτήρισαν τη ΔΔΚ εισβολέα.⁴ Το σκεπτικό των Κινέζων ήταν πως οι Αμερικανοί

θα μπορούσαν να επεκταθούν μετά την Κορέα και στην Κίνα, επαναφέροντας τους Κούομιτανγκ. Η εμπλοκή της Κίνας οδήγησε κατά την πρώτη περίοδο του πολέμου τους Βορειοκορεάτες σε νίκες, αλλά οι Αμερικανοί εξισορρόπησαν την κατάσταση. Σαν αποτέλεσμα ο πόλεμος έληξε με τα δύο κορεατικά κράτη στο ίδιο σύνορο. Ταυτόχρονα, η συνεισφορά των Σοβιετικών δεν ήταν τέτοιας έκτασης ώστε να μπορούσε να γείρει την πλάστιγγα υπέρ των κομμουνιστικών δυνάμεων. Στην ουσία ο εμφύλιος της Κορέας μετατράπηκε σε σύγκρουση Κίνας-ΗΠΑ. Τελικά ωστόσο δεν επικράτησε στο εσωτερικό της Αμερικής η άποψη του Ντάγκλας ΜακΆρθουρ να επιτεθούν και στην Κίνα, και έτσι ο εμφύλιος έληξε δίχως τη στρατιωτική ήττα της ΔΔΚ.⁵

Α' ΜΕΡΟΣ. Κίνα και ΕΣΣΔ: Από τη σύμπλευση στη ρήξη

Στη σκιά της κομμουνιστικής υπερδύναμης

Οι σχέσεις της ΔΔΚ με την ΕΣΣΔ αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιο της σύγχρονης κινεζικής ιστορίας. Με τη συνθήκη φιλίας του 1950, η ΕΣΣΔ ενίσχυσε σημαντικά την Κίνα, με δάνειο 300 εκ. δολαρίων, στρατιωτικό υλικό, επιστροφή των πόλεων Πορτ Άρθουρ και Νταϊρέν, αλλά και από την άλλη οι Κινέζοι αναγνώρισαν την ανεξαρτησία της Μογγολίας.⁶ Μετά τη λήξη του κορεατικού εμφυλίου ο Μάο μπόρεσε να στρέψει την προσοχή του στο εσωτερικό αλλά δεν παρέλειψε να προβάλλει τις απόψεις του για τη θέση της Κίνας μεταξύ των κομμουνιστικών χωρών.

Με αφορμή τη διάσκεψη της Γενεύης για το Βιετνάμ το 1954 η ΔΔΚ εμφανίστηκε σαν προασπιστής τόσο του κομμουνιστικού Βόρειου Βιετνάμ όσο και των συμπερόντων των ασιατικών κρατών έναντι της αποικιοκρατίας.⁷ Μάλιστα εκεί έγινε

Ο Μάο εισερχόμενος νικητής στο Πεκίνο ανακήρυξε την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας.

και η πρώτη προσέγγιση με τις ΗΠΑ, όταν ο πρωθυπουργός Τσου Εν-λάι πρότεινε την έναρξη συζητήσεων με τους Αμερικάνους. Ένα χρόνο αργότερα, στην Αφροασιατική Διάσκεψη του Μπαντούνγκ της Ινδονησίας, ο Τσου Εν-λάι εμφανίστηκε υπέρμαχος της αποαποικιοποίησης και προσπάθησε να παρουσιάσει την Κίνα ως φυσικό ηγέτη των χωρών της Ασίας και της Αφρικής που δεν ήθελαν να ενταχθούν σε κάποιον από τους δύο συνασπισμούς.⁸ Την ίδια περίοδο η Κίνα αρνήθηκε να συμμετάσχει στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, παρότι αρχικώς το στήριξε.⁹ Ήταν βέβαια ξεκάθαρο ότι, παρόλο που η Κίνα εμφανιζόταν αυτόνομη έναντι της ΕΣΣΔ, ο Μάο δεν αμφισβητούσε την πρωτοκαθεδρία του Στάλιν ως ηγετική μορφή του κομμουνισμού.

Οι τριβές μεταξύ Μάο και Χρουστσόφ

Μετά τον θάνατο του Στάλιν ο Μάο ήταν αντίθετος με την αποσταλινοποίηση που

ακολούθησε ο νέος ηγέτης της ΕΣΣΔ Νικίτα Χρουστσόφ. Παρότι ο τελευταίος είχε επισκεφθεί το Πεκίνο το 1954 (όπου συμφωνήθηκε η προώθηση της οικονομικής συνεργασίας και η ενίσχυση της Κίνας με αποστολή χιλιάδων Σοβιετικών τεχνικών και πολιτικών συμβούλων) δεν κατάφερε να αναπτύξει ομαλές σχέσεις με το Μάο.¹⁰

Η ένταση μεταξύ ΕΣΣΔ και ΛΔΚ άρχισε να υποδαυλίζεται το 1956. Ο Μάο θεωρούσε πως κακώς η νέα σοβιετική ηγεσία κατέκρινε τον σταλινισμό (και δη την προσωπολατρία), ενώ ήταν αντίθετος και στην προώθηση του δόγματος της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Η ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ των Μάο και Χρουστσόφ άρχισε να έχει σαφείς προεκτάσεις και στις σινοσοβιετικές σχέσεις. Ωστόσο οι διμερείς επαφές παρέμεναν σε υψηλά επίπεδα και το 1957 οι Σοβιετικοί προμήθευσαν τη ΛΔΚ με υλικό για κατασκευή πυρηνικών όπλων. Ταυτόχρονα φάνηκε πως ξεπερνούσαν τις ΗΠΑ στον τεχνολογικό αμυ-

ντικό τομέα, μετά την εκτόξευση διηπειρωτικού πυραύλου και δορυφόρου στο διάστημα. Ο Μάο θεώρησε πως «ο ανατολικός άνεμος υπερίσχυσε του δυτικού»¹¹ και πίεσε για εντονότερη αντιπαράθεση του κομμουνιστικού μπλοκ με τη Δύση: η σοβιετική ηγεσία, γνωρίζοντας πως φαινομενικά μόνο η ΕΣΣΔ υπερίσχυε των Αμερικανών, δεν επιθυμούσε να οξυνθούν οι σχέσεις μεταξύ των δύο συνασπισμών. Από τη μια ο Μάο ήταν υπέρ της ένοπλης αντιπαράθεσης με τη Δύση, θεωρώντας πως αυτή θα ήταν σε επίπεδο συμβατικών όπλων που τα κομμουνιστικά κράτη υπερείχαν. Από την άλλη ο Χρουστούφ είχε επίγνωση των καταστρεπτικών συνεπειών ενός πυρηνικού πολέμου και δεν επιθυμούσε να ασκήσει επιθετικότερη πολιτική έναντι των Αμερικανών, όπως επιθυμούσε ο Μάο.¹²

Το 1958 οι σχέσεις ΕΣΣΔ-ΛΔΚ δοκιμάστηκαν όταν η Κίνα επιχειρήσε να καταλάβει τις νήσους Μάτσου και Κίνμεν στο στενό της Ταϊβάν, παρά τη σαφή αμερικανική στήριξη στον Τσανγκ Κάι-σεκ.¹³ Ο Χρουστούφ, μην έχοντας ενημερωθεί από τον Μάο, δεν στήριξε την κινεζική επίθεση. Ουσιαστικά δεν ρίσκαρε πυρηνικό πόλεμο με τις ΗΠΑ, αφού οι Αμερικανοί απειλούσαν με πυρηνικά χτυπήματα κατά σοβιετικών και κινεζικών εδαφών σε περίπτωση κατάληψης της Φορμόζας. Οι Κινέζοι θεώρησαν προδοτική τη στάση του Χρουστούφ.¹⁴ Ο τελευταίος διέκοψε τις συμφωνίες οικονομικής βοήθειας αλλά και την εγκατάσταση σοβιετικών πυρηνικών σε κινεζικό έδαφος (συμφωνούσε μόνο αν αυτά βρίσκονταν σε σοβιετικές βάσεις, δίχως δυνατότητα ελέγχου από τους Κινέζους).¹⁵

Το 1959 ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης μετέβη στην Ουάσινγκτον, όπου είχε συνάντηση με τον πρόεδρο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ. Η ΛΔΚ αντέδρασε έντονα στην προσέγγιση ΗΠΑ-ΕΣΣΔ. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης ο Χρουστούφ δεν στήριξε

την Κίνα που είχε καταστείλει εξέγερση στο Θιβέτ, μη θέλοντας να θυσιάσει την Ύφεση με τις ΗΠΑ χάριν της ΛΔΚ. Το Σεπτέμβριο του 1959, όταν ο ηγέτης της ΕΣΣΔ επισκέφθηκε το Πεκίνο, η κινεζική πλευρά τόνισε πως η Σοβιετική Ένωση ήταν ευνοϊκά διακείμενη προς τους Αμερικανούς, μη στηρίζοντας την Κίνα. Με αφορμή το περιστατικό της κατάρρευσης αμερικανικού κατασκοπευτικού αεροπλάνου τύπου U-2 ο Μάο ανέμενε ότι ο Χρουστούφ θα τηρούσε επιθετική στάση έναντι των Αμερικανών.

Η ρήξη

Η σύγκρουση των δύο κρατών κορυφώθηκε τον Νοέμβριο του 1960 κατά τη διεθνή διάσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων στο Βουκουρέστι. Οι Κινέζοι κατηγορήσαν την ΕΣΣΔ για στροφή στα καταναλωτικά αγαθά και στον υλισμό, τονίζοντας πως αντιθέτως ο Μάο εφάρμοζε ορθά τον μαρξισμό και τον λενινισμό.¹⁶ Είχε προηγηθεί τον Ιούλιο η απόσυρση από την Κίνα 1.400 Σοβιετικών τεχνικών, γεγονός που συντέλεσε και αυτό στην αποτυχία του «άλματος προς τα εμπρός». Από την πλευρά του ο Μάο κατηγορήσε τον ηγέτη της ΕΣΣΔ για τους λιμούς και τους θανάτους στην Κίνα.¹⁷ Η κίνηση του Χρουστούφ κρίνεται λανθασμένη, αφού όλη η στήριξη που παρείχε ΕΣΣΔ στην Κίνα από το 1949 λησμονήθηκε, και για τους Κινέζους το γεγονός είχε χαρακτηριστικά προδοσίας έναντι της αλληλεγγύης μεταξύ κομμουνιστικών χωρών.¹⁸

Το ρήγμα στις σχέσεις των δύο χωρών επιβεβαιώθηκε το 1962 κατά την ένοπλη σύρραξη Κίνας-Ινδίας. Παρότι ο Χρουστούφ είχε συναινέσει στην κινεζική επίθεση –ώστε κατά τη διάρκεια της εγκατάστασης των πυραύλων στην Κούβα να μην έχει ανοικτά μέτωπα με τον Μάο–, στη συνέχεια δεν στήριξε την Κίνα όταν οι Αμερικανοί (στο ενδιάμεσο είχε λήξει η κρίση της Κούβας) έφτασαν ένα βήμα πριν από

Η εμπλοκή της Κίνας στον κορεατικό εμφύλιο, μετέτρεψε τον πόλεμο σε σύγκρουση ΗΠΑ-ΛΔΚ και οδήγησε την Κίνα σε συμπόρευση με την ΕΣΣΔ. ΔΕΞΙΑ: Στο Μπαντούνγκ της Ινδονησίας ο Τσου Εν-λάι δήλωσε πως η Κίνα δεν επιθυμούσε πόλεμο με τις ΗΠΑ ενώ ταυτόχρονα φρόντισε να τηρήσει διακριτική στάση και προς την ΕΣΣΔ. Πρόβαλε τη ΛΔΚ και τον Μάο ως υπερασπιστές των χωρών της Ασίας και της Αφρικής και εν γένει του Τρίτου Κόσμου.

την εμπλοκή τους στη σύρραξη υπέρ της Ινδίας.¹⁹ Ως προς την προαναφερθείσα πυραυλική κρίση του '62, οι Κινέζοι κατηγορήσαν τη Σοβιετική Ένωση πως δεν στάθηκε στο πλευρό του Φιντέλ Κάστρο. Το 1963 κατήγγειλαν τη συνθήκη μερικής απαγόρευσης των πυρηνικών δοκιμών: Θεωρούσαν αφενός πως η ΕΣΣΔ και πάλι ενέδιδε στην αμερικανική πολιτική, αφετέρου πως η συνθήκη έπληττε τη ΛΔΚ, αφού θα την εμπόδιζε από το να αναπτύξει το πυρηνικό της οπλοστάσιο.²⁰

Στα μέσα της δεκαετίας του 1960 η Κίνα αναδείχτηκε σε περιφερειακή πυρηνική δύναμη.²¹ Κατά τη δεκαετία του 1950 η ΕΣΣΔ ενίσχυε το πυρηνικό πρόγραμμα της ΛΔΚ, αλλά το 1960, ύστερα από την απόσυρση των Σοβιετικών τεχνικών από την Κίνα, διακόπηκε και η συνεργασία γύρω από τα πυρηνικά όπλα. Οι Αμερικανοί θεώρησαν πως παρουσιάστηκε ευκαιρία για να διακοπεί το πυρηνικό πρόγραμμα της Κίνας· είχαν γίνει και σκέψεις για ένοπλα χτυπήματα ή για δολιοφθορές μέσω της Ταϊβάν.²² Εντούτοις η ΛΔΚ το 1964 πραγματοποίησε την

πρώτη πυρηνική της δοκιμή, το 1966 δοκίμασε θερμοπυρηνική βόμβα και το 1967 μια βόμβα υδρογόνου.²³ Η Κίνα πλέον δεν βασιζόταν στη σοβιετική πυρηνική ομπρέλα, ενώ ταυτόχρονα η Δύση αντιμετώπιζε τη ΛΔΚ ως μια εν δυνάμει υπερδύναμη.

Η πτώση του Χρουστούφ αντιμετωπίστηκε με πανηγυρισμούς από τους Κινέζους. Εντέλει ούτε η νέα ηγεσία της ΕΣΣΔ υπό τους Αλεξέι Κοσίγκιν και Λεονίντ Μπρέζνιεφ κατάφερε να αποκαταστήσει τις σινοσοβιετικές σχέσεις. Ο Τσου Εν-λάι μετά τη συνάντηση που είχε μαζί τους εκτίμησε πως θα συνέχιζαν την ίδια πολιτική κατευνασμού έναντι των ΗΠΑ εμμένοντας στο δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης. Η σινοσοβιετική ρήξη έφτασε και σε ένοπλη σύγκρουση το 1969 στον ποταμό Ουσοούρι, που όμως είχε περισσότερο χαρακτήρα μεθοριακού επεισοδίου παρά γενικευμένης σύρραξης.²⁴

Σε διεθνές επίπεδο, στα τέλη του 1960 η Κίνα είχε απομονωθεί πολιτικά. Κατηγορούσε τις ΗΠΑ ως ιμπεριαλιστική δύναμη, το Ηνωμένο Βασίλειο ως αποικιοκρατική, την Ιαπωνία ως милитарιστική

και την ΕΣΣΔ ως ρεβιζιονιστική. Κατηγοριοποιούσε τις κομμουνιστικές χώρες ως σοσιαλιστικές «με λίγα λάθη», όπως την Κούβα, τη Βόρεια Κορέα, τη Ρουμανία και το Βόρειο Βιετνάμ, ενώ ως ρεβιζιονιστές αντιμετώπιζε τα υπόλοιπα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, πλην Αλβανίας, την οποία οι Κινέζοι θεωρούσαν ως μόνη –μαζί με την Κίνα– πραγματικά σοσιαλιστική χώρα.

Από τη σινοσοβιετική διαμάχη κερδισμένη εξήλθε η ΕΣΣΔ. Η Κίνα ουδέποτε μπόρεσε να υποσκελίσει τη Σοβιετική Ένωση, αφού ούτε μπόρεσε να την ξεπεράσει σε οικονομικά και αμυντικά μεγέθη αλλά ούτε και ηγήθηκε συνασπισμού κρατών. Η ΛΔΚ παρότι στήριξε αριστερά καθεστώτα στην Αφρική ή τον Αλβανό Ενβέρ Χότζα, δεν κατάφερε να ηγηθεί του κομμουνιστικού κόσμου.²⁵ Κατά τη διάρκεια της έντονης εσωστρέφειας που προκάλεσαν το άλμα εμπρός και η πολιτιστική επανάσταση η κινεζική εξωτερική πολιτική χαρακτηρίστηκε από απομονωτισμό. Ο Μάο πρόκρινε την εδραίωση του καθεστώτος στο εσωτερικό παρά την αύξηση της κινεζικής επιρροής σε διεθνές επίπεδο.²⁶ Ωστόσο κρισιμότερο ζήτημα για την ασφάλεια της Κίνας ήταν η αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ και όχι η διένεξη με την καπιταλιστική Δύση. Το τελευταίο έγινε εμφανές κατά στις αρχές της δεκαετίας του '70 με την προσέγγιση Κίνας-ΗΠΑ και την εμβληματική επίσκεψη του Ρίτσαρντ Νίξον στην ασιατική χώρα.

Β' ΜΕΡΟΣ.

Το άνοιγμα στη Δύση

Τα κίνητρα για τη φιλοδυτική στροφή

Στο τέλος της δεκαετίας του '60 ο Μάο ήταν ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης στο εσωτερικό της Κίνας. Το γεγονός αυτό του επέτρεψε, στις αρχές της δεκαετίας του

'70, να στρέψει την εξωτερική πολιτική της ΛΔΚ στην κατεύθυνση της προσέγγισης με τη Δύση. Η σύγκρουση με την ΕΣΣΔ με αφορμή τα μεθοριακά επεισόδια στον ποταμό Ουσούρι έκαναν τον Μάο αλλά και τον πρωθυπουργό Τσου Εν-λάι να θεωρήσουν μεγαλύτερο εχθρό για τη ΛΔΚ τη Σοβιετική Ένωση παρά τις ΗΠΑ. Ταυτόχρονα και οι Αμερικανοί έκριναν πως η προσέγγιση με την Κίνα ήταν επωφελής στην προσπάθεια ανάσχεσης της ΕΣΣΔ, αφού προσεταιριζόμενοι έναν εχθρό της Σοβιετικής Ένωσης θα λειτουργούσαν κυκλωτικά εναντίον της.²⁷ Είχε προετοιμαστεί έτσι το έδαφος για τη σινοαμερικανική προσέγγιση του 1971-1972, ένα γεγονός που οδήγησε σε αύξηση των επαφών της Κίνας με αρκετά δυτικοευρωπαϊκά κράτη.²⁸

Προαναφέρθηκε πως ο Μάο θεωρούσε μέγιστη απειλή για την Κίνα τους Σοβιετικούς (που μετά τα γεγονότα της Πράγας το 1968 προωθούσαν το δόγμα της επέμβασης στα άλλα κομμουνιστικά κράτη, ενώ με την Κίνα είχαν μεγάλη στρατιωτικοποιημένη συνοριακή γραμμή και είχαν μεσολαβήσει οι μεθοριακές συγκρούσεις στη Μαντζουρία τον Μάρτιο του 1969), πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι ΗΠΑ.²⁹ Το 1972 ο Τσου Εν-λάι, ηγούμενος της μετριοπαθούς πτέρυγας του ΚΚΚ, θέλησε να αντιμετωπίσει δραστικά την απειλή εισβολής των Σοβιετικών σε κινεζικό έδαφος. Ωστόσο καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η κινεζική εξωτερική πολιτική στόχευε στην αποτροπή της σοβιετικής επιθετικότητας· ο Τσου Εν-λάι θεώρησε πως αυτό θα μπορούσε να γίνει μέσω της προσέγγισης με τη Δύση.

Η προσέγγιση με τις ΗΠΑ

Η πρώτη δυτική χώρα που αποκατέστησε επαφές με την Κίνα ήταν ο Καναδάς. Από το 1968 ο πρωθυπουργός Πιερ Τρυντώ βρισκόταν σε διαπραγματεύσεις με τη ΛΔΚ, που κατέληξαν σε σύναψη σχέσεων

Οι σχέσεις του Μάο με τον Χρουστσόφ (η φωτογραφία από συνάντησή τους το 1958) σταδιακά χειρότερευαν και έφτασαν ως το σημείο της πλήρους ρήξης.

στις 13 Οκτωβρίου 1970 και σε ανταλλαγή πρεσβευτών την επόμενη χρονιά. Ήταν η πρώτη επίσημη επαφή της κομμουνιστικής Κίνας με τη Δύση.³⁰

Η προσέγγιση της Κίνας με τις δυτικές χώρες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αποτελούσε στρατηγική επιλογή των Κινέζων. Το 1971 ο ΟΗΕ αποδέχτηκε ότι η κομμουνιστική κυβέρνηση του Πεκίνου εκπροσωπούσε ολόκληρη την Κίνα, και έτσι αντικατέστησε την κυβέρνηση της Ταϊπέι στον οργανισμό. Ακολούθως στράφηκε προς τις ΗΠΑ.

Της επίσκεψης Νίξον είχε προηγηθεί η μυστική μετάβαση του συμβούλου ασφαλείας Χένρι Κίσσιγκερ στο Πεκίνο, όπου είχε επαφές με τον Τσου Εν-λάι.³¹ Οι επαφές αυτές περιλάμβαναν όχι μόνο την προετοιμασία για την προεδρική επίσκεψη στο Πεκίνο αλλά και εκτενή ανταλλαγή απόψεων για τις διεθνείς εξελίξεις και ιδίως τις sinoσοβιετικές σχέσεις.³² Εμβληματική έμεινε η οκταήμερη επίσκεψη στις 21 Φεβρουαρίου 1972 του Αμερικανού προέδρου Ρίτσαρντ Νίξον στο Πεκίνο.³³ Παρά την αποκατάσταση των

σινοαμερικανικών σχέσεων η αποσταθεροποίηση της διακυβέρνησης Νίξον μετέθεσε την εγκαθίδρυση γραφείων συνδέσμων σε Ουάσιγκτον και Πεκίνο το 1973, αλλά επισήμως οι σχέσεις αποκαταστάθηκαν το 1979, οπότε και ο Ντενγκ επισκέφθηκε την Αμερική και είχε συνάντηση με τον Τζίμι Κάρτερ.³⁴

Κίνα και Δυτική Ευρώπη

Με αφορμή την προσέγγιση με τις ΗΠΑ, οι Κινέζοι προσπάθησαν να βελτιώσουν τις σχέσεις τους και με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Αρχικά οι επαφές γίνονταν στη σκιά της παλαιάς ηγεσίας της Κίνας και του μαοϊσμού, ενώ η περίοδος 1973-1977 θεωρείται μεταβατική, καθώς ακόμα δεν είχε ξεκινήσει η περίοδος των μεταρρυθμίσεων και ανοιγμάτων της Κίνας.³⁵ Η προσπάθεια συνεχίστηκε και έγινε ακόμα πιο έντονη μετά τον θάνατο τόσο του Τσου Εν-λάι τον Ιανουάριο του 1976³⁶ αλλά και του Μάο Τσε-τουνγκ στις 9 Σεπτεμβρίου του 1976.

Επί μία διετία, έως και την εκ νέου αποκατάσταση του Ντενγκ Σιάο-πινγκ

στην εξουσία η Κίνα συνέχισε τις προσπάθειες προώθησης των διμερών επαφών με τη Δύση και ιδίως με τα κράτη της ΕΟΚ.³⁷ Αυτό γινόταν ασφαλώς σε πιο περιορισμένο επίπεδο, αφού προείχε η σταθεροποίηση της νέας ηγετικής ομάδας στο εσωτερικό της χώρας.³⁸

Από το 1978 και μετά ο Ντενγκ Σιάο-πινγκ έθεσε ως στόχο την οικονομική ανόρθωση της χώρας. Αυτό θα γινόταν και με αύξηση των συναλλακτικών επαφών με τη Δύση, με αποτέλεσμα η πολιτική των ανοιγμάτων να συνεχιστεί έως και το τέλος της δεκαετίας του '70.³⁹ Σημαντικές θεωρούνται και οι επισκέψεις του Κούο-φενγκ στις σημαντικότερες δυτικοευρωπαϊκές πρωτεύουσες (σε Παρίσι, Βόννη, Λονδίνο και Ρώμη) τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1979, κατά τις οποίες προβλήθηκε έντονα η σύμφιση των σχέσεων Κίνας-Δύσης.⁴⁰ Τέλος, σε επίπεδο ΕΟΚ, η παραχώρηση της ρήτρας του μάλλον ευνοούμενου κράτους στην Κίνα από πλευράς Ευρωπαϊκής Επιτροπής συνεισέφερε αρκετά στο να βελτιωθούν οι οικονομικές ανταλλαγές Κίνας-Δυτικής Ευρώπης, γεγονός που απέδωσε αποτελέσματα ιδίως τη δεκαετία του 1980.⁴¹

Σινοσοβιετικές σχέσεις

Σχετικά με τις σχέσεις με την ΕΣΣΔ, και το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '70 οι σχέσεις παρέμεναν κακές. Η Κίνα φρόντιζε να δείχνει τη στήριξή της σε κομμουνιστικές χώρες που ήταν αντίθετες στη σοβιετική πολιτική: τέτοιες ήταν στην Ευρώπη η Ρουμανία και η Γιουγκοσλαβία, τις οποίες επισκέφθηκε ο Χούα Κούο-φενγκ τον Αύγουστο του 1978, αλλά και τη Βόρεια Κορέα, στην οποία μετέβη τον Μάιο του ίδιου χρόνου. Αντίστοιχα, έντονη ήταν η αντιπαράθεση Κινέζων και Σοβιετικών για την αύξηση της επιρροής τους σε χώρες του Τρίτου Κόσμου με αριστερές κυβερνήσεις. Οι δύο κομμουνιστικές χώρες προσπαθούσαν

να τις προσεταιριστούν, με σκοπό να τις αποσπάσει η κάθε μία από τη σφαίρα επιρροής του αντιπάλου της.⁴²

Ελλάδα και Κίνα

Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Κίνα πριν από το 1972 θεσμικά ήταν ανύπαρκτες και όσες υφίσταντο αφορούσαν εμπορικές συναλλαγές. Ρόλο σε αυτό έπαιξε ο πόλεμος της Κορέας, η εμπλοκή της Ελλάδας και της ΔΚ υπέρ του Νότου και του Βορρά, αντιστοίχως, και, φυσικά, η στενή σχέση της Ελλάδας με τις Ηνωμένες Πολιτείες: φαίνεται ότι για την Ελλάδα δεν υπήρχε ζήτημα σύναψης διπλωματικών σχέσεων με την κυβέρνηση του Πεκίνου για όσο διάστημα οι ΗΠΑ αναγνώριζαν το εθνικιστικό καθεστώς της Φορμόζας (Ταϊβάν) ως νόμιμο εκπρόσωπο της Κίνας διεθνώς. Άλλωστε οι Αμερικανοί πρωτοστατούσαν στον αποκλεισμό του κομμουνιστικού καθεστώτος του Μάο Τσε-τουνγκ από τα Ηνωμένα Έθνη και άλλους διεθνείς οργανισμούς.

Η συμμετοχή της κομμουνιστικής Κίνας στο διεθνές γίγνεσθαι διευκολύνθηκε μετά την εισδοχή της στον ΟΗΕ, το 1971, και την ταυτόχρονη αποβολή της λεγόμενης «Εθνικιστικής Κίνας». Η εξέλιξη αυτή συντελέστηκε κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα. Οι Συνταγματάρχες εκμεταλλεύτηκαν την περίπτωση και επιδίωξαν την αποκατάσταση σχέσεων με την κόκκινη Κίνα. Σημαντικότερο γεγονός υπήρξε η μετάβαση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Νικόλαου Μακαρέζου στο Πεκίνο, τον Μάιο του 1972.

Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα, το 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επιδίωξε τη βελτίωση των σχέσεων με τον Ανατολικό και τον Τρίτο Κόσμο γενικά. Η προβαλλόμενη ως «πολυδιάστατη» εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή και Γεωργίου Πάλλη πρωτίστως στόχευε στη βελτίωση

Ιστορική ήταν η επίσκεψη Νίξον στο Πεκίνο. Οι ΗΠΑ αναγνώρισαν την ΛΔΚ ως τη «μία Κίνα» και ξεκίνησε ουσιαστικά η προσέγγιση της Κίνας όχι μόνο με τους Αμερικανούς αλλά με τη Δύση γενικότερα.-

των σχέσεων με τα βαλκανικά, ανατολικοευρωπαϊκά και αραβικά κράτη. Επιπλέον, οι επαφές επεκτάθηκαν και σε άλλες χώρες, με προεξάρχουσα την Κίνα. Την περίοδο 1974-1978 οι δύο χώρες προχώρησαν με σταθερά βήματα πρόοδου, ενώ σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε η επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών της Κίνας Χουάνγκ Χουά στην Αθήνα το 1978 και η μετάβαση του Καραμανλή στο Πεκίνο το 1979, οπότε και υπογράφηκαν συμφωνίες και προωθήθηκαν οι διμερείς επαφές.⁴³

Η Κίνα του 1946 δεν είχε καμία σχέση με την Κίνα του 1976. Τα πρώτα χρόνια της εγκαθίδρυσης της ΛΔΚ η χώρα αντιμετώπιζε ως απειλή τους Δυτικούς. Προκειμένου αυτή να αντιμετωπιστεί, ο Μάο στράφηκε στον ιδεολογικό σύμμαχό του, τη Σοβιετική Ένωση. Ωστόσο οι σχέσεις των δύο χωρών δεν ήταν από την αρχή αγαστές. Μπορεί έως το τέλος της δεκαετίας του '50 η Κίνα να αναγνώριζε την υπεροχή της ΕΣΣΔ, επιδίωκε εντούτοις τη χάρση μιας πιο αυτόνομης πολιτικής.

Η ρήξη μεταξύ των δύο κομμουνιστικών δυνάμεων επηρέασε έντονα την πορεία της σύγχρονης Κίνας. Η απειλή πλέον προερχόταν από τους Σοβιετικούς, και προκειμένου αυτή να αποτραπεί, ο Μάο στράφηκε στη Δύση. Αυτό έληξε οριστικά το ζήτημα της μίας Κίνας και η ΛΔΚ αναγνωρίστηκε ως μεγάλη δύναμη και μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών. Η στροφή της Κίνας στη Δύση έδωσε τη δυνατότητα όχι απλώς να ενισχύσει την ασφάλειά της αλλά να προετοιμαστεί για τη ραγδαία οικονομική ανάπτυξη των επόμενων δεκαετιών. Η Κίνα δεν περιορίστηκε στην ανάπτυξη σχέσεων με τις ΗΠΑ αλλά σύσφιξε τους δεσμούς της και με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ενώ ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι ελληνοκινεζικές επαφές.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Niu Jun (1998), «Guomindang and CCP Policies Toward the United States During the Period of the Marshall Mediation», στο Larry Bland (επιμ.), *George C. Mar-*

Στο πλαίσιο του ανοίγματος της Κίνας προς τη Δύση, η Ελλάδα φρόντισε να εκμεταλλευτεί τη συγκυρία. Οι σχέσεις βελτιώνονταν από το 1972 και σαν επιστέγασμα ο Καραμανλής μετέβη στο Πεκίνο το 1979. Στη φωτογραφία με τον αντιπρόεδρο της Λ.Δ. της Κίνας Ντενγκ Σιάο-πινγκ στο Πεκίνο 13 Δεκεμβρίου 1979.

shall's Mediation Mission in China: December 1945 - January 1947, George Marshall Foundation, Λέξινγκτον, Βιρτζίνια, σ. 235-254.

- 2 Dieter Heinzig, *The Soviet Union and Communist China 1945-1950: The Arduous Road to the Alliance*, Routledge, Λονδίνο 2015, κεφ. 2.
- 3 Kevin Peraino, *A Force So Swift: Mao, Truman, and the Birth of Modern China, 1949*, Crown, Νέα Υόρκη 2017, σ. 296-297.
- 4 Michael Sheng, «Mao's Role in the Korean Conflict: A revision», *Twentieth Century China* 39/3 (Σεπτ. 2014), σ. 269-290.
- 5 Shu Guang Zhang, *Mao's Military Romanticism: China and the Korean War, 1950-1953*, University Press of Kansas, Λώρενς, Κάνσας, 1995.
- 6 Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet split: Cold War in the Communist World*,

Princeton University Press, Νιου Τζέρου 2008, σ. 31.

- 7 Ang Cheng Guan, *Vietnamese Communists' Relations with China and the Second Indochina War (1956-1962)*, McFarland, Τζέφερσον, Βόρεια Καρολίνα 1997, σ. 1-11.
- 8 Dick Wilson (1984), *Zhou Enlai. A Biography*, Viking, Νέα Υόρκη, σ. 200 επ.
- 9 Lorenz M. Lüthi, «The People's Republic of China and the Warsaw Pact Organization, 1955-63», *Cold War History* 7/4 (2007), σ. 479-494.
- 10 Lüthi, *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*, σ. 40.
- 11 Michael Schoenhals, «Mao Zedong: Speeches at the 1957 'Moscow Conference'», *Journal of Communist Studies* 2/2 (1986), σ. 109-126.
- 12 Peter Calvocoressi, *Διεθνής Πολιτική 1945-2000*, εκδ. Τουρική, Αθήνα 2004, σ. 200.
- 13 Nancy Bernkopf Tucker, *Dangerous Strait: the U.S. - Taiwan-China Crisis*, εκδ. Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2005, κεφ. 7.
- 14 Lüthi, σ. 80, 103.
- 15 Michael Sheng, «Mao and China's Relations with the Superpowers in the 1950s: A New Look at the Taiwan Strait Crises and the Sino-Soviet Split», *Modern China*, 34/4 (2008), σ. 477-507.
- 16 Chi-kwan Mark (2012), *China and the World since 1945 - An international History*, Routledge, Λονδίνο 2012, σ. 45 επ.
- 17 Στο ίδιο, σ. 48, 50.
- 18 Φαρντέλλα, σ. 75.
- 19 Χαράλαμπος Παπασωτηρίου (2016), «Ο οισοϊνδικός πόλεμος του 1962», εφ. *Καθημερινή*, 7 Φεβρ. 2016.
- 20 Chi-kwan Mark, σ. 53.
- 21 Calvocoressi, σ. 209.
- 22 William Burr & Jeffrey T. Richelson, «Whether to "Strangle the Baby in the Cradle": The United States and the Chinese Nuclear Program, 1960-64», *International Security* 25/3 (χειμώνας 2000-2001), σ. 54-99.

- 23 John Lewis & Litai Xue, *China Builds the Bomb*, Stanford University Press, Νέα Υόρκη 1991, σ. 53, 61, 121.
- 24 Yang, Kuisong, «The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement», *Cold War History* 1/1 (2000), σ. 21-52.
- 25 Elez Biberaj, *Albania and China: A Study of an Unequal Alliance*, Westview Press, Κολοράντο 1986, σ. 48 ερ.
- 26 Calvocoressi, σ. 209.
- 27 Evelyn Goh, *Constructing the US Rapprochement with China, 1961-1974: From 'Red Menace' to 'Tacit Ally'*, Cambridge University Press, Καίμπριτζ 2005, σ. 112-120, 147.
- 28 MacFarquhar & Schönhals, σ. 321-322.
- 29 Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ 2758 της 25ης Οκτωβρίου 1971, βάση δεδομένων Ηνωμένων Εθνών, A/RES/2758 (XXVI), και Wei Liu (2014), *China in the United Nations*, World Century Publishing, Νιου Τζέρσυ 2014, σ. 64.
- 30 Charles Burton, «The Canadian Policy Context of Canada's China Policy since 1970», στο Huhua Cao & Vivienne Poy (επιμ.), *The China Challenge. Sino-Canadian Relations in the 21st Century*, University of Ottawa Press, Οττάβα 2011, Κεφ. 3, σ. 32-46.
- 31 Henry Kissinger, *On China*, β' έκδ., Penguin Books, Λονδίνο 2012.
- 32 William Burr, «Negotiating U.S.-Chinese Rapprochement», *The National Security Archive*, Βιβλίο 2002, αρ. 70.
- 33 Chris Tudda, *A Cold War Turning Point: Nixon and China, 1969-1972*, Baton Rouge & Louisiana State University Press, Λουιζιάνα 2012, και Margaret MacMillan, *Nixon & Mao: The Week that Changed the World*, Random House, Νέα Υόρκη 2007.
- 34 Rosemary Foot (2005), «Three Prizes Won, Opportunities Lost: The U.S. Normalization of Relations with China, 1972-1979», στο William C. Kirby, Robert S. Ross & Li Gong (επιμ.), *Normalization of U.S. - China Relations: An International History*, Harvard University Asia Center, Χάρβαρντ 2005, σ. 90-115
- 35 Martin Albers, *Britain, France, West Germany and the People's Republic of China, 1969-1982: the European Dimension of China's Great Transition*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 2016, σ. 87-142.
- 36 Barbara Barnouin & Yu Changgen, *Zhou Enlai: A Political Life*, Chinese University of Hong Kong, Χονγκ Κονγκ 2006.
- 37 Michael Yahuda, *End of Isolationism: China's Foreign Policy After Mao*, Macmillan International Higher Education, Λονδίνο 2016, σ. 188-195.
- 38 Patricia Buchley Ebrey, *Κίνα. Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Οδυσσεάς, Αθήνα 2008, σ. 372-373.
- 39 Ezra F. Vogel, *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, Belknap Press of Harvard University Press, Χάρβαρντ 2011, σ. 349-393.
- 40 Αρχείο Ειδήσεων BBC, 28 Οκτωβρίου 1979, ιστότοπος http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/october/28/newsid_4114000/4114964.stm, τελευταία προσπέλαση 29 Σεπτεμβρίου 2019.
- 41 Enrico Fardella, Christian F. Ostermann & Charles Kraus (επιμ.), *Sino-European Relations during the Cold War and the Rise of a Multipolar World. A Critical Oral History*, Wilson Center, Ουάσινγκτον 2015, σ. 16.
- 42 Jeremy Friedman, *Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World*, University of North Carolina Press, Βόρεια Καρολίνα 2015, σ. 180-214.
- 43 Ερ. Εμμανουηλίδης (2020), *Οι Ελληνοκινεζικές σχέσεις κατά την περίοδο 1972-1997*, University Studio Press, υπό έκδοση.

Ο Εμμανουήλ Αντ. Εμμανουηλίδης είναι μεταδιδακτορικός ερευνητής Νομικής ΑΠΘ, Δρ. Ν. Δικηγόρος-Διαπιστευμένος Διαμεσολαβητής.

1 Η εξτρεμιστική οργάνωση Μοντονέρος, που υποστήριξε την επάνοδο του αυτοεξόριστου Αργεντινού ηγέτη Χουάν Περόν στη χώρα του, δολοφονεί τον απόστολο στρατηγό και πρώην πρόεδρο της Αργεντινής **Πέντρο Εουχένιο Αραμπούρου** μετά από παρωδία δίκης, με δικαιολογία «*την εκτέλεση περονιστών ηγετών κατά την απόπειρά τους να καταλάβουν την εξουσία το 1956*».

■ Η Σοβιετική Ένωση εκτοξεύει το διαστημόπλοιο Σογιούζ 9, με διμελές πλήρωμα, το οποίο επέστρεψε στη Γη στις 19 Ιουνίου, έχοντας παραμείνει στο διάστημα επί 17 ημέρες, 16 ώρες και 59 λεπτά. Επρόκειτο για νέο ρεκόρ παραμονής ανθρώπων στο διάστημα, αφού το προηγούμενο ρεκόρ (14 ημέρες) είχε σημειωθεί το 1965 από το αμερικανικό διαστημόπλοιο Τζέμινι 7. Το επίτευγμα του Σογιούζ 9 προανήγγελλε τη δημιουργία του σοβιετικού διαστημικού σταθμού Σαλιούτ που επρόκειτο να ακολουθήσει λίγο αργότερα.

2 Η κυβέρνηση θέτει υπό κρατικό έλεγχο όλα τα βασιλικά ιδρύματα, τα οποία ταυτόχρονα μετονομάζονται εθνικά, ενώ

τρία από αυτά καταργούνται εντελώς. Πρόκειται για τη Φανέλλα του Στρατιώτου, την Πρόνοια Συμμοριοπλήκτων και την Επιτροπή Προικοδοτήσεως Απόρων Κορασιδών.

3 Πεθαίνει στο Μόναχο σε ηλικία 93 ετών ο **Χιάλμαρ Σαχτ**, πρώην πρόεδρος της Ράιχσμπανκ (Τράπεζας της Γερμανίας) την περίοδο 1933-1939 και υπουργός Οικονομικών του Γ' Ράιχ την περίοδο 1934-1937. Παρά τη διαφωνία του με τον Χίτλερ και τον Γκαίρινγκ σχετικά με τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας και την αποπομπή του από τη Ράιχσμπανκ, ο Σαχτ παρέμεινε στο υπουργικό συμβούλιο ως υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου έως το 1943. Μετά τη δολοφονική απόπειρα της 20ής Ιουλίου 1944 εναντίον του Χίτλερ κλείστηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Παρά ταύτα, δικάστηκε στη δίκη της Νυρεμβέργης ως συνεργός των Ναζί αλλά αθωώθηκε.

4 Το αρχιπέλαγος των νησιών Τόνγκα στην Πολυνησία, βρετανικό προτεκτοράτο από το 1900, ανακηρύσσεται ανεξάρτητο βασίλειο.

7 Πεθαίνει στο Κόβεντρυ, σε ηλικία 91 ετών, μετά από εγκεφαλικό επεισόδιο, ο γνωστός Άγγλος συγγραφέας Ε. Μ. Φόρστερ, συγγραφέας γνωστών έργων, όπως τα *Δωμάτιο με θέα* (1908), *Επιστροφή στο Χάουαρντς Εντ* (1910), *Πέρασμα στην Ινδία* (1924), *Μωρίς* (1971) κ.ά., ορισμένα από τα οποία μεταφέρθηκαν με επιτυχία στον κινηματογράφο. Ο Φόρστερ, το έργο του οποίου επηρεάστηκε και από τον Καβάφη, ήταν υποψήφιος για το Νομπέλ Λογοτεχνίας 16 φορές αλλά δεν το κέρδισε ποτέ.

■ Απόπειρα ανταρτών της οργάνωσης Λαϊκό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης να απελευθερώσουν συντρόφους τους από τις φυλακές πυροδοτεί νέο κύκλο αιματηρών συγκρούσεων στην Ιορδανία. Η ιορδανική αστυνομία απαντά με έφοδο στο αρχηγείο της οργάνωσης στο Αμμάν. Μεγάλο

μέρος της ιορδανικής πρωτεύουσας κατέχεται από τους Παλαιστίνιους φενταγίν, με τους οποίους ο ιορδανικός στρατός συγκρούεται στα προάστια, ενώ παράλληλα βομβαρδίζει στρατόπεδα Παλαιστίνιων προσφύγων στην επαρχία. Η αυτοκινητοπομπή του βασιλιά Χουσεΐν γίνεται στόχος δολοφονικής επίθεσης ανταρτών, και ο τελευταίος υποχρεώνεται στις 11 Ιουνίου να αποπέμψει τον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου και τον ανώτατο διοικητή των τεθωρακισμένων μετά από πιέσεις των φενταγίν. Τέλος, στις 28 διορίζει νέα κυβέρνηση «εθνικής συμφιλίωσης», τα μισά μέλη της οποίας είναι Παλαιστίνιοι (τρία μάλιστα από τη Δυτική Όχθη του Ιορδάνη). Ο ανταποκριτής της βρετανικής εφημερίδας *Daily Telegraph* δηλώνει χαρακτηριστικά: «*Η Ιορδανία έχει τέσσερις ντε φάκτο κυβερνήσεις αλλά καμιά αναγνωρισμένη, σε πανεθνική κλίμακα, πραγματική εξουσία*».

8 Ο δικτάτορας της Αργεντινής (από το 1966) Χουάν Κάρλος Ονγκάνια ανατρέπεται από στρατιωτικό πραξικόπημα λόγω της αδυναμίας του να καταστείλει την τρομοκρατική δράση των Μοντονέρος. Τον διαδέχεται ο στρατηγός Ρομπέρτο Λέβινγκστον, ο οποίος ανατρέπεται με τη σειρά του μετά από εννέα μήνες από άλλο πραξικόπημα υπό τον στρατηγό Αλεχάντρο Λανούσε.

11 Πεθαίνει στη Νέα Υόρκη, σε ηλικία 89 ετών, ο **Αλεξάντερ Κερένσκυ**, πρώτος πρωθυπουργός της Ρωσίας μετά την πτώση του τσάρου Νικολάου Β'. Στη συνέχεια ανατράπηκε από την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Ο Κερένσκυ είναι θαμμένος στο νεκροταφείο του Πάτνυ, στο Λονδίνο, λόγω της άρνησης των Ορθόδοξων Εκκλησιών των ΗΠΑ να τελέσουν τη νεκρώσιμη ακολουθία του, επειδή τον θεωρούσαν μασόνο.

■ Οι ΗΠΑ εγκαταλείπουν τη στρατιωτική βάση Χουήλας στη Λιβύη, μετά από σχετική απαίτηση του συνταγματάρχη Καντάφι. Στη συνέχεια οι εγκαταστάσεις της βάσης χρησιμοποιήθηκαν

ως πολιτικό αεροδρόμιο· παραμένει κλειστό από τις 8 Απριλίου 2019 λόγω του εμφυλίου πολέμου στη Λιβύη.

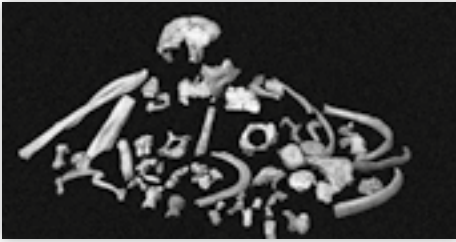
18 Κατά τις βουλευτικές εκλογές που πραγματοποιούνται στη Μ. Βρετανία το Συντηρητικό Κόμμα κερδίζει αναπάντεχη νίκη με ποσοστό 46,4% έναντι 43% του Εργατικού Κόμματος που κυβερνούσε έως τότε. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων, υπό την ηγεσία του χαρισματικού Τζέρεμυ Θορπ, περιορίζεται σε μόλις 6 έδρες (ποσοστό 7,5% και περίπου 2 εκατομμύρια ψήφους). Παρά το δικαίωμα συμμετοχής στην ψηφοφορία για πρώτη φορά όσων ήταν 18 ετών, η συμμετοχή των ψηφοφόρων ήταν χαμηλή (72%) και η άνετη νίκη των Συντηρητικών (με διαφορά 30 εδρών), που διέψευσε τις προγνώσεις των δημοσκοπήσεων, αποδόθηκε σε ποικίλους λόγους (άνοδο του πληθωρισμού, συνδικαλιστικές διεκδικήσεις, αυξανόμενο κρατικό έλλειμμα, υψηλή ανεργία, ακόμη και την ήττα της Αγγλίας από τη Δυτική Γερμανία στο Παγκόσμιο Κύπελλο ποδοσφαίρου 3 ημέρες νωρίτερα).

■ Στη Δυτική Γερμανία και τις ΗΠΑ κατοχυρώνεται το δικαίωμα ψήφου στα 18 χρόνια.

21 Πεθαίνει στην Τζακάρτα από ηπατική ανεπάρκεια, σε ηλικία 69 ετών, ο ιδρυτής και πρώτος πρόεδρος της Ινδονησίας (1945-1967), **Σουκάρνο**.

■ Στον τελικό του Παγκοσμίου Κυπέλλου ποδοσφαίρου που διεξάγεται στην Πόλη του Μεξικού η Βραζιλία κερδίζει την Ιταλία με σκορ 4-1 και σκόρερ τους Πελέ, Ζέρσον, Ζαϊρζίνιο και Κάρλος Αλμπέρτο, για τη Βραζιλία, και τον Μπονισένια, για την Ιταλία. Την τρίτη θέση κατέλαβε η Δυτική Γερμανία που νίκησε στον μικρό τελικό την Ουρουγουάη με 1-0.

28 Οι αμερικανικές δυνάμεις αποχωρούν από την Καμπότζη χωρίς να κατορθώσουν να κατανικήσουν το κομμουνιστικό κίνημα. Οι αμερικανικές απώλειες είχαν ανέλθει σε 239 νεκρούς και 1.509 τραυματίες.

Ανακαλύφθηκε γενετικό υλικό από «πρόγονο» του Homo sapiens

Το παλιότερο ανθρώπινο γενετικό υλικό που έχει αποκτηθεί ποτέ, ηλικίας 800.000 ετών, κατάφεραν να απομονώσουν οι επιστήμονες από οδοντικό σμάλτο απολιθώματος ενός Homo antecessor, του θεωρούμενου ως προγόνου του Homo sapiens. Το απολιθώμα εντοπίστηκε σε σπήλαιο της Ισπανίας, στην οποία είχε βρεθεί και το αμέσως αρχαιότερο γενετικό υλικό από την ανθρώπινη οικογένεια (Homo), που ωστόσο έχει ηλικία 430.000 ετών. Ο Homo antecessor εμφανίστηκε πριν από περίπου ένα εκατομμύριο χρόνια, πιθανώς στη Μέση Ανατολή, από όπου κατόπιν μετακινήθηκε δυτικότερα, και από ορισμένους επιστήμονες θεωρείται ως ο τελευταίος κοινός πρόγονος στην εξελικτική γραμμή που οδήγησε στον Homo sapiens, τον Νεάντερταλ και τον Ντενίσοβαν.

Σε σχετική δημοσίευση στο περιοδικό *Nature*, η ερευνητική ομάδα, με επικεφαλής τον μοριακό ανθρωπολόγο του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης Φρίντο Βέλκερ (Frido Welker), αναφέρει ότι για την εξαγωγή του γενετικού υλικού χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της παλαιοπρωτεομικής, που επιτρέπει τη λήψη τέτοιου υλικού από τις πρωτεΐνες και όχι από το DNA, το οποίο δεν «επιβιώνει» για τόσο μεγάλο διάστημα. Με βάση την ανάλυση αυτού του γενετικού υλικού, η ερευνητική ομάδα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Homo antecessor ήταν αρκετά διαφορετικός από τους Homo sapiens, τους Νεάντερταλ και τους Ντενίσοβαν και επομένως επρόκειτο, στην πραγματικότητα, για «αδελφό είδος» του τελευταίου κοινού προγόνου τους.

Σπάνιο αρχαίο αιγυπτιακό ξόρκι αγάπης και σεξ

Ασυνήθιστο ξόρκι αγάπης κατάφεραν να αποκρυπτογραφήσουν ο αιγυπτιολόγος του Πανεπιστημίου του Σικάγο Ρόμπερτ Ρίτνερ (Robert Ritner) και ο συνάδελφός του Φόι Σκαλφ (Foy Scalf) σε αιγυπτιακό πάπυρο του 1ου ή 2ου μ.Χ., που βρίσκεται στο αρχείο του Πανεπιστημίου του Μίσιγκαν (ΗΠΑ). Αλλά, όπως διευκρίνισαν, μόνον κατ' ευφημισμό μπορεί να θεωρηθεί ξόρκι αγάπης, αφού στην πραγματικότητα αφορά το σεξ. *«Αναφέρεται σε έναν άντρα με το ελληνικό όνομα Κεφάλας, που δεν θα μπορούσε να φάει, να πει ή να κάνει οτιδήποτε άλλο αν δεν ερωτευόταν μια γυναίκα με το όνομα Ταρομεγουέι και δεν την “ακολουθούσε”, μέχρι τα “όργανα” του να ενωθούν με τα δικά της»*, δήλωσαν χαρακτηριστικά. Το ξόρκι συνοδεύεται από σκίτσο, που παρουσιάζει τον άνδρα με διογκωμένα τα γεννητικά του όργανα να δέχεται στο στήθος

βέλος από τον Άνουβι, θεό των νεκρών. Σύμφωνα με τους δύο επιστήμονες, το ξόρκι είχε γράψει η Ταρομεγουέι και στη συνέχεια το τοποθέτησε σε κάποιον τάφο, ζητώντας από το νεκρό πνεύμα να εγερθεί ως φάντασμα και να βασανίσει τον άνδρα που επιθυμούσε.

Ξόρκια όπως το συγκεκριμένο δεν ήταν ασυνήθιστα κατά την περίοδο που η Αίγυπτος αποτελούσε ρωμαϊκή επαρχία, αλλά, όπως υπογραμμίζουν οι Ρίτνερ και Σκαλφ, συνήθως προέρχονταν από άντρες, καθιστώντας το συγκεκριμένο εύρημα σπάνιο δείγμα του είδους.

Το «βρετανικό» στρατόπεδο συγκέντρωσης των Ναζί

Νέα στοιχεία για το στρατόπεδο συγκέντρωσης των Ναζί στο μικρό βρετανικό νησί Άλντερνυ (Alderney) της Μάγχης, αποκάλυπτει μελέτη ιστορικών και αρχαιολόγων από το Πανεπιστήμιο του Στάφορντσερ της Μεγάλης Βρετανίας, που δημοσιεύτηκε πρόσφατα στην επιθεώρηση *Antiquity*. Το στρατόπεδο λειτούργησε από το 1942 έως το 1944 και ήταν το μοναδικό σε βρετανικό έδαφος. Είχε χωρητικότητα 100-200 ατόμων, όμως το 1943 μεταφέρθηκαν εκεί περισσότεροι από 1.000 κρατούμενοι, οι 700 από τους οποίους πέθαναν εξαιτίας των απάνθρωπων συνθηκών κράτησης και εργασίας. Μετά το τέλος του πολέμου οι βρετανικές αρχές πραγματοποίησαν εκτεταμένη έρευνα για το θέμα, ωστόσο στην επίσημη έκθεσή τους, που δημοσιοποιήθηκε το 1981, απάλυναν αρκετά τις θηριωδίες που είχαν διαπραχθεί.

Στο επίκεντρο της νέας μελέτης βρίσκεται η ψηφιακή «ανακατασκευή» του στρατοπέδου, μετά από λεπτομερή χαρτογράφηση της περιοχής και των λιγοστών ιχνών που διασώζονται σήμερα από τις εγκαταστάσεις του. Στην έρευνά τους, οι επιστήμονες διαπίστωσαν ότι τα κτίρια των κρατουμένων ήταν πρόχειρα κατασκευασμένα και τους άφηναν εκτεθειμένους στο κρύο, ενώ για τον καθένα αντιστοιχούσε μόλις 1,5 τ.μ. χώρου διαβίωσης, γεγονός που συνέβαλε καθοριστικά στην εξάπλωση ασθενειών, όπως η λύσσα και ο τύφος.

Η επιστημονική ομάδα εκτιμά πως η μελέτη της θα δώσει «φωνή σε όσους υπέφεραν και πέθαναν στο Άλντερνυ πριν από τόσα χρόνια».

Ο Κλίντον μπορούσε να αποτρέψει τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ την περίοδο 1993-2000, Μπιλ Κλίντον, εμπόδισε τη δολοφονία του Οσάμα μπιν Λάντεν, υποστηρίζουν δύο πρώην πράκτορες της CIA στο ντοκιμαντέρ του Γκρεγκ Μπάρκερ (Greg Barker) *The Longest War*, που κυκλοφόρησε πριν από λίγες εβδομάδες.

Συγκεκριμένα, ο Μπομπ Γκρενιέ (Bob Grenier), πρώην σταθμάρχης της CIA στο

Πακιστάν, αφού αναφέρει ότι «ο Μπιν Λάντεν μετακινούνταν διαρκώς και εμείς λαμβάναμε πληροφορίες από αφγανικές φυλές για τα ταξίδια του και τις τοποθεσίες όπου βρισκόταν», προσθέτει πως όταν η CIA ενημερώθηκε για συγκεκριμένο δρομολόγιο του ηγέτη της Αλ Κάιντα, οι πληροφοριοδότες πρότειναν την υπονόμηση του δρόμου με εκρηκτικά για την εξόντωσή του. Όμως ο Γκρενιέ διευκρινίζει ότι, αν προχωρούσαν σε μια τέτοια ενέργεια, θα αντιμετώπιζαν «*ρίσκο φυλάκισης*», καθώς ο Κλίντον είχε υπογράψει διάταγμα το οποίο επέτρεπε τη «*θανατηφόρα δράση*» εναντίον του Μπιν Λάντεν, αλλά όχι με σκοπό τη δολοφονία του.

Από την πλευρά του, ο Μάρτι Μάρτιν (Marty Martin), πρώην αξιωματούχος της CIA, συμπληρώνει: «*Η απειλή ήταν πραγματική. Αν ο πρόεδρος Κλίντον είχε επιτρέψει τη δολοφονία του Μπιν Λάντεν, δεν θα είχαμε τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου και κατόπιν τον πόλεμο των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν, που είναι ο μακροβιότερος στην ιστορία της χώρας*».

Σημειώνεται ότι το ντοκιμαντέρ έχει ως θέμα αυτό τον πόλεμο, που ξεκίνησε το 2001 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Thomas R. Trautmann

Ινδία: Σύντομη ιστορία ενός μεγάλου πολιτισμού

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Μαρία Παπαηλιάδη

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019, ΣΕΛ.: 400, ΤΙΜΗ: 16,00 €

Όταν αναφερόμαστε στην Ινδία, εννοούμε τον ινδικό πολιτισμό και τον χώρο του, και όχι την Δημοκρατία της Ινδίας, που ιδρύθηκε πριν από 70 χρόνια, με τον τερματισμό της βρετανικής επικυριαρχίας. Ο σημερινός πολιτικός χάρτης χωρίζεται σε επτά εθνικά κράτη, τα οποία κατέχουν το έδαφος της Ινδίας με την πολιτισμική έννοια. Τα

περισσότερα των οποίων είναι αρκετά νέα.: Δημοκρατία της Ινδίας, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Σρι Λάνκα (πρώην Κεϋλάνη), Νεπάλ, Μπουτάν, Μαλδίβες

Ο πολιτισμός της Ινδίας καλύπτει μια μακρά περίοδο περίπου πέντε χιλιάδων ετών, σε ένα μεγάλο τμήμα της κατοικήσιμης επιφάνειας της γης, και άσκησε τεράστια επίδραση στον κόσμο με τον οποίο γειτνιάζε. Οι Ινδοί δεν είναι φυλή και ότι, ως προς τα φυσικά χαρακτηριστικά που θεωρούνται δείκτες φυλής, ούτε διαθέτουν ομοιογένεια μεταξύ τους, ούτε χαρακτηριστικά που να τους διακρίνουν από άλλους λαούς. Υπάρχει μια καθιερωμένη αλλά όπως αποδεικνύεται εσφαλμένη άποψη για τη γέννηση του ινδικού πολιτισμού σύμφωνα με την οποία, ο ινδικός πολιτισμός προέκυψε από τη σύγκρουση και την ακόλουθη ανάμιξη μιας ανοιχτόχρωμης, πολιτισμένη φυλής με μια σκουρόχρωμη βάρβαρη φυλή. Ο Τόμας Τράουτμαν –επίτιμος καθηγητής Ιστορίας και Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μίσιγκαν–, αποδεικνύει με επιχειρήματα στο βιβλίο του, ότι η φυλετική θεωρία κατέρρευσε με την ανακάλυψη του Πολιτισμού της Κοιλάδας του Ινδού, που έδειξε ότι οι απαραίτες του πολιτισμού ανάγονται σ' ένα πολύ μακρινό παρελθόν. Την ίδια στιγμή, είναι προφανές ότι τουλάχιστον τρεις διαφορετικές ομάδες, διακριτές προηγουμένως συνενώθηκαν για να δημιουργηθεί ο ινδικός πολιτισμός, αφού υπάρχουν στην Ινδία τρεις μείζονες οικογένειες γλωσσών οι οποίες δεν σχετίζονται μεταξύ τους. Πρόκειται, κατά σειρά μεγέθους, για την ινδοάρια οικογένεια,

την δραβιδική οικογένεια και την οικογένεια γλωσσών μούνδα.

Η σύγχρονη Ινδία είναι μια ανερχόμενη οικονομική και στρατιωτική δύναμη που η εμβέλειά της ξεπερνά τα γεωγραφικά όρια της Νότιας Ασίας. Συνάμα, είναι κληρονόμος ενός πανάρχαιου και πολύμορφου πολιτισμού. Στο Μοχέντζο-ντάρο και στη Χαράππα, την 3η χιλιετία π. Χ., εμφανίστηκε ο πρώτος νοτιοασιατικός αστικός πολιτισμός· ακολούθησε τη 2η χιλιετία π. Χ. ο βεδικός ινδοάριος πολιτισμός, και σταδιακά διαμορφώθηκαν χαρακτηριστικά πολιτισμικά σχήματα που έκτοτε θα σφραγίσουν την κουλτούρα και την ιστορία της υποήπειρου.

Με τον πολιτισμό αυτόν η Δύση συνδιαλέγεται με διάφορους τρόπους ήδη από την Αρχαιότητα, όπως δείχνουν τα ελληνοϊνδικά βασίλεια της βόρειας Ινδίας και του Αφγανιστάν. Το δικό τους ισχυρό αποτύπωμα άφησαν μεταγενέστερα η εμφάνιση του ισλάμ, στους νεότερους χρόνους η έλευση των ευρωπαϊών αποικιοκρατών, και στον 20ό αιώνα η αποαποικιοποίηση και η δημιουργία εθνικών κρατών. Η ινδική υποήπειρος υπήρξε το γιγάντιο πεδίο όπου συναντήθηκαν ποικίλες πληθυσμιακές ομάδες, θρησκείες και κουλτούρες, που η καθημέρα επηρέασε με τον δικό της τρόπο την κοινωνική, πνευματική, επιστημονική και τεχνολογική σφαίρα.

Το βιβλίο του Τόμας Τράουτμαν συνιστά έναν οδηγό που δεν παρασύρεται σε βιαστικές υπεργενικεύσεις, αλλά βοηθά τον αναγνώστη να γνωρίσει τις βασικές πτυχές του ινδικού πολιτισμού με τρόπο προσυϊκό, συνεκτικό και απόλυτα τεκμηριωμένο.

Κυριάκος Βαρβαρέσος

Η ελληνική οικονομική κατάσταση,

Υπόμνημα προς τον Υφυπουργό Εξωτερικών Dean Acheson, 1946

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ανδρέας Κακριδής, Χριστίνα Λιναρδάκη,

Τράπεζα της Ελλάδος, 2019, ΣΕΛ.: 232, ΤΙΜΗ: 14,00 €

Ο Κυριάκος Βαρβαρέσος (1884-1957), ανώτερος δημόσιος υπάλληλος και αργότερα καθηγητής, υπουργός Οικονομικών κατά την πτώχευση του 1932, υποδιοικητής και μετέπειτα διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος έως το 1946, υπουργός της εξόριστης κυβέρνησης στη

διάρκεια της Κατοχής και αντιπρόεδρος της κυβέρνησης το 1945, υπεύθυνος για την πλέον φιλόδοξη σταθεροποιητική προσπάθεια της μεταπολεμικής οικονομίας, συνέδεσε το όνομά του με τις πιο κρίσιμες οικονομικές εξελίξεις μιας ολόκληρης εποχής.

Λιγότερο γνωστή, αλλά εξίσου ενδιαφέρουσα ήταν η δράση του στο διεθνές προσκήνιο. Από το Συνέδριο της Ειρήνης μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου συμμετείχε ως απλός σύμβουλος, μέχρι το Μπρέτον Γουντς, όπου προϊστάτο της ελληνικής αποστολής· ήταν παρών σε όλες τις σημαντικές διεθνείς συναντήσεις της εποχής του. Διαπραγματεύθηκε τον διακανονισμό του ελληνικού χρέους, τις εμπορικές συμφωνίες του Μεσοπολέμου και τη μεταπολεμική βοήθεια. Απέκτησε τη φήμη του οξυδερκούς εμπειρογνώμονα και ικανού διαπραγματευτή. Στηρίχθηκε στη φήμη αυτή, το 1946, για να εκλεγεί στο πρώτο συμβούλιο της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Ουάσιγκτον, όπου και παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του, το 1957.

Ο Βαρβαρέσος είναι κυρίως γνωστός για την περίφημη «Έκθεση επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος», ένα κείμενο που έγραψε το 1952. Σε αυτό το βιβλίο δημοσιεύεται ένα άλλο, λιγότερο γνωστό κείμενό του, με το οποίο αποπειράθηκε να προσεγγίσει τα καίρια προβλήματα - οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά - της Ελλάδας το καλοκαίρι του 1946. Το υπόμνημα συντάχθηκε με τη βοήθεια της συνεργάτιδάς του Ρένας Ζαφειρίου, μετά από σχετικό αίτημα του Αμερικανού Υφυπουργού Ντιν Άτσεσον προς τον Βαρβαρέσο, τον Μάρτιο του 1946. Ήταν αρκετά επικριτικός και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι, λαμβανομένων υπόψη

των αντιλήψεων της κυβερνώσας Δεξιάς, η παρουσία ξένων δυνάμεων, εν προκειμένω βρετανικών, συνιστούσε ανασταλτικό παράγοντα για την οργάνωση και εκτέλεση οποιουδήποτε εθνικού προγράμματος ανασυγκρότησης. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, ή τουλάχιστον οι πιο κυνικοί από αυτούς, δεν έβλεπαν παρά μία και μόνο χρησιμότητα στην ύπαρξη ανίκανων ελληνικών κυβερνήσεων, τη δυνατότητα να επισημαίνεται ένας υπεύθυνος για την κακή εξέλιξη των ελληνικών υποθέσεων. Συνεπώς, κατέληγε η κατάσταση στην Ελλάδα δεν μπορούσε να αφηθεί να πάρει τον δρόμο της χωρίς σοβαρή ζημία των Δυτικών συμφερόντων.

Η αναφορά του στα Δυτικά εν γένει συμφέροντα αντικατόπτριζε την εξέλιξη της σκέψης αμερικανικών κύκλων για την ανάγκη ανάληψης ενεργού ρόλου εκ μέρους των Ηνωμένων Πολιτειών στον μεταπολεμικό κόσμο και ιδίως στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.

Επρόκειτο για μια μεταίχμιακή εποχή, κατά την οποία η χώρα διολίσθαινε από τη συνθήκη της Βάρκιζας, που είχε προς στιγμήν κλείσει την ένοπλη αναμέτρηση των Δεκεμβριανών, προς τον εμφύλιο πόλεμο και ο κόσμος μετέβαινε από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στον Ψυχρό Πόλεμο.

Το υπόμνημα –ένα από τα πιο ενδιαφέροντα μεταπολεμικά κείμενα–, είναι μια αποτύπωση των αντιτιθέμενων ροπών, των διακυβευμάτων και των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, καθώς και των εναλλακτικών που ενδεχομένως υπήρχαν, αλλά δεν επικράτησαν.

Eric C. Cline

1177 π. Χ.

Όταν κατέρρευσε ο πολιτισμός

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Χαράλαμπος Μαγουλάς

Εκδόσεις Ψυχογιός, 2019, ΣΕΛ.: 312, ΤΙΜΗ: 13,00 €

Η εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο, στην Αίγυπτο και στην Εγγύς ανατολή διήρκεσε σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια, κατά προσέγγιση από το 3000 μέχρι λίγο μετά το 1200 π. Χ. Όταν ήρθε το τέλος, μετά από αιώνες πολιτιστικής και τεχνολογικής εξέλιξης, το μεγαλύτερο

μέρος του πολιτισμένου και διεθνοποιημένου κόσμου των περιοχών της Μεσογείου έπαψε να υπάρχει σε μια αχανή περιοχή που εκτείνεται από την Ελλάδα και την Ιταλία στη δύση, μέχρι την Αίγυπτο, τη Χαναάν και τη Μεσοποταμία στην Ανατολή.

Το 1177 π. Χ. ομάδες επιδρομών, γνωστές με το όνομα “Λαοί της Θάλασσας”, εισέβαλαν στην Αίγυπτο. Ο στρατός και το ναυτικό του φαραώ κατάφεραν να τους νικήσουν, όμως η νίκη αυτή εξασθένησε τόσο πολύ την Αίγυπτο, ώστε σύντομα περιέπεσε σε παρακμή, όπως και οι περισσότεροι γειτονικοί πολιτισμοί.

Ύστερα από αιώνες μεγαλείου, οι πολιτισμένοι λαοί της Εποχής του Χαλκού γνώρισαν ένα απότομο και κατακλυσμιαίο τέλος. Αρκετά βασίλεια έπεσαν σαν ντόμινο στη διάρκεια μόλις λίγων δεκαετιών. Εξαφανίστηκαν οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι. Χάθηκαν οι Τρώες, οι Χετταίοι και οι Βαβυλώνιοι. Η ακμάζουσα οικονομία και οι θαυμαστοί πολιτισμοί που βρίσκονταν στο απόγειό τους στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ. και εκτεινόταν από την Ελλάδα μέχρι την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, ξαφνικά εξαφανίστηκαν, μαζί με τα συστήματα γραφής, την τεχνολογία και τη μνημειώδη αρχιτεκτονική τους.

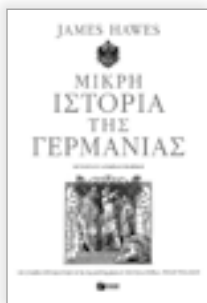
Όμως, οι Λαοί της Θάλασσας δε θα μπορούσαν από μόνοι τους να προκαλέσουν τέτοια εκτεταμένη κατάρρευση.

Οι Λαοί της Θάλασσας μπορεί πράγματι να ευθύνονται για κάποιες από τις καταστροφές που έλαβαν χώρα στην Ύστερη εποχή του Χαλκού, αλλά είναι πολύ πιθανότερο με αλληλουχία γεγονότων, ανθρώπινων και φυσικών –που περιλαμβάνουν

κλιματική αλλαγή και ξηρασία, σεισμικές καταστροφές γνωστές ως «σεισμικές καταιγίδες», εσωτερικές εξεγέρσεις και συστημική κατάρρευση»– να δημιουργήσαν μια «τέλεια καταιγίδα» που σήμανε το τέλος αυτής της εποχής.

Είναι πολύ πιθανό οι Λαοί της Θάλασσας να υπήρξαν εξίσου θύματα και επιδρομείς κατά την κατάρρευση των πολιτισμών. Υπάρχει η περίπτωση να αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους εξαιτίας μιας σειράς ατυχών γεγονότων και να μετανάστευσαν προς τα ανατολικά, όπου συγκρούστηκαν με βασίλεια και αυτοκρατορίες που βρίσκονταν ήδη σε παρακμή. Είναι επίσης αρκετά πιθανό να κατάφεραν να επιτεθούν και τελικά να κυριεύσαν πολλά από τα βασίλεια της περιοχής, ακριβώς επειδή οι μοναρχίες αυτές είχαν ήδη παρακμάσει και αποδυναμωθεί. Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να θεωρηθούν απλώς καιροσκοποί.

Ο κλασικός φιλόλογος και ανθρωπολόγος Ερικ Κλίν σκιαγραφεί ένα λεπτομερές πανόραμα των αυτοκρατοριών και των παγκοσμιοποιημένων λαών της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και δείχνει ότι, ακριβώς λόγω της αλληλεξάρτησής τους, επισπεύστηκε η δραματική τους κατάρρευση και εισήλθαν έτσι σε μια σκοτεινή εποχή που διήρκεσε αιώνες. Το 1177 π. Χ. –όταν κατέρρευσε ο πολιτισμός ρίχνει νέο φως στις πολύπλοκες σχέσεις που ευνόησαν την άνοδο και τελικά οδήγησαν στην καταστροφή τους προηγμένους πολιτισμούς της Ύστερης Εποχής του Χαλκού– ενώ αποτέλεσαν το έδαφος για την ανάδειξη της κλασικής εποχής στην Ελλάδα.

James Hawes

Μικρή ιστορία της Γερμανίας

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ανδρέας Παππάς

Εκδόσεις Πατάκη, 2019

ΣΕΛ. 339, ΤΙΜΗ: 16,60 €

Ένας από τους λόγους για τους οποίους μελετάμε το παρελθόν είναι επειδή θέλουμε έτσι να καταλάβουμε το παρόν, τι συμβαίνει σήμερα. Με τη Δύση γενικότερα να βρίσκεται αντιμέτωπη με κάθε είδους κρίσεις, το μήνυμα που εκπέμπει η ιστορική αναδρομή στο παρελ-

θόν της Γερμανίας είναι σαφές: είτε μας αρέσει είτε όχι, η περίοδος 1866-1945, η περίοδος της κυριαρχίας διαδοχικά των Πρώσων γιούνκερ και των ναζί, υπήρξε μια παρέκκλιση, μια εκτροπή, με τεράστιο κόστος και τεράστιες συνέπειες.

Η Γερμανία του Κόνραντ Αντενάουερ, του Βίλλυ Μπραντ και του Χέλμουτ Σμιτ δεν ήταν μια χώρα που περιέμενε την επανένωση με το «έτρον της ήμισυ» θρητώντας εν τω μεταξύ για την «οδυνηρή απώλεια».

Άλλωστε σε αντιδιαστολή προς το πρόσκαίρο όσο και δύσμορφο δημιούργημα που υπήρξε η υπό πρωσική ηγεμονία Γερμανία, η Δυτική Γερμανία είχε βαθιές ρίζες.

Τα πράγματα στη Δύση δεν πάνε καλά. Οι αγγλοσαξονικές δυνάμεις, μεγαλύτερες και μικρότερες, καταφεύγουν σε φαντασιώσεις περασμένων μεγαλειών.

Σε όλη την Ευρώπη λαϊκιστές ξιφουλκούν κατά της μετανάστευσης και της παγκοσμιοποίησης, αποδίδοντας αυτά τα φαινόμενα σε ένα κακόβουλο «σύστημα», του οποίου τα νήματα κινούν αόρατα, υπερεθνικά κέντρα.

Πίσω από τα τείχη του Κρεμλίνου ο Πούτιν βλέπει τα σχέδιά του να βρίσκονται σε καλό δρόμο.

Οι γείτονές του, τόσο οι χώρες της Βαλτικής όσο και οι λεγόμενες χώρες του Βίζεγκραντ, έχουν τους λόγους τους να ανησυχούν και να έχουν στραμμένο το βλέμμα τους στο Βερολίνο.

Καθώς ήδη η Γερμανία βαδίζει προς την μετά Μέρκελ εποχή, τα διδάγματα από την Ιστορία είναι σαφή.

Η δυτική Γερμανία θα πρέπει να πάψει να ξοδεύει χρήματα προσπαθώντας να ικα-

νοποιήσει τους πολίτες περιοχών οι οποίοι δεν πρόκειται να είναι ποτέ ευχαριστημένοι. Αντ' αυτού θα πρέπει να φροντίσει κατά κύριο λόγο τον εαυτό της.

Η πέραν του Έλβα Γερμανία είναι πλέον πολύ λιγότερο ισχυρή και σημαντική απ' ό,τι κατά το παρελθόν, αδυνατώντας ουσιαστικά να επηρεάσει καθοριστικά τις εξελίξεις σε εθνικό επίπεδο.

Είναι, όμως, οι Γερμανοί κάποιοι σαν τους άλλους Δυτικούς ή μήπως είναι κάτι διαφορετικό;

Αυτό το ερώτημα παραμένει εν μέρει αναπάντητο, αν και έχουν περάσει περισσότερα από δύο χιλιάδες χρόνια αφότου τέθηκε για πρώτη φορά.

Ο Τζέιμς Χόις στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο του απαντά θέτει και απαντά σε ερωτήματα, όπως αν υπήρξαν οι Γερμανοί αντίπαλοι ή κληρονόμοι του ρωμαϊκού πολιτισμού.

Ακόμα στο πώς προέκυψε το κενό εξουσίας που υπήρχε επί αρκετούς αιώνες στη Γερμανία, στην καρδιά της Ευρώπης, στο πώς γεννήθηκε η Πρωσία.

Εξετάζει στο που βρίσκονται οι ρίζες του Χίτλερ και του Τρίτου Ράιχ, ακόμα στο γιατί η Γερμανία ηττήθηκε στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και πώς αναγεννήθηκε από την τέφρα της.

Τελικά υπήρξε πράγματι γερμανικό οικονομικό θαύμα;

Μήπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ευρώ δεν είναι παρά το προκάλυμμα μιας νέας γερμανικής ηγεμονίας στην Ευρώπη;

Πρόκειται για μια περιεκτική και ρηξικέλευθη Ιστορία μιας χώρας που άλλοι τη θαυμάζουν και άλλοι τη φοβούνται.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- 1 Διάδοχος του Μ. Αλεξάνδρου σατράπης της Μεσοποταμίας
- 2 Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαιότητας
- 3 Πρωθυπουργός της ήταν τον Ιούλιο του 1965 ο Αθανασιάδης-Νόβας (γεν.)
- 4 Μάρκα ιστορικής σοκολάτας – Εγκωμιάζω, εκθειάζω
- 5 Ένας ιστός – Μεταπολεμικός οργανισμός για την ανέλκυση ναυαγίων (Αρχικά)
- 6 Αραβικό άρθρο – Μυθική ονομασία των Πελοποννησίων
- 7 Χαρακτηρισμός υδρόβιων πτηνών – Ίδια φωνήεντα
- 8 Ισπανικό νησί – ... Βατάνεν, Φιλανδός πρωταθλητής των ράλι και ευρωβουλευτής
- 9 Είναι ο φάρος στο παλιό λιμάνι των Χανίων
- 10 Είδος εθελοντή μετανάστη (αιτ.) – Ιαπωνικό θέατρο
- 11 Διάσημη Αργεντινή τραγουδίστρια γνωστή ως Λα Νέγκρα – Κύριος εσωτερικός χώρος των αρχαίων ναών

1	2	3	4	5	6		8		10
2						■		■	
3						7		9	
4			■		■				
5						■			
6		■							■
7							■		
8				■				■	
	■	9							
10							■		
11				■					

ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Περσική δυναστεία
- 2 Δημοσιογράφος και πολιτικός που ο Ελευθέριος Βενιζέλος προόριζε για διάδοχο του – Πρωτεύουσα των Ατλαντικών Πυρηναίων
- 3 Σπάνιος επισκέπτης της Σαχάρας... – Αρχαία δόξα
- 4 Λυρικά αρχικά – Γενέτειρα του μεγάλου φιλοσόφου και νομοθέτη Χαρώνδα
- 5 Ναυπηγικός όρος – Αρχικά παλαιού κεντρώου κόμματος
- 6 Υπάρχει και συνθετική – Κομψός, καλαισθητός
- 7 Προσωπική αντωνυμία – «Η ... σύναξις των αγροφυλάκων», πολυβραβευμένη ταινία του Δήμου Αβδελιώτη
- 8 Δεν απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη των άλλων – Συνεχόμενα στο αλφάβητο
- 9 Υποδηλώνει και την ανακούφιση – Σύζυγος του Τζον Λένον
- 10 Νησί της Αλβανίας που ανήκε στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα – Αρχαία πόλη στην περιοχή της Τρωάδας

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΜΑΪΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. ΠΥΡΟΜΑΓΛΟΥ 2. ΑΑΑ – ΑΧΛΑΔΙ 3. ΠΛΕΟΝ – ΑΟΡ 4. ΑΟ – ΘΑΙΣ – ΥΧ 5. ΠΥΡΡΟΣ–ΕΣΑ 6. ΟΡΟΥ–ΤΡΙΕΡ 7. ΛΟΥΣΝΙΑ–ΣΑ 8. ΙΝΑ–ΤΑΜΑ 9. ΤΙ–ΤΑΙΠΕΧ 10. ΗΚΙΣΤΑ – ΡΑΠ 11. ΣΟΓΙΑ – ΝΑΝΑ ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΠΑΠΑΠΟΛΙΤΗΣ 2. ΥΑΛΟΥΡΟΝΙΚΟ 3. ΡΑΕ – ΡΟΥΑ – ΙΓ 4. ΟΘΡΥΣ – ΤΣΙ 5. ΜΑΝΑΟ – ΝΤΑΤΑ 6. ΑΧ – ΙΣΤΙΑΙΑ 7. ΓΛΑΣ – ΡΑΜΠ 8. ΛΑΟ – ΕΙ – ΑΕΡΑ 9. ΟΔΡΥΣΕΣ – ΧΑΝ 10. ΥΙ – ΧΑΡΑΜ – ΠΑ